

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET BARIŞ İYİSON

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. CEM KARADELİ

ANKARA

2019

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TURGUT ÖZAL DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET BARIŞ İYİSON

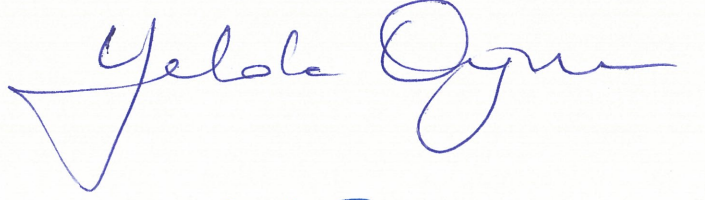
TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. CEM KARADELİ

ANKARA
2019

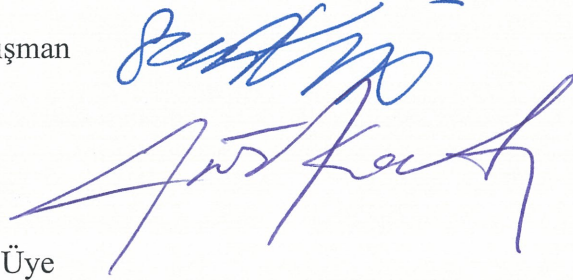
KABUL VE ONAY

Ahmet Barış İYİSON tarafından hazırlanan "Türk Dış Politikasında Turgut Özal Dönemi" başlıklı bu çalışma, 22/08/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yelda Hatice ONGUN - Başkan

Doç. Dr. Cem KARADELİ – Danışman

Doç. Dr. Güner KOÇ AYTEKİN - Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

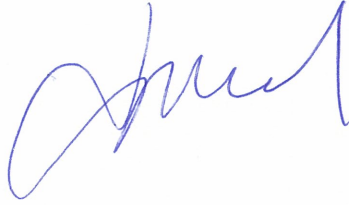
BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam oluğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ufuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- + Tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.
- + Tezim Ufuk Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin üç yıl süre ile erişime açılmasını istemiyorum. Bu süre sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerde erişime açılabilir.

21/08/2019

AHMET BARIŞ İYİSON

ÖZET

İYİSON, Ahmet Barış, Türk Dış Politikasında Turgut Özal Dönemi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Dış politikanın, iç politika düşünceleri ve talepleri dikkate alınmadan, iç politikada yer alan uygulamalar ve bu uygulamaları gerçekleştiren kuruluşların görüşleri dikkate alınmadan oluşturulması durumunda başarısız sonuçlar elde edilebilir. Böyle bir durum ise toplumda kargaşaya sebep olabilir. Diğer bir ifadeyle hangi gerekçe ile uygulanırsa uygulansın dış politikayı uygulayacak olan siyasi oluşumların kendilerini oraya getiren milletin tümünü kapsayacak bir politika geliştirmek durumundadırlar. Bu bağlamda bakıldığında dış politikanın sağlıklı uygulanabilmesi için iç etkenlerin göz önünde bulundurulması ve milletin faydasına hareket edilmesi demokrasinin bir gereğidir.

Dış politikada karar alıcı bireyler yetenek ve eğilimleri açısından bakıldığında farklı özelliklere sahip olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bireylerin sahip olduğu yetenek ve eğilimler bazı liderlerin dış politikada daha başarılı olmalarını bazı liderlerin ise başarısız olmalarına sebep olur. Farklı görüş karşısında sergiledikleri tutum, sahip olduğu bilgileri objektif bir biçimde sınıflandırabilme ve değerlendirebilme yeteneği, yapılan baskılar altında rasyonel düşünme kabiliyetleri, risk alabilme durumları, kararlı duruşları ve dış politikaya ilgi duymaları gibi kişisel özellikler yönetimin başında olan liderlerin dış politika performansını önemli ölçüde belirleyici unsurlardır.

Bu çalışmada Turgut Özal döneminde genel olarak Türk dış politikasının yanı sıra Özal'ın Türk Dış Politikasını nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışmada belge taranması yapılmış ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada önce Cumhuriyet döneminden Özal dönemine kadar olan Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes ve Süleyman Demirel'in dış politika uygulamaları hakkında bilgi verilmiş, 1960-1980 yılları arasındaki dış politika uygulamaları incelenmiş ve Özal dönemi dış politika anlayışı ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeleri: Türkiye, Dış Politika, Politika, ANAP, Turgut Özal

ABSTRACT

İYİSON, Ahmet Barış, Turgut Özal Period in Turkish Foreign Policy, Master Thesis, Ankara, 2019.

If the foreign policy is formed without considering the domestic policy's ideas and demands, without taking into account the practices of the domestic policy and the opinions of the organizations performing these practices, unsuccessful results may be obtained. In Such a situation it may cause confusion in society. In other words, whatever the reason, the political entities that will implement the foreign policy must develop a policy that encompasses the whole nation. In this context,in order to implement the foreign policy in a healthy way it is a necessity of democracy to take into account the internal factors and acts for the benefit of the nation. It is an inevitable fact that foreign policy makers have different characteristics in terms of their abilities and tendencies. The abilities and tendencies of individuals cause some leaders to be more successful in foreign policy and some leaders to fail. Personal characteristics such as their attitude towards different views, the ability to objectively classify and evaluate the information they possess, rational thinking abilities under pressure, their ability to take risks, their stable positions and their interest in foreign policy are important determinants of the leadership's foreign policy performance.

In this study, it is examined how the personal characteristics of Turgut Özal affect Turkish Foreign Policy.Document scanning method was used in this study.In this study, first of all, Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Adnan Menderes and Süleyman Demirel, who were from the Republican period to Özal period, were informed about the foreign policy applications,Foreign policy applications between 1960-1980 were examined and foreign policy understanding of Özal period was examined in detail.

Key Words: Turkey, Foreign Policy, Politics, ANAP, Turgut Özal

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	6
CUMHURİYET SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI	6
1.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası	6
1.2. Atatürk'ün Dış Politikadaki Temel İlkeleri	8
1.2.1. Gerçekçilik	9
1.2.2. Bağımsızlık	9
1.2.3. Barışçılık	10
1.2.3.1. Güvenlik Politikası	11
1.2.4. Batıcılık	11
1.3. İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası	13
BÖLÜM II	18
II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI	18
2.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Genel Türk Dış Politikası	18
2.2. Çok Yönlü Olarak Dış Politikanın İnşa Edilmesi Gayreti	28
2.3. Adnan Menderes Döneminde Türk Dış Politikasının Genel Durum	33
2.4. Süleyman Demirel Dönemi Türk Dış Politikası	35
2.5. 1960-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası	39
2.6. Türkiye Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs Sorunu	41
2.7. Türkiye-Amerika İlişkileri	48
2.8. Sovyet Türk İlişkileri	50
2.9. Türkiye Ortadoğu İlişkileri	51
BÖLÜM III	54
TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	54
3.1. Özal'ın Devlet Anlayışı	54
3.2. Turgut Özal Dış Politikası	57
3.3. Özal ve Dış Politikada Değişim	60
3.4. Turgut Özal'ın Liderlik Özelliği ve Dış Politika	61
3.5. Özal'ın İdeolojik Kimliği ve Dış Politika İlişkisi	62

3.6.Türkiye kimliği ve Özal.....	62
3.7.Özal'ın Bürokrasi Anlayışı ve Dış Politika.....	63
3.8.Özal'ın Dış Politikası ve Ekonomi	66
3.9.Özal'ın Dış Politikası ve Uluslararası Siyaset.....	68
3.10.Özal'ın Bölgesel İşbirliği ve Komşu Ülkelere Yönelik Dış Politikası.....	72
3.11.Özal'ın Sahip Olduğu Görüşlerin Dış Politikaya Etkileri	73
3.12.Turgut Özal'ın Sivilleşme Yönelik Dış Politikası.....	74
3.13.Turgut Özal'ın Batıya Yönelik Dış Politika Anlayışı	75
3.14.Turgut Özal'ın Dış Politikada Liberal Merkezli Ekonomi Anlayışı	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR

AB Avrupa Birliği
ABD Amerika Birleşik Devletleri
AET Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHM Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANAP Anavatan Partisi
AP Adalet Partisi
AT Avrupa Topluluğu
BAB Batı Avrupa Birliği
BM Birleşmiş Milletler
CHP Cumhuriyet Halk Partisi
D-8 Gelişen Sekiz Ülke
DBK Dışışleri Bakanları Konseyi
DP Demokrat Parti
DPT Devlet Planlama Teşkilatı
DSP Demokratik Sol Parti
DYP Doğru Yol Partisi
ECO Ekonomik İşbirliği Örgütü
EİT Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
IMF (Uluslararası Para Fonu)
İİT İslam İşbirliği Teşkilatı
KİT Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKTC Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Dış politika, İmparatorlukların hüküm sürdüğü dönemlerde ülkeler dış politikalarını, hükümdarlarla beraber ülke yönetiminde üst düzeyde sorumlu olan sınırlı kişiler tarafından belirlenmekteydi. Durumun böyle olmasının sebeplerinden bir tanesi de, hükümdarların ya da ülke yönetiminde bulunan bürokratların dış politikayı önemli bir unsur olarak görmesi ve kendi tekelinde bulunmalarını istemeleridir (Kürkçüoğlu, 1980: 309).

Dış politikanın kavramsal olarak bilimsel açıdan düşünülmesi ve bununla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanması I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkarttığı yıkıcı etkilerin anlaşılmasıyla beraber olmuştur. Ancak yapılan bu çalışmalar II. Dünya Savaşı'nın yaşamasını engelleyememiştir. Uluslararası ilişkiler II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir biçimde gelişim göstermiştir. Bu alan ile ilgilenen akademisyenler ya sosyal bilimlerin yeni yöntem ve tekniklerinin kullanıldığı modern yaklaşımla ya da daha çok güç dengesinin merkeze alındığı geleneksel yaklaşımla dış politika üzerinde durmuşlardır (Kürkçüoğlu, 1980: 310).

Yapılan araştırmalar ve tartışmalardan sonra dış politika kavramı ile ilgili veya dış politikayı içine alan temel tartışma konuları ile ilgili bir fikir birliği söz konusu değildir. Araştırma konuları kapsama dar veya geniş olsa da uluslararası ilişkiler disiplini üzerinde çalışma yapan akademisyenler, çalışma yaptıkları konularda kendi bakış açıları ile yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır (Aydın, 1996: 75).

Literatür incelendiğinde her ne kadar dış politika kavramı ile ilgili ortak bir tanım olmasa da yapılmış olan bazı tanımlar söz konusudur. Christopher Hill (2003: 3) dış politika kavramını, uluslararası ilişkilerde bağımsız aktörler tarafından yürütülen dış ilişkiler bütünü olarak tanımlamıştır. Burada bahsedilen bağımsız aktörler dış politikayı yürüten devletin dışındaki uluslararası para fonu IMF, NATO ve Avrupa Birliği gibi oluşumlar ifade edilebilir. Dış politikayı Tayfur (2005: 74) ise, ülkenin sınırları dışarısında uygulanması için proje haline getirilmiş olan politikalar biçiminde tanımlamıştır.

Bu açıdan bakıldığında ülkenin dış politikaları politikanın uygulanacağı ülkelerinde sergiledikleri tutum ve girişimler önemli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Kürkçüoğlu (1980: 311) dış politikayı, devletin başka bir devlet ya da devletlere karşı izlemiş olduğu politikayı daha geniş bir perspektiften ele almış ve uluslararası alana yönelik izlenen politikayı dış politika olarak belirtmiştir.

Webber ve Smith (2002: 9) devleti veya devletleri temsil etme yetkisine sahip olan siyasal oluşumların almış olduğu kararlar, uygulamış olduğu eylemler ve oluşturduğu değerler olarak tanımlamaktadır.

Bu tanımlardan yola çıkarak dış politikanın uygulayıcıları devleti yönetme yetkisini elinde bulunduran hükümetler olarak nitelendirildiği, ancak dış politikanın içeriği ise devletin politikası olduğu görülmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan dış politika alt dalının tanımlanmasında, bu alan ile çalışmalar yapan akademisyenler tarafından ortak zeminde oturmuş bir tanımlı bulunmadığı görülmektedir. Alan uzmanlarının bakış açılarından birbirlerinden farklı olmasından dolayı ortaya konulan tanımlarda birbirinden farklı olmaktadır.

Küresel bir kavram olan dış politikanın herkesçe kabul edilmiş bir tanımının olmasını zorlaştıracak birçok etken yer almaktadır. Bu etkenlerden bazıları devletin dışında olan aktörlerin söz konusu devletin egemenlik alanına müdahale etme suretiyle birtakım tehditler oluşturması, devletlerin birbirine olan bağımlılığının artması sonucunda iç ve dış politika uygulamalarının gitgide daha karmaşık hale gelmesi, düşük ya da yüksek seviyedeki öneme sahip konuların arasında ayırım yapılmasının belirsiz hale gelmesi sonucunda dış politikadaki içeriğin derinleşmesi gibi bir takım etkenler sayılabilir (Yıldırım, 2018).

Dış politika ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında dış politika kavramının karmaşık bir yapıda ve çok yönlü bir etkileşim içerisinde olduğu ortadadır. Dış politika kavramı hangi tür yaklaşım ile ifade edilirse edilsin her kesim kendi içinde ortak bir tanımın olmayacağı görülmektedir. Yapılan tanımlarda ayrıca iç politikada yer alan tartışmalar ve bu tartışmalar sonucunda alınan kararlar dış politikaya yönlendiren kararlardır. Diğer bir ifadeyle iç politikada atılan adımlar dış politikada belirleyici bir rol oynar.

Balcı (2010: 89), ülkelerin sergiledikleri iç politikaların dış politikalardan bağımsız olamayacağını, dış politikanın da esasen iç politikalardan kaynaklandığını, buradan hareketle yürütülen ilişkilerinde devreye giren birçok

hamle olduğunu ileri sürmüş ve dış politikanın iki boyutu olduğunu ifade etmiştir. Birinci boyutta devletler bağlamında hükümeti yönetme gücüne sahip olan iktidarların ilişkilerinin meydana gelmesinde bir strateji görevi görürken, diğer boyutta devletin kendi iktidar ilişkilerini şekillendirmede etkin bir rol üstlendiğini belirtmektedir.

Cumhuriyetin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, dış politikada en çok üzerinde durduğu ve dayandığı temel unsurun devletin iç kuruluşları olduğuna işaret etmiş ve dış politika uygulamalarının iç kuruluş ve iç siyaset ile birbirine uyumlu olması gerektiğini dikkat çekmiştir (Velidedeoğlu, 2005: 228). Atatürk'ün belirtmiş olduğu bu ifadeye göre iç politikada alınacak kararlar sonrasında uygulanacak dış politika olumlu sonuçların alınmasını da beraberinde getireceği ifade edilebilir.

Dış politikanın iç politika düşünceleri ve talepleri dikkate alınmadan, iç politikada yer alan uygulamalar ve bu uygulamaları gerçekleştiren kuruluşların görüşleri dikkate alınmadan oluşturulması durumunda başarısız sonuçlar elde edilebilir. Böyle bir durum ise toplumda kargaşaya sebep olabilir. Diğer bir ifadeyle hangi gerekçe ile uygulanırsa uygulansın dış politikayı uygulayacak olan siyasi oluşumların kendilerini oraya getiren milletin tümünü kapsayacak bir politika geliştirmek durumundadırlar. Bu bağlamda bakıldığında dış politikanın sağlıklı uygulanabilmesi için iç etkenlerin göz önünde bulundurulması ve milletin faydasına hareket edilmesi demokrasinin bir gereğidir.

Dış politikada karar alıcı bireyler yetenek ve eğilimleri açısından bakıldığında farklı özelliklere sahip olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bireylerin sahip olduğu yetenek ve eğilimler bazı liderlerin dış politikada daha başarılı olmalarını bazı liderlerin ise başarısız olmalarına sebep olur. Farklı görüş karşısında sergiledikleri tutum, sahip olduğu bilgileri objektif bir biçimde sınıflandırabilme ve değerlendirebilme yeteneği, yapılan baskılar altında rasyonel düşünme kabiliyetleri, risk alabilme durumları, kararlı duruşları ve dış politikaya ilgi duymaları gibi kişisel özellikler yönetimin başında olan liderlerin dış politika performansını önemli ölçüde belirleyici unsurlardır. Buna ek olarak liderin sahip olduğu inanç, değer ve ideolojiler de dış politikada belirleyici olan diğer kişisel özelliklerdir. Liderin dünyayı algılayış biçimi ve bu algılayış sonucunda karşılaşmış olduğu durumlara verdiği tepki de dış politikada liderin tercih ve uygulamalarını

etkiler (Levy, 2003: 255). Bu bağlamda bakıldığında liderlerin sahip olduğu kişilik özelliklerinin bilinmesi ve psikolojik analizlerinin yapılması dış politikada almış olduğu kararlar arkasında yatan nedenlerin anlaşılmasını kolaylaştırır.

Dış politikayı belirleyen kişisel özelliklerin yanında farklı temel unsurlar da söz konusudur. Bu temel unsurlar dış politikanın belirlenmesinde etki sahibi olan güç unsuru (Doğan ve Kavak, 2014: 240; Büyükbaş, 2013: 249; Ateş, 2009: 18), devletin yönetim şekli (Yıldırım, 2018), dünya kamuoyu ve ulusal kamuoyu (Sezer, 1972: 30), uluslararası hukuk kuralları (Pazarcı, 1989: 22), kültürel etkenler (Purtaş, 2013: 4; Gökalp, 2004: 145), ekonomik etkenler (Ateş ve Gökmen, 2013: 60; Duman, 2002: 15), coğrafi etkenler (Demirci, 2005: 4; Atay, 2016: 145) ve karar alıcılar (Baharçiçek ve İnan, 2013: 104) gibi unsurlar söz konusudur.

Hermann ve Hermann (1989: 361) dış politikada karar alıcıların cumhurbaşkanları, başbakanlar, koalisyonlar, parlamentolar ve bürokrasi gibi grupların veya liderlerin olduğunu belirtmektedir. Demokrasinin olduğu ülkelerde birtakım istisnalar ile karşılaşılsa da dış politikada karar verici liderler genellikle ülkenin başkanı veya başbakanıdır.

Liderlerin dış politikadaki hedefleri, diğer devletler ve uluslararası alanda kendi konumlarının belirleyici olmasında etkin bir rol oynamaktadır. Liderin sahip olduğu algılar ve dünya görüşleri bağlı oldukları devletin dış politikasına yeni bir anlayış kazandırır. Bunun yanında liderin dış politika uygulamalarında köklü değişikliğe gitmesi, bağlı bulundukları devleti güç merkezi haline getirmek istemelerinden kaynaklanır (Sümer, 2010: 86).

Liderin, gelişme ve olaylar üzerindeki etkisi veya olayları kontrol edebilmesi inancına sahip olması, etki sahibi olma ve güçlü olmaya yönelik beklenti veya istekleri, çevresindeki olay ve kişileri algılaması ve değerlendirmesinde sahip olduğu beceri düzeyi, yaptığı çalışmalarda sorunları çözmek ve başarıya ulaşmak mı yoksa içinde yer aldığı oluşumun bütünlüğünü koruyacak şekilde çevresinde bulunan bireylerin hassasiyet ve düşüncelerini dikkate almaya mı odaklandığı, özgüveni, içinde bulunduğu grubun önyargısı, başka bireylere karşı sergilemiş olduğu güven ve şüpheli tavırlarının olup olmadığı gibi bir takım değişkenler liderin siyasi problemlerle başa çıkma kapasitesi, bilgiye açıklıkları ve sahip olduğu motivasyonlarının belirlenmesinde yardımcı olur. Bunun belirlenmesi ise liderin

dış politikada karşılaştığı sorunlara ve siyasi engellere nasıl tepki verdiği, engelleri kabullenip kabullenmediği, dış kaynaklardan gelen bilgilere ne kadar açık olduğu, kaynaklardan gelen bilgileri seçici olarak kullanıp kullanmadığı gibi bir takım liderlik profillerini ortaya çıkartır (Hermann, 2001: 57).

Bu çalışmada öncelikle cumhuriyet ilan edilmesinden Özal dönemine kadar olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası incelenecek ve bir lider olarak 1983-1989 yılları arasında başbakanlık, 1989-1993 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapan Turgut Özal'ın dış politikası incelenecek ve Özal dönemi dış politikasının sonuçları tartışılacaktır

BÖLÜM I

CUMHURİYET SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Erken cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan dönemde Türk dış politikasının temel ilkeleri şekillenmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonrasında imzalanan Lozan barış antlaşması ile beraber cumhuriyet rejimi yeniden yapılmaya başlamış ve Türk dış politikasında da buna paralel olarak kendi kaderini kendi tayin etme, bağılantısızlık, bağımsızlık ve egemenlik talepleri doğrultusunda uluslararası meşruiyetin sağlanması amaçlanmaktadır. Böylece, kuruluş döneminin öncelikli hedefi devletin bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunmasına ilişkin uluslararası işbirliği sağlanması olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda ülkenin batı ile yakınlaşma gayreti içerisinde olmasına karşın, Fransa ve İngiltere ile yaşanan problemler sebebiyle Sovyetler Birliği'ne yanaşılması şeklinde bir denge politikası izlenmiştir. Bu dönemdeki dış politika genel olarak incelendiğinde, batı ile işbirliği içerisinde olma gayreti, batı ile kurulan ilişkilerin zayıfladığı dönemde kurulan denge politikaları, Lozan antlaşması sonrasında oluşan durumu koruma ve dış politika faaliyetlerinin geçerliliğine ilişkin devam ettirilen hassasiyetlere devamlılık unsuru olarak değerlendirilebilir. Meşruiyetçilik, dengencilik, statükoculuk ve batıcılık olarak ifade edilebilecek olan ilkeler erken cumhuriyet döneminde şekillenmeye başlanan ve daha sonraları da devam ettirilen dış politikanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Fırat, 2018: 4).

Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasını Atatürk dönemi ve II. Dünya Savaşı dönemine kadar olan dönem ve II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan dönemini kısaca ele almak faydalı olacaktır.

1.1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Milli Mücadele Dönemi'nin dış politikadaki temel hedefi olan yeni ve milli Türk Devletini uluslararası alanda tanıtmaya uğraşı, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Milli Mücadele'nin sonrasını cumhuriyetin dış politikası şeklinde ifade etmek mümkündür. Milli mücadele döneminin dış politikasında ele alınan ana hedef yeni ve milli Türk

devletinin uluslararası alanda tanınmasındaki uğraş, diğer bir ifade ile cumhuriyetin kuruluş diplomasisinin oluşturulmasıdır. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika anlayışındaki temel ilke ülkenin bağımsızlığından hiçbir durumda taviz vermemek üzere inşa edilmiştir (Yılmaz, 2001).

Bu dönemde Avrupa modeline uygun olacak biçimde bağımsız bir Türk devletinin kurulması amaçlanmaktaydı. Bunun hayata geçirilebilmesi için Misak-ı Milli ile elde edilen ve gerçekçi bir hedef konulmuştu. Milli mücadele dönemi sırasında yürütülen dış politikanın temel özelliği olarak gerçeklik ve hedeflerin tutulmasında kendini göstermiştir (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 462).

Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir devlet olarak uluslararası alanda hukuki statü kazanması Lozan konferansı ile hayata geçmiştir. Atatürk dönemindeki dış politikada Lozan konferansı sonrası yeni cumhuriyetin uluslararası alanda onaylanması doğrultusunda toplantılara katılmak, devlet başkanları seviyesinde ziyaretlerinin gerçekleştirilmesi gibi süreçler ile beraber iki dünya savaşı arasında hüküm süren bağlantısız olma politikası yürütülmüştür. Diğer taraftan Türkiye'ye yönelik bir takım tehditlere karşılık uluslararası alanda güç dengesinin kurulması kurallarının çerçevesinde bazı ittifaklara girilmiştir. 1923-1930 yılları arasında Lozan antlaşması ile çözüme kavuşturulamayan problemlerin çözülmesi için harcanan gayretler ağırlıklı olarak Türk dış politikasını oluşturmuştur. Bu sorunların en başında İngiltere ile yaşanan Musul sorunu, Fransa ile yaşanan kapitülasyonlar sorunu ve Yunanistan ile yaşanan mübadele sorunlarıdır (Yılmaz, 2001).

Söz konusu bu sorunlar içinde yer alan Musul sorunu dışındaki konular Türkiye'nin istediği biçimde çözüme kavuşmuştur. Musul sorunu ise Lozan barış antlaşması kapsamında Türk İngiliz görüşmeleri ile çözülmesi amaçlanmış ancak bu görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamadığından dolayı Musul meselesi yine milletler cemiyeti tarafından görüşülmüş ve İngiltere'nin lehine sonuçlanmıştır (Duman, 2018).

I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası politikalarda savaş kazananlar ve kaybedenler arasında bir kutuplaşma meydana gelmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan devletler savaş sonrasında oluşan uluslararası düzenin devam etmesini

isterken, mağlup olan devletler ise kendilerine yapılması için sorulan ağır şartlar taşıyan antlaşmalara tepki göstermek suretiyle statükonun değiştirilmesi için revizyonist tutum benimsemiştir. Revizyonist ve anti revizyonist dönem olan iki dünya savaşı arasındaki bu dönem kutuplaşmasında Türkiye, savaştan yenik çıkan devlet olmasına karşın revizyonist bir politika içerisinde bulunmamıştır. Bu dönemde revizyonist tutum içerisinde olmamasında milli mücadelesinin zafer ile sonuçlanması ve Lozan'da yapılan anlaşma doğrultusunda Sevr Antlaşması'nın geçersiz kılınması sonucunun etkisi olduğu ifade edilebilir (Yılmaz, 2001). Bunun yanında Türkiye cumhuriyeti sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda gerçekleştirmiş olduğu köklü değişim ve Atatürk'ün ilke ve inkılapları ile Türkiye sürekli çağdaş batı medeniyetinin seviyesine ulaşmayı hedef olarak benimsemiştir. Bu sürekli politikada batının yanında yer alınmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yer alma toprak bütünlüğü ve güvenliğe yönelik bir tehdidin savaş durumları ile sınırlı kalacak bir tarih değil sürekli olarak uygulanması hedeflenen politika tarihidir. Söz konusu bu tavrın doğal bir sonucu olarak Türkiye'nin batı ile bütünleşmesinin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Türkiye'nin batıya yönelik olarak hedeflenen bu politika tarihinin temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi de göz ardı edilemez. Yenileşme süreci ile birlikte başlayan sürecin kaçınılmaz bir sonu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Böylece Osmanlı imparatorluğu yönetimi yerine kurulan yeni yönetim 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'de de belirtildiği üzere imparatorluk değil cumhuriyet rejimi söz konusudur. Diğer bir ifade ile imparatorluk yerine milli bir devlet kurulmuştur (Yılmaz, 2001).

Atatürk döneminin dış politikalarında izlemiş olduğu temel ilkeler araştırmamızın bu kısmında yer almaktadır.

1.2. Atatürk'ün Dış Politikadaki Temel İlkeleri

1923-1930 yılları arasında Atatürk'ün dış politikada izlemiş olduğu bir takım temel ilkeler vardır. Bu ilkeler gerçekçilik, bağımsızlık, barışçılık, güvenlik politikası, batıcılık ve akılcılıktır. Atatürk'ün döneminde izlenilen dış politikalara anlam verebilmek için bu temel ilkelere değinmekte fayda vardır.

1.2.1.Gerçekçilik

Atatürk'ün dış politikası gerçekçilik ilkesine dayanır. Diğer bir ifade ile Atatürk dış politikada boş hayaller peşinde koşan bir lider değildir. Atatürk maceracılıktan uzak durulması taraftarıdır. Buna ek olarak milli çıkarlarının gerçekleştirilmesinde kararlı olunması gerektiği amacını taşımaktadır. Atatürk dış politikada gerçekçiliği *“büyük hayali işler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üzerine çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını arttırmaktan ise, tabii duruma meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim.”* Şeklinde özetlemektedir. Bu ifadesine ek olarak *“memleketimizin ellide biri değil, her tarafı tahrip edilse her tarafı ateşler içinde bırakılsa biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız”* ifadesi Atatürk'ün dış politikadaki gerçekçilik anlayışını açık bir biçimde ortaya koyar (Kara, 1956: 123).

Sonuç olarak Türk milletinin gücü ve imkânını bilmek kadar muhatap olduğu devletlerin ne yapacakları veya yapamayacakları doğru ve gerçek bir biçimde değerlendirildiği bir uygulama söz konusudur. Gerçekçilik beraberinde mevcut durumun şartları ne olursa olsun direnmeyi öngören onurlu ve cesur bir gerçekçilik söz konusudur. Bu ilke bağlamında yılgınlık ve teslimiyetçilik yoktur (Yılmaz, 2001)

8 Temmuz 1920'de tarihinde mecliste Atatürk'ün yaptığı bir konuşmada *"memleketimizin ellide biri değil, her tarafı tahrip edilse her tarafı ateşler içinde bırakılsa biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız"* (Nutuk, 1989) şeklindeki ifadesi bu konudaki kararlılığını göstermektedir.

1.2.2.Bağımsızlık

Bu ilke ile genç cumhuriyetin diğer ülkeler ile olan ilişkilerin korunmasında özen gösterilmesi hedeflenmektedir. Osmanlı dönemindeki mali, siyasi ve iktisadi yönlerden dışa bağımlı yönetimlerinin var olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa için yeni kurulan genç devletin gerçek bağımsızlığını kullanması en önemli amaçlarından bir tanesi idi. Söz konusu bağımsızlık kültürel, askeri, mali, iktisadi

ve siyasi açılardan bağımsızlıktır ve bunlardan asla taviz verilemezdi. Dış politikadaki bağımsızlıktan kastını Atatürk *"tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasında bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir."* Şeklinde ifade etmektedir (Nutuk, 1989).

Bağımsızlık ilkesinden hareketle hem milli mücadele süreci içerisinde batılı devletler ile gerçekleştirilen görüşmelerde hem de Lozan barış antlaşması görüşmeleri sonrasında bağımsızlık ilkesine mani olabilecek her konuda kararlı davranıştır. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği bu süreç sonrasındaki yapılan anlaşmalarda ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendisine yapılması planlanan baskı ve dayatmalara mahkum olmadığı, ancak bunun yerine özgür iradesi ve kendi rızası doğrultusunda kabul ettiği yükümlülük ve ittifaklarda yer almıştır. Bu tür işbirlikleri de ülkenin bağımsızlığını sıkıntıya sokacak bir durum değildir.

1.2.3.Barışçılık

Atatürk döneminde izlenen dış politikadaki başka bir önemli özellik ise Atatürk'ün barışı esas almasıdır. Atatürk savaş ortamında dahi yaptığı görüşmeler yolu ile barışın temin edilebilmesi için çaba sarf etmiştir. Savaşın ne olduğunu bir asker olarak en iyi bilenlerden birisi olan Mustafa Kemal Paşa *"ben harpçi olamam. Çünkü harbin acıklı hallerini herkesten iyi bilirim."* Demiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa *"harp zaruri ve hayati olmalı. Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye uğramadıkça harp bir cinayettir."* Demektedir (Nutuk, 1989). Yine Atatürk'ün *"yurtta sulh cihanda sulh"* sözü dış politikada barışçılığın temel ilke olduğunun bir başka kanıtı niteliğindedir. Bunun yanında Atatürk bölgesinde barışı korumak için üzerine düşen her şeyi yapmış ancak pasifist ve teslimiyetçi bir politikayı izlememiştir. Diğer bir ifade ile bir taraftan barış içerisinde yaşanması için gerekli olan hazırlıkları yapmış, bir taraftan da barış için savaşılmaya hazır olma doğrultusunda hareket etmiştir (Feyzioğlu, 1984: 5).

Sonuç olarak Atatürk döneminde izlenen dış politika barışçılık ilkesi gereğince saldırgan olmayan ve diğer toplum ve ülkeler ile uyum içerisinde dünya

barışının korunması bağlamında politikalar izlendiği bir dönem olarak ifade edilebilir.

1.2.3.1. Güvenlik Politikası

Mustafa Kemal Atatürk bir taraftan cumhuriyetin kendini koruyabilmesi diğer bir ifade ile savunabilmesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınması gerektiğine inanırken, bir taraftan Türk milletinin kendi gücüne dayalı olarak ekonomik ve askeri yapılanmasını sağlam ve yeni esaslara dayandırmak için çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda ordunun modernleşmesi doğrultusunda yapılan askeri harcamalar, ülkenin ekonomik altyapısı ile beraber yürütülmüştür (Gönlübol, 1987: 276). Ülkenin kendisini savunacak irade ve güce sahip olması gerektiğini yapmış olduğu bir konuşmada *“bugün vardığımız barışın ebedi barış olacağına inanmak safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin hayatını tehlikeye sokar. Şüphesiz hukukumuz, şeref ve haysiyetimize saygı gösterildikçe mukabil saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat, ne çare ki, zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğunu veya hiç saygı gösterilmediğini çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikmeyeceğiz”*. Şeklinde vurgulamaktadır (Nutuk, 1989).

Atatürk döneminde barışın korunması adına sadece Türkiye'nin sahip olduğu gücün yetersiz kalabileceği alanlarda ülkenin güvenliğini sağlamak için uluslararası politikaların doğrultusunda yürütülmesi gereken denge politikalarının çerçevesinde ittifaklar yaparak ülkenin güvenliğinin sağlanması ilk olarak yapılması gereken bir durumdur. Ülkenin güvenliğini her şeyin üstünde tutan Atatürk ittifak yapmaktan kaçmamıştır (Armaoğlu, 1991).

1.2.4. Batıcılık

Batılı güçlere karşı savaş yaşanmasına karşın yeni kurulan Türkiye cumhuriyeti her fırsatta batı ile yakınlaşmasını sağlayacak yol içerisinde bulunmuştur. Bunda Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş bir ülke yapma yolunda uyguladığı ve takip ettiği politikaların da rolü olmuştur. Türkiye cumhuriyeti en gelişmiş ülkelerin düzeyine çıkmayı ve onların ötesinde yer almayı kendisine hedef olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda batı ile ilişkilerin gelişmesinde paralellik meydana gelmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesi ile beraber batı ülkeleri ile

çağdaş medeniyet ve iyi ilişkiler kurma yolunda bir Türkiye'nin doğmasına sebep olmuştur (Armaoğlu, 1991).

1.2.5.Akılcılık

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası hukukta akılcılık ilkesine bağlı kalmıştır. Atatürk Türkiye'sinin dış politika anlayışında ideolojik dogmalar önyargılı saplantılar biçiminde değil bilim ve aklı esas alan çizgi üzerinde yürütülmüştür. Bu kapsamda uluslararası ilişkilerde tarihi düşmanlık ve dostlukların yerine dönemin değişen şartları ve karşılıklı yarar ilişkileri esas alınmıştır. Bu bağlamda dış politika Sovyetler birliği ve batılı ülkelere karşı dayandırılmıştır. Mustafa Kemal amaçların farklı olduğu dile getirdiği, ülke çıkarları doğrultusunda hareket etme anlayışına dayanan ilişkiler ile Misak-ı Milli sınırları Sovyetler birliği tarafından tanınmıştır (Yaresimos, 1979; AKT. Yılmaz, 2001).

Yine milli mücadele döneminde gerçekliğin bir ifadesi olarak batılı ülkelerin sömürgesi konumunda olan İslam ülkelerinin desteği göz ardı edilmemiş ve İslam faktöründen yararlanılmıştır. Özellikle Hindistan bölgesinde yaşayan Müslüman kökenli insanların ortaya çıkarttığı hilafet akımı bu bağlamda etkili olmuştur (Sonyel, 1999. 193).

Atatürk ekonomik, sosyal ve siyasi düzene göre birbirinden farklı olan ülkeler ile dostluk kurabilmiş ve barış içinde yaşanabildiğinin örneğini gözler önüne sermiştir. Akılcı yaklaşım ile Atatürk iki dünya savaşı arasında dünyada değişen konjektör ve şartları iyi takip etmiş ve bu doğrultuda yeni politikalar üretmek milli amaçları gerçekleştirmiş bir liderdir.

Atatürk dönemi dış politikasına bakıldığında ülkemizin mevcut durumunu da teşkil ettiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında hukuka bağlılık, yurtda sulh cihanda sulh, batılılaşma ve bağımsızlığının korunması ilkeleri dönemin Atatürk dış politikalarını yansıtan ilkelere aittir. Türkiye cumhuriyeti devleti yeni kurulmuş bir devlet olmasına karşın Atatürk döneminde uygulanan dış politikalar sayesinde uluslararası arenada saygın bir yere gelmiştir. Çöküş halindeki imparatorluğun olumsuz etkilerinden olumlu çıkarımlar yapan Atatürk günümüz Türkiye'si içinde yapılması gerekenleri adeta miras olarak bırakmıştır. Günümüz yönetimi dış

politika anlayışı da Mustafa Kemal Paşa'dan devralınan bu olumlu mirasın korunması ve geliştirilmesi olmalıdır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uygulanmış olan çok yönlü dış politika anlayışı daha kalıcı ve başarılı bir şekle bürünecektir.

Atatürk döneminde uygulanan dış politika elbette ki bu kadarla sınırlı değildir. Ancak araştırma konumuz sadece Atatürk dönemi dış politikası olmadığından dolayı cumhuriyet döneminden sonrası uygulanan dış politikalar özet halinde geçilmesi amaçlanmıştır. Atatürk döneminde uygulanan dış politikalar ayrı bir araştırma konusu niteliğindedir. Dolayısıyla araştırmanın bu kısmında Atatürk dönemi dış politikasına bu kadar yer verilmesi uygun olacaktır. Bu kısımda Atatürk'ün vefatından sonra başlayan İsmet İnönü dönemi ve İsmet İnönü döneminin dış politika anlayış ve uygulamalarına yer verilecektir.

1.3. İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası

İsmet İnönü döneminde Türk dış politikası Atatürk'ün döneminde uygulanan dış politika eksenli yürütülmüştür. Ancak özelde ihtiyat esasını dayanan bir dış politika söz konusudur. İnönü döneminde yaşanan gelişmeleri Lozan antlaşması sonrasında II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık ilkesi ve statükonun korunması çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. İnönü dış politika anlayışında tek adamlık rolü üstlenmiş ve 1938-1950 yılları arasına damga vurmuştur (İlyas ve Turan, 2012).

Cumhurbaşkanı olduktan sonra İsmet İnönü, yaptığı ilk icraatlardan bir tanesi de Atatürk döneminde kendisini siyasi arenadan silmek isteyen dönemin CHP genel sekreteri ve içişleri bakanı olan Şükrü Kaya ile dışişleri bakanı görevini yürüten Tevfik Rüştü Aras'ı görevlerinden almasıdır. Ankara'daki egemen güç olmak adına atılan bu adımlar İsmet İnönü'nün ülkenin iç politikası ve dış politikasında baş yönetici konumuna getirmişti. İsmet İnönü görevlerinden aldığı bu iki bakan yerine Numan Menemencioğlu ve Şükrü Saraçoğlu'nu Dışişleri Bakanlığı'na getirmiştir (Weisband, 1974: 4). Bunun yanında ülke içerisindeki hakimiyetini daha sağlam hale getirebilmek için İçişleri Bakanlığı'na da Refik Saydam'ı getirmiştir. Milli şef olarak adlandırılan İsmet İnönü yapmış olduğu bu atamalar sayesinde II. Dünya Savaşı döneminde rahat bir nefes almıştır (İlyas ve Turan 2012).

Ankara'daki bakanlıklara müdahaleden sonra İsmet İnönü duruma hakim olmuş ve yaklaşan dünya savaşı ile ilgili yapılan teorilere karşı tedbirler alması gerekmişti. İsmet İnönü'nün bir amacı da, var olan savaş psikolojisine karşı insanları rahatlatmak ve Türkiye'yi bu savaştan uzak tutmaktır. II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin uygulamış olduğu dış politika anlayışı yalnızlık korkusu, tarafsızlık ve denge siyaseti üzerine kurulmuştur (İlyas ve Turan 2012).

Üçlü ittifak anlaşması ve savaş stratejilerine dayanan 1938-1941 yılları arasındaki dönemde genelde mihver ve müttefik devletlerin Türkiye'yi yanlarına çekme uzlaşlarına dayanmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu konumdan dolayı bu uzlaşma önemli hale gelmektedir. Mihver ve müttefik devletlerin savaşın kaçınılmaz olduğunu görmesinden sonra olası bir savaşta Türkiye'nin rolünü hesaplayarak Ankara'ya ülkelerinin devlet adamlarını büyükelçi olarak atanmışlardır. İngiltere Ankara'ya büyükelçi olarak Sir Hunge Knatchbullhugessen'i atarken Almanya ise Ankara Büyükelçiliği'ne eski başbakan olan Franz Von Papen'i atamıştır (Seydi, 2009: 267).

İsmet İnönü iyi bir kumandan olarak bilinmektedir. İyi kumandan olma özelliği dolayısıyla İnönü, Türkiye'nin stratejik konumundan dolayı sahip olduğu önemi iyi bilmenin yanında ülkenin de böyle bir savaşın içerisinde bulunmasını kaldıracak güçte olmadığını da fark etmekteydi. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar savaştan uzak durmanın pratik bir dış politika geri olduğuna inanıyordu. Savaşla ilgili düşüncelerini ve Türkiye'nin 2. Dünya savaşında alacağı rolü İsmet İnönü *“kendi emniyetimiz ve müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek teahhütlerden çekinmeyeceğiz. Komşularımıza gelecek tehlikeleri, bir adım sonra bize gelecek gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız.”* şeklinde değerlendirmekteydi (İlyas ve Turan 2012). Bu sözleri ile meydana gelebilecek bir savaş ihtimalinden bahsederken İnönü, Türkiye'nin böyle bir savaş karşısında tarafsız kalacağını ve bundan dolayı da yapılacak ikili antlaşmalardan uzak kalmayacağını belirtmektedir. İnönü'nün yukarıda belirtilen ifadelerine bakıldığında olası tehlikelerden uzak kalmak ve ülkeye gelmesini engellemek adına ikili antlaşmalardan katılmayacağı gerçeği söz konusudur.

Milli şef, bu dönemde yaşanan gelişmeleri askerlik stratejisinin birinci ilkesi olan ölçülülük ilkesi ile yönettiği ileri sürülebilir. Buna ek olarak savaş boyunca, özellikle de mihver devletlerin dört bir tarafta hızla ilerledikleri zamanda bile gerek

İtalyan gerekse de Almanlara, ülkenin sınırlarının bozulmasına izin vermeyeceğini belirtmiş ve her türlü fethetme teşebbüsünde ülkenin var gücüyle karşı koyacağını belirtmiştir (Weisband, 1974: 3).

Üçlü ittifak dönemi Türkiye'ye hem Almanya hem de İtalya'ya karşı toprak garantisini getirmesinin yanında Fransa ve İngiltere Türkiye'ye çeşitli aynı ve maddi yardımda bulunmayı üstlenmekteydi (Seydi, 2009: 268). Söz konusu anlaşmanın imzalanmasından sonra İsmet İnönü anlaşma ile ilgili mecliste yapmış olduğu konuşmada düşüncelerini *“19 teşrinievvelde imza edilen ve bu hafta içinde yüksek tasdikınıza arz edilecek olan muahede de; hiçbir devletin aleyhinde olmayarak, hiç olmazsa tesirimizin yettiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek suretile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur. Sulhu korumak ülküsü; her memlekette, kendi hususi bünyesi, coğrafi vaziyeti ve imkânlarına göre ayrı ayrı tedbirler ilham edilebilir.”* Şeklinde dile getirmiştir (Cihan ve Karapınar, 1993: 2).

Almanya'nın Sovyetlere karşı savaş açması, hammadde ihtiyacında büyük eksikliklerin de ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu söz konusu eksikliklerin giderilmesi bağlamında gelecek ülkelerin başında Türkiye vardı. Türkiye ise bu dönemde beklenmeyen birtakım ekonomik problemler ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum ise halkın tepki göstermesine neden olmuştu (Seydi, 2009: 269). Alman Büyükelçisi Papen, Türkiye'yi savaş döneminde yanına çekmek ve İngilizlerden uzak tutmak adına ticari bir anlaşmanın yapılması gerektiğini düşünüyordu (Koçak, 2010). Yapılan müzakereler ve yapılan açıklamalar sonucunda 1941 yılının haziran ayında Türk-Alman Sadrazamlık Paketi imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra alman büyükelçi Papen Yeni Sabah gazetesine bir beyanat vermiş ve verdiği beyanatta *“imza edilen muahedenin mesut bir tarzda akdi hariciye vekiline, matbuata dikkate değer bazı sözler söylemeye vesile oldu. Bu muahede, asırlardan beri memleketimizi birbirine bağlayan ve ancak Avrupa'ya yeni bir nizam ve devamlı sulh temin etmek isteyen siyasetin hedefleri hakkındaki anlaşmazlıklardan dolayı muvakkaten muhtel olan eski ve itimatlı ve dostane münasebetleri yeniden teyit eylemektir. Binaenaleyh bu muahedenin ehemmiyetini, devrimizin tarihi büyük hadiselerin çerçevesi içinde de mütalaa etmemiz lazımdır. Bu muahede aynı zamanda Almanya'nın ve müttefik devletlerin Avrupa'da adalet dayanan yeni bir nizam uğrunda mücadelelerinde, istiklali korumağı harici siyasetinde hâkim esas*

ittihaz eden Türkiye'ye, Türk milletine, şanlı uzun bir tarihin mirası olarak garp ile yakın şark arasında bir rabıta teşkil etmek sıfatile layık olduğu mevki ve nüfuzu temin eylemeğe azmetmiş bulunduklarının da bir delilidir." İfadelerini kullanmıştır (Soysal, 1941 Akt: İlyas ve Turan, 2012).

1941 yılının sonlarına doğru Rus alman savaşı başlaması ile beraber Japonya da Amerika'ya saldırmış ve böylece Amerika ve Sovyetler müttefik devletlerin yanında Japonya ise mihver devletlerin yanında savaşa girmiştir. 1943 yılına kadar Almanya'nın Stalingrad Savaşı'nın kaybedilmesi ile ortaya çıkan yeni bir denge söz konusudur (Armaoğlu, 2010).

Rusya karşısında Almanya'nın arka arkaya zaferler kazanması Türkiye için hem tedirginlik ortaya çıkartacak hem de yeni dış politikada dengelerin değişmesine neden olacak gelişmeleri de beraberinde getirecektir. Bu dönemde savaşın gidişatını ile beraber İsmet İnönü Almanya yanlısı bir iç politika yürütürken, alman taraftarı olarak bilinen Numan Menemencioğlu'nu dışişleri bakanı olarak görevlendirmiştir. Yapılan bu değişim Türkiye üzerinde İngilizlerin nüfusunun azalmasını da beraberinde getirecektir. Menemencioğlu savaş boyunca Türk dış politikasının şekillenmesinde aktif rol oynayacaktır (Gökay, 2006).

1943 yılının ortalarından sonra Türk dış politikasında İngiliz faktörünün etkili olduğu gerçeği oluşmaya başlamıştı. İngilizler ile dışişleri yetkililerinin direk bir biçimde askeri münasebetle ikili görüşmeler yaptığı açığa çıkmıştır (Koçak, 2010). Buradan cesaret bulan dönemin İngiliz dışişleri bakanı Eden, dışişleri bakanı Menemencioğlu'nu ziyaret ederek yılın sonuna doğru Türkiye'nin de savaşa girmesini beklediklerini belirtmiştir. Mihver devletlerin yenilgileri ile beraber söz konusu bu baskı artmış ancak Türkiye bu savaşta tarafsız kalma taraftarı olduğunu söylemek yerine askeri açıdan yeterli olmadıklarını ifade etmek zorunda kalmıştır (Gönlübol ve Sar, 1995).

Türk dış politikasında İsmet İnönü dönemini ikinci dünya savaşının öncesi ve sonrası olarak ayırmak mümkündür. Bu kısma kadar anlatılan bölümde İsmet İnönü'nün 2. Dünya Savaşı öncesindeki izlemiş olduğu dış politika tartışılmıştır. Bu kısımda 2. Dünya Savaşı sonrasındaki Türk dış politikası ise İsmet İnönü'nün özelinde değil genel anlamda ele alınıp tartışılacaktır. Çünkü 2. Dünya savaşı

sonrasında birçok gelişme yaşanmıştır ve bu gelişmeleri ayrıntıları ile ele alınması araştırma konusunun kapsamı dahilinde değildir.

BÖLÜM II

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

2.1. II. Dünya Savaşı Sonrası Genel Türk Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile beraber uluslararası sistemlerde kapsamlı bir yapısal değişim meydana gelmiştir. Savaş sonunda iki süper güç ortaya çıkmış ve bu süper güçler liderliğinde doğu-batı bloğu oluşmuş ve iki blok arasındaki ilişkiler soğuk savaş şekline bürünmüştür. Bu soğuk savaş dönemi uluslararası sistemin yeni belirleyicisi haline gelmiştir. Uluslararası sistemde soğuk savaş şeklinde yaşanan bu köklü değişiklikler dünya ülkelerinin dış politikalarına yansımaları olurken Türkiye'nin de dış politikasının yeniden düzenlenmesinde etkin rol oynamıştır. Türkiye'nin dış politikasına yön veren ve egemen olan anlayış 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa dengesinde ortaya çıkan boşluklardan faydalanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki toprak bütünlüğü ve boğazlardan üs isteklerine dayanan baskılar şeklinde ortaya çıkmıştır (Erkin, 1971: 62).

2. Dünya Savaşı ile beraber bloklara ayrılan dünyada batılı ülkeler doğu bloğuna karşı örgütlenme içerisinde girmiş ve NATO adında Kuzey Atlantik İttifakı'nı kurmuşlardır. NATO'nun kurulduğu sıralarda ise Türkiye Marshall planı ve Truman doktrini çerçevesinde Amerika'nın desteğini sağlamıştır. Bu destek karşılıklı bir ittifak şeklinde olmadığından dolayı Türkiye'nin güvenlik ile ilgili endişelerini gidermekte yeterli kalmamıştır. Bundan dolayı Türkiye NATO'nun kuruluş aşamasında NATO'ya dahil olmak istemiş, bu maksatla birtakım girişimlerde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. 1949 yılında Avrupa Konseyi'nin Türkiye'yi üye olarak alması ile beraber Türk devlet erkânı Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile ilgili cesaret bulmuş ve yaptıkları müracaatlarda bunu bir NATO'ya kabul edilme gerekçesi olabileceğini ifade etmişlerdir. Türkiye'nin NATO'ya girmek için yapmış olduğu girişimler özellikle Avrupa üye ülkelerinin kültürel, ekonomik ve siyasi itirazları ile karşılaşmıştır (Vallbridee, 1971).

Çok partili sisteme geçirmesinden sonra Türkiye'de 1950 Mayıs ayında yapılan seçimlerde yeni kurulan demokrat parti iktidara gelmiştir. Demokrat parti iktidara geldikten sonra CHP'nin yürüttüğü dış politikayı benimsemiş ve devam

ettirmiştir. Ancak özellikle ekonomi politikaları başta olmak üzere demokrat parti yönetimi batıya daha yakın bir özellik taşımakta, Türkiye'nin batıya bağlanması çizgisinde daha belirgin ve zorunlu bir istikamete yönelmiştir (Eroğlu, 1970). Bundan dolayı Türkiye'yi NATO üyesi olması bağlamında zorunlu görmüş, bu esnada meydana gelen Kore Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak düşünmüştür. Dolayısıyla demokrat parti yönetimi meclis onayı olmadan Kore'ye asker göndermiştir (Sarınay, 2000).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin NATO'ya alınması konusundaki sergilediği tavır Kore Savaşı'ndan sonra değişiklik göstermiştir. Çünkü Kore Savaşı bölgesel yaşanabilecek bir savaşın ihtimaller doğrultusunda olduğunu ortaya çıkarmış ve NATO ülkelerinin özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği karşısında daha etkili olacak tedbirleri almaya yöneltmiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı çıkabilecek bir savaşta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve askeri üslere ihtiyaç duyulması nedeniyle iki blok arasında sınır devleti mahiyetinde olan Türkiye'nin batının gözündeki stratejik önemini arttırmış ve nihayet 1952 yılında Türkiye NATO Birliği'ne alınmıştır (Ulman, 1988: 71).

NATO'ya girdikten sonra Türkiye bütün uluslararası olaylarda bu ittifakın özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin perspektifinden değerlendirilen tek boyutlu ve tek yönlü bir dış politika izlemiştir. Dönemin yönetim kadrosu Atlantik İttifakı'nı yalnızca savunma ittifakı olarak değil, dünya görüşü ve milli bir dış politika olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme anlayışının sonucu olarak Sovyetler Birliği lideri Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği dış politikasında ortaya çıkan bağlantısız ülkeler tarafından da olumlu bir biçimde karşılanan yumuşama politikasını taktik değiştirme biçiminde yorumlamış ve bağlantısız bir politika yürütülmesini uygun görmüşlerdir. Bu bağlılığı Türkiye'nin milli menfaatlerini en iyi şekilde sağlayacak bir yol olarak görmüşlerdir (Sarınay, 2000).

Bu politika çerçevesinde Truman doktrininden sonra Türkiye Amerika'nın tehditlerini algılamasındaki benzerlikler nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkileri ortak stratejik amaçlar doğrultusunda geliştirmişlerdir. NATO'ya girdikten sonra Türkiye ile Amerika birçok ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Bu anlaşmaların bir kısmı meclis onayından geçirilmeden imzalanan gizli antlaşmalardır. Kıbrıs meselesinde Amerika'nın gösterdiği tavır ve Johnson mektubu iki ülke arasındaki

ilişkilerde bir dönüm noktası haline gelmiş ve Türkiye Amerika ile yaptığı ikili anlaşmaları gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. Kıbrıs meselesi sonrasında gerçekleştirilen Kıbrıs harekatı ile beraber Amerika Türkiye'ye silah ambargosu uygulamış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Amerika ile ilişkilerinde zaman zaman inişli çıkışlı dönemlerin olmasına rağmen Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önem ve Sovyet tehditlerini algılamadaki benzerlikler nedeniyle Türkiye'nin vazgeçilemeyecek bir ülke olduğu hissini uyandırmış ve kendine duyulan güveni korumuştur (Sander, 2000).

1960'lı yılların ortasına gelindiği zaman uluslararası sistemlerde, bağlantısızlar hareketinin de ortaya çıkması ile beraber iki kutuplu sistemden çok merkezi sisteme geçinmeye başlanmıştır. Bu konjektör içerisinde Türk dış politikasında Kıbrıs faktörü önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır (Sarınay, 2000).

Kıbrıs'ta yaşanan bunalımın 1963 yılından sonra artması ile beraber Türkiye bu soruna çözüm bulmak istemiş ve bu maksatla Birleşmiş Milletler'e başvurmuş, ancak ne batı dünyasından ne de birleşmiş milletlerden beklediği desteği bulamamıştır. Bu durum uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin ne kadar yalnız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türk dış politikasında etkili olan yönetim kademesindeki insanlar dünyanın değişen şartlarında batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmanın Türkiye'yi uluslararası alanda yalnız bıraktığını görmüşlerdir. Türk kamuoyunda ve yönetim kademesinde Türkiye'nin Amerika tarafından terk edilmesi bir şok etkisi meydana getirmiştir. Dış politikada karşı karşıya kalınan bu başarısızlık Türkiye'nin değişiklik isteklerinin güçlenmesi, uluslararası ilişkilerin ve temel dış politika ilkelerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Söz konusu bu başarısızlık sonucunda o döneme kadar tartışma konusu olmayan dış politikanın tartışılmasını da beraberinde getirmiştir (Gök, 1984: 543).

Türk dış politikası genelde 1990'lı yıllara kadar küresel politikalar çerçevesinde yürütülmüştür. 1960'lı yılların ortalarında Türkiye'nin çok yönlü bir açılım sergileme çabalarına rağmen, Kıbrıs konusu dışında Türkiye bölgesel ilişkileri etkileyecek ve uluslararası sistemde bağımsız hareket edebilecek bir dış politika izleyememiştir. Ancak soğuk savaş döneminin sona ermesi ile beraber ortaya çıkan yeni uluslararası ortam Türk dış politikasının amaçları konusunda

olmasa da davranış biçimleri bağlamında bir takım değişiklikleri de getirecektir (Sarıay, 2000).

Demokrat parti ve parti lideri olan Adnan Menderes ile beraber Türkiye, coğrafyada ittifak arayışlarına giren ve Ortadoğu ülkeleri arasında lider olmak için gayret sarf eden bir ülke konumundadır. Demokrat Parti'yi aktif bir dış politika izlemeye iten neden Sovyetler birliği tehdidinin ortaya çıkarttığı endişeye bağlı olarak güvenlik arayışlarının ortaya çıkmasıydı. NATO'ya üye olma durumu da Türkiye'nin güvenlik arayışının sona ermediğinden, Türkiye'nin bölgesel birliktelikleri kurulmasında öncülük etmesine neden olmuştur. Dış politikada aktif bir sürecin izlenmesi ülkenin devlet yönetim anlayışındaki tehdit algısı ile Amerika'nın tehdit algılarının örtüşmesi söz konusudur. Menderes, Sovyetler birliği yalnızca Türkiye ve Türkiye'nin içinde bulunduğu bölge için değil aynı zamanda dünyadaki barış ikliminin önündeki en büyük tehdit olduğuna inanmaktaydı. Pakistan'dan Atlantik'e kadar uzanan bölgede Menderes, Amerika'nın Sovyetler birliğini çerçeve içerisine alma politikalarına destek vermek için hevesli bir devlet adamı olarak gözükmüş ve bundan dolayı Türkiye'nin NATO Birliği'ne katıldıktan sonra Balkan ve Bağdat Pakt'larının kurulmasında da hevesli olmuştur. Türkiye'nin aktif olarak benimsediği dış politikayı uygulayabilmesi için Amerika'nın çıkarları ile çakışma olması gerekir. Başka bir ifade ile Türkiye gibi bir ülkenin Amerika desteğini almadan Ortadoğu'da etkin bir rol oynama ihtimali zayıf bir ihtimaldir. Dolayısıyla Türkiye 1950'den sonra soğuk savaşın etkin bir oyuncusu durumundaydı (Göktepe ve Seydi, 2015: 206).

Bu yönde bir dış politika izlenmesindeki en büyük neden güvenlik korkusudur. Dolayısıyla dış politikada temel hedeflerden bir tanesi olan NATO üyeliği bu anlayışın bir sonucu niteliğindedir. Aynı zamanda demokratik prensiplerin muhafaza edilebilmesi ve bağımsızlığın korunabilmesi adına yapılan bu tercih zorunlu bir tercihtir. Bu zorunlu tercih bir anlamda Atatürk dış politikası anlayışının bir devamı olarak ifade edilebilir (Göktepe ve Seydi, 2015: 207).

Bağcı (2001: 37), Atatürk tarafından uygulanan dış politika ilkelerinden tarafsızlık ilkesinin Menderes tarafından terk edilip dinamik ve aktif bir politika izlendiğini ifade eder. Musul sorunundan sonra Atatürk, İngiltere ile olan ikili ilişkileri geliştirmek için çalışmış, yaklaşan olası küresel çatışmayı fark ettiği için de İngiltere ile müttefik olmak için gayret etmiştir. Bu açıdan bakıldığında

tarafsızlık politikasından uzaklaşmak Atatürk çizgisinden uzaklaşmak ile aynı anlama gelmeyecektir. Demokrat parti yönetiminde tarafsızlık politikalarının izlenmesinin ciddi hataları da beraberinde getireceği görüşü hakimdi. Menderes döneminde dış politikada Türkiye aktif bir politika izlerken Ortadoğu’da Türkiye’nin çıkarları ile batının çıkarlarını bağdaştıran Menderes hükümeti batı güvenlik şemsiyesi altında bölge ülkelerini toplamaya çalışmış ve batı eksenli bir siyaset izlemeleri konusunda çaba sarf etmiştir. Washington yönetimi ile tehdit algılama unsurları aynı olan Menderes hükümeti Ortadoğu bölgesinde anahtar bir ülke olarak rol almak istiyordu.

Henüz bir devlet olma özelliğine kavuşamamış ve yeni kurulmuş olan Arap ülkelerine karşı Adnan Menderes “ağabey” rolü oynamak için bir politika geliştirmiştir. Böyle bir politikanın geliştirilmesindeki amaç, Sovyetlerin yayılma politikasına karşı olarak birlikte hareket etmek ve Türkiye’nin bölgede etkin bir rol oynamasını sağlamaktır. Ancak Türkiye’nin Araplar ile olan ikili ilişkileri iyi denebilecek bir düzeyde değildi. Özellikle Cumhuriyet halk partisi tarafından İsrail devletinin resmen tanınmış olması Arap ülkelerinin Türkiye’ye karşı tavır almasını da beraberinde getirmişti. Arap ülkeleri tarafından karşı karşıya olunan bu tavrı ortadan kaldırmak veya yumuşatmak için Menderes gerek ülke basınında gerekse de Arap basınında Türkiye karşıtı söylemleri yumuşatmak için gayret ediyordu. Menderes iktidarı göreve başlamasından hemen sonra ülkenin ekonomik olarak kalkınmasını hedefi haline getirmişti. Menderes hükümetine göre Türkiye’nin modern bir ülke olmasının önündeki en büyük engel ekonomik eksikliklerdir. Menderes’e göre Türkiye Atatürk döneminde güvenlik ve modernleşme alanlarına öncelik vermiş ancak modernleşme adımlarında ekonomik boyutu dikkate almamıştı. Dolayısıyla öncelikle ekonomik kalkınmanın sağlanması gerekiyordu. Ekonomik kalkınmanın sağlanması için de öncelikle ülke güvenliğinin sağlanması şarttı. Menderes hükümetinin dışişleri bürokratlarınca verimli ve iyi bir dış politika yürütebilmenin öncelikli şartı güvenlikti. Dolayısıyla batının güvenlik sisteminin içerisinde yer almak için dış politikada güvenliğe önem verilmiştir. Güvenliğe önem veren bir dış politikanın izlenmesi aynı zamanda batıdan destek almanın önemli bir adımıdır. Buradan hareketle Türk dış politikasının bu dönemde temel hedefi güvenlik ve güvenliğe bağlı olarak Sovyetler Birliği’nin yayılmacı politikasının önlenmesi olarak ifade etmek mümkündür (Balcı, 2001: 38).

Cumhuriyet halk partisi iktidarında 1950 yılında iktidarı devralan Demokrat Parti'nin dış politika uygulamalarındaki temel hedefi, ne şekilde olursa olsun NATO'ya girmekti (Yüceer, 2002: 79). Demokrat Parti'nin seçim kampanya döneminde en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesinin NATO'ya giriş vaadi olması bir bakıma Menderes'in dış politika konusundaki tavrını ortaya koyar niteliktedir. Bunun yanında Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'ni NATO'ya girme konusunda yeterli gayreti göstermemiş olmakla suçluyordu. Bir bakıma Türkiye'nin batının güvenlik şemsiyesi ve anlayışı altına girme konusunda Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi farklı bir anlayışta değildi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1949 yılında dile getirmiş olduğu Akdeniz Paktı, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Washington'a dile getirdi ilk öneri olması oldukça dikkat çekicidir (Göktepe ve Seydi, 2015: 208).

Kuzey Kore ordusu 1950 yılı 25 haziran tarihinde, Güney Kore'yi işgal etmeye başlaması ile beraber patlak veren ve Washington yönetimi içinde sürpriz bir gelişme olan Kore savaşı demokrat parti yönetiminin dış politikadaki hareket alanında genişletmiştir. (LaFeber, 1980: 101).

Batılı ülkelerin düşüncesinde yer aldığı gibi Menderes hükümeti de yapılmış olan bu saldırının Sovyetler Birliği'nden destek alınarak yapılmış olduğu ve karşı konulmaması durumunda bu durumdan cesaret kazanacak Sovyetlerin saldırgan politikası başka coğrafyalarda da kendisini göstereceği görüşü hakimdi. Bu saldırıya karşı yapılmış olan çağrılara olumlu cevap verilmemesi durumunda, Sovyetler Birliği'nin olası bir Türkiye işgalinde yalnız kalacağı endişesi ile hükümet, 25 Temmuz'da bakanlar kurulunda alınan bir kararla birleşmiş milletler çatısı altında Amerika güçleri ile beraber çarpışmak için Güney Kore'ye 4500 asker desteği gönderme kararı almıştır (Harris, 1972: 38).

Amerikan hükümeti senatoya danışmadan Güney Kore'ye asker gönderdiği gibi demokrat parti hükümeti de parlamentoya danışmadan asker göndermiştir. Hükümetin almış olduğu bu karara mecliste bulunan Millet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden tepki gelmiştir. Ancak esas tepki partiler dışındaki sol örgütler tarafından gelmiştir. Güney Kore'ye asker gönderilmesi kararı cumhuriyet tarihinin belki de o güne kadar almış olduğu en önemli kararlardan bir tanesidir ve en riskli kararların başında gelmektedir. İnönü'ye göre Kore'ye asker gönderilmesi Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırmasına bir davetiye niteliğindedir. Ancak

yapılan itirazlar bölgeye asker gönderilmekten daha çok meclise neden danışılmadığı ile ilgilidir. Asker gönderilmesi konusunda ülkenin genelinde bir muhalefetin olmaması yanında ulusal basının karara destek verdiği görülmektedir (Mütercimler, 2004: 24).

Türkiye'nin Güney Kore'ye asker göndermesi NATO'ya girişini desteklemenin yanında Türkiye ekonomisinin Amerika'dan gelecek desteklerine bağlı olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Gelen yardımların devam edebilmesi ve NATO'ya katılabilmek için bir bedel ödenmesi gerektiği kanısı vardır. Ancak sadece ödenmesi gereken bir bedel olarak görmenin ötesinde Türkiye'nin NATO'ya girmesi karşılığında Sovyet saldırısının önüne geçilebilmesi düşüncesi hakimli. Güney Kore'ye yapılan saldırının destekleyicisi ve kışkırtıcısı olan Moskova yönetimi Türkiye'ye saldırması durumunda dış dünyadan yardım talep edebilmek için öncelikle saldırıya uğramış olan ülkeye yardım etmek gerekiyordu. Ancak NATO üyeliğinin Kore'ye asker gönderme karşılığında gerçekleştiği düşüncesinin uyanmaması gerekçesiyle NATO üyelik başvurusu kabul edilmemiştir (Sever, 1997: 65).

Birleşmiş milletler çatısı altında Türkiye'nin bölgeye asker göndermesi ve askerlerin kahramanca mücadele etmesi dünya kamuoyunda Türkiye lehine olacak şekilde sonuçları da beraberinde getirmiştir. Dünyada olumlu etki oluşturmamasından istifade etmek isteyen demokrat parti yönetimi 11 ağustos tarihinde NATO'ya girmek için yeniden müracaat etmiş ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. 1951 yılında doğu Avrupa ülkelerinin silahlanma çalışmaları NATO'nun güneydoğu kanadını tehdit etmeye başlamasından dolayı Washington'un Türkiye'nin NATO'ya girmesine yönelik olan itirazı uzun sürmemiştir. NATO'nun güneydoğu kanadının tehdit edilmesine engel olmak amacıyla Türkiye ile işbirliği yapmak istiyor ancak Türkiye üye olmadan işbirliğine yanaşmıyordu. NATO'dan olumsuz cevaplar gelmesi Türkiye'yi başka arayışlar içerisine girmesini de beraberinde getirebilirdi. Bu bağlamda Sovyetler birliği ordusunun Akdeniz'e inmesini engelleyecek Türkiye'nin mutlaka batının askeri kanadı içerisinde yer alması gerekiyordu (Göktepe ve Seydi, 2015: 210).

Washington'un yaklaşımına karşılık olarak Belçika, Norveç ve Danimarka Akdeniz'de bir savaşa sürüklenmek üzere idiler ve Amerika'nın kendilerine yapmış olduğu askeri yardımlarının azaltacağından endişe duymuş ve başından beri yapmış

olduğu itirazlarını yeniliyorlardı. Yapılan itirazlar arasında İngiltere başta gelmekteydi. Londra yönetimi Yunanistan ve Türkiye'nin Atlantik paktı yerine Ortadoğu savunma planı içerisinde yer alması gerektiği görüşündeydi. Yaşanan ikinci dünya savaşı sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntı dolayısıyla İngiltere Arap milliyetçiliği karşısında zor durumda kalmış ve bölgedeki etkisini kaybetmemek ve bölgedeki üçüncü güç durumuna düşmemek istiyordu. İngiltere yönetimi Türkiye'nin NATO'ya kabul edilebilmesi için Ortadoğu'da kurulması planlanan Ortadoğu Komutanlığı'nda yer almak istediğini şart olarak öne koşmuştur (Oran, 2002: 549).

Türkiye'nin Ortadoğu komutanlığına katılması, NATO'ya katılabilmenin bir bedeli niteliğindedir ancak Menderes hükümetinin planladığı politikaların da hayata geçirilebilmesi adına önemli bir fırsat niteliğindedir. 1952 yılında Yunanistan ile beraber NATO üyesi diğer ülkeler ile aynı statüde olacak biçimde NATO'ya katılan Türkiye, Ortadoğu komutanlığı sayesinde bir taraftan Arap ülkeleri üzerinde nüfus kurarken diğer taraftan da İsrail ile iyi ilişkilerin geliştirilmesinde fırsat yakalamış, ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu bölgesinde güçlü bir blok oluşturma çabasıyla. Ancak Arap ülkeleri üzerinde Türkiye'nin ciddi anlamda bir yaptırım etkisi bulunmamaktaydı. 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanıması ve aynı yıl içerisinde İsrail ile bazı ticari anlaşmaların imzalanması Arap ülkelerinin tepkisi ile sonuçlanmış ve Türk Arap ilişkilerinin olumsuz şekilde etkilenmesine neden olmuştur. Türk Arap ilişkilerinde söz konusu olumsuzluklar sadece Türk İsrail ilişkilerine bağlamak mümkün değildir. Bu durumun aynı zamanda Türkiye'nin gündemi ile Arap ülkelerinin gündemlerini birbirinden farklı olmasına da bağlamak gerekir. Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye bir blok oluşturma gayretindeyken, Arap dünyası, İngiliz emperyalizminin temsilcisi olarak bilinen Kral Faruk ve Irak'ta yer alan Faysal Hanedanına karşı tepkiler yer almaktaydı. Söz konusu bu tepkiler, İngilizler ile beraber hareket eden Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini zora sokan bir durumdur. Buna ek olarak Türkiye'nin Arap Ortadoğu'sunu Ortadoğu komutanlığı çerçevesinde batı mantığı politikalar eksenine içermeye çalışması Arap Dünyası'nda Mısır'ın liderliği önünde engel olarak algılanmaktaydı. Mısır yönetimi başta olmak üzere Arap devletleri katılıma itiraz etmişlerdir. Sovyetler birliği bu katılımdan rahatsızlık duymuş ve rahatsızlığını dile getiren bir notayı Ankara'ya iletmışlerdir. Ancak söz

konusu bu nota Menderes hükümeti tarafından ciddiye alınmamıştır (Oran, 2002: 619).

Türkiye NATO'ya girebilmek karşılığında Ortadoğu komutanlığına hayat vermeyi bir taahhüt olarak vermiş ve NATO'ya girdikten sonra verdiği sözü tutmak için gayret etmiştir. Fakat gerek Mısır'ın Ortadoğu komutanlığına katılmayı reddetmesi gerekse de Amerika'nın askeri desteğinin olmaması Ortadoğu Komutanlığı'nın aktif olarak işlemesine engel olmuştur. İngiliz hükümeti Ortadoğu'da var olan konumunu güçlendirmek adına Ortadoğu savunma organizasyonunu kurmuş ve oluşturulması için gayret edilen bu organizasyonu Araplara çekici göstermeye çalışmışlardır (Göktepe ve Seydi, 2015: 212).

Türkiye NATO üyesi olduktan sonra savunma ve dışişleri politikalarında NATO'nun savunma planı çerçevesi dikkate alınarak politikalar hazırlanmıştır. Türkiye'nin NATO üyesi olması Amerika başta olmak üzere batı devletleri için hayati bir öneme sahiptir. Çünkü NATO'nun Avrupa'da 14 birliğine karşılık Sovyetler Birliği'nin 219 birliği yer almakta ve bu göz ardı edilemeyecek kadar büyük olan farklılık hem Amerika hem de Avrupa devletlerini korkutmaktaydı (Albayrak, 2002: 855).

Türkiye'nin ve balkan devletlerinin güvenliğinin sağlanması aynı zamanda balkan ülkeleri ile işbirliğinin geliştirilmesi ve Yugoslavya'nın doğu bloğuna kaymaması beklentisi doğrultusunda Türkiye Yugoslavya ve Yunanistan dışişleri bakanları ile 1953 yılının şubat ayında Amerika'nın desteği ile Ankara'da bir araya gelmiş ve işbirliği ve dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 1954 yılında ittifak halini almış ve balkan paktı olarak tarihte kendine yer bulmuştur (Bağcı, 2001: 57). Bağdat paktının amacı Sovyetler Birliği'nin uydularından gelecek olası tehlike ve tehditlere karşı Amerika'nın desteğine açık olmaktır. Ancak oluşturulan bu birlik uzun süreli olmamış ve Stalin'in ölmesi ile beraber Sovyetler birliği ile yakınlaşma politikasını hayata geçirmiştir. Balkan paktı Stalin'in ölümü ile beraber bağlantısızlar konferansları gerçekleştirmiş ve Türkiye'den Fatin Rüştü Zorlu bu konferanslara katılmıştır. Kıbrıs sorunu yüzünden konferansta Türkiye ve Yunanistan arasında gerginlik ortaya çıkmış ve balkan paktı fiilen 1955 yılında hukuken ise 1960 yılında sona ermiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 213).

Türkiye doğusunda ve güneyinde yer alan komşularıyla 1955 yılında balkan paktına benzer bir şekilde Bağdat paktına kurmuştur. İngiltere 4 nisan, Pakistan 23 eylül ve İran 3 Kasım'da bu parkta katılmışlardır. 1958 yılında yaşanan ihtilalden sonra Irak yönetiminin bu birlikten ayrılmasından sonra Amerika gözlemci olarak katılmış ve 1979 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Bağdat paktının kurulmasındaki amaç Sovyetler birliği tehdidine karşı bölgenin güvenliğini sağlamaktır (Göktepe, 1999: 103).

Türkiye'nin bu dönemde izlemiş olduğu dış politika ittifak arayış olarak değerlendirilebilir. Özellikle Bağdat paktı ve balkan paktı örneklerinden de anlaşılacağı üzere yapılan bu girişimler Türkiye'nin güvenlik ile ilgili almak istediği tedbirlerin açısından ülkeye yarar getirmemiş, bu iki paktın dışında kalan ülkelerin de tepkisini çekmiştir. Ortadoğu ülkeleri özellikle yapılan bu girişimlerin kendi ülke güvenlikleri açısından kuşku ile değerlendirmiş ve bu durum Türkiye'nin dış politikasında olumsuz etkiler yaratmıştır (Göktepe ve Seydi, 2015: 213).

Bağdat paktı ile batı eksenli politika ile bölgedeki etkinliğini artırma çabaları Sovyetler birliği ve İsrail'i endişelendirmiş, Arap Dünyası'nda liderlik koltuğuna oturmak isteyen Nasır'ın Arap dünyasına yönlendirmek isteyen Türkiye'den rahatsız olması ve İsrail'in blok oluşturması endişesi ile Bağdat paktına sekteye uğratmak istemesi, Ortadoğu'da demokrat partinin batı eksenli bir savunma sistemi kurma çabalarını da boşa çıkarmıştır. Demokrat parti iktidarının bu politikadaki başarısızlığı Amerika'nın, 1956 yılında yaşanan Süveyş krizi sonrasında bölgedeki siyaset içerisinde aktif olarak rol oynamaya başlaması olarak gösterilebilir. Yaşanan bu kriz sonrasında Suriye ve Mısır'ın Sovyetler birliği yanlısı tutumu içerisinde olması, Amerika'nın Ortadoğu'da daha aktif bir rol almasını beraberinde getirmiştir. Süveyş krizi Ortadoğu bölgesinde en ciddi etkisini İngiltere'nin bölge üzerindeki hakimiyetini sona erdirmesi ve İsrail ve Fransa ile beraber yürütülen işgalin ortaya çıkarttığı olumsuz havanın Sovyetler birliği hükümeti tarafından değerlendirilmesi bölgede anti-empyralist söylemleri daha popüler hale gelmesini sağlamış oldu. Sovyetler Birliği'nin orta doğu bölgesinde daha etkin bir rol oynamasının önüne geçebilmek adına 1957'de Eisenhower bir bildiri sunmuştur. Tarihi bu bildiri Eisenhower doktrini olarak geçmiş, bu doktrinde isteyen her ulus ile askeri anlamda işbirliği ve yardımlaşma programları,

uluslararası komünist anlayışın kontrolünde olan herhangi bir ulustan gelecek silahlı bir saldırı karşısında istenilmesi durumunda birleşik devletleri yardımını da içine alacak türde programların hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Bu bildiri çerçevesinde, Amerika Türkiye'ye F-100'lerden oluşan 20 adet bir filo gönderilmesinin yanında asgari donanım ve ödünç olarak denizaltı sözünü vermiştir. Bu hamle Menderes hükümetini rahatlatan bir hamle olmuştur. Söz konusu bu doktorun Türkiye'nin Bağdat Paktından beklediği sonucu alamayacağını bir göstergesi niteliğindedir. Buna ek olarak Amerika'nın Ortadoğu bölgesi ile yakından ilgilenmesi sonrasında Mısır ve İsrail'i rahatsız etmemesi için bu paktı pasifize etme gayreti içerisindeydi (Mütercimler, 2004: 203).

2.2.Çok Yönlü Olarak Dış Politikanın İnşa Edilmesi Gayreti

Tarih 1957 yılını gösterdiğinde Ortadoğu bölgesinde Amerika'nın daha etkin bir biçimde ve doğrudan müdahale unsurlarından bir tanesi oldu görülmektedir. Bu durumun somut göstergesi Eisenhower doktrindir. Bu doktrin Türkiye'nin Suriye ve Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri ile Sovyetler birliği arasında krizin çıkmasına neden olmuştur. 1957 ve 1958 yılları bölgede Lübnan, Suriye, Ürdün ve Irak gibi ülkelerde krizlerin patlak vermeye başladığı yıllardır. Söz konusu bu krizler ilk önce Amerika'nın da desteğini alabilmek için Türkiye'nin aleyhine olan gelişmeler değildir. Ancak Ortadoğu'da Amerika'nın yapmak istediği operasyonları istediği düzeyde yürütebilmesi için Türkiye'nin bölgede bulunmasına ihtiyacı vardı. Bu bağlamda ilk defa 1954 yılında kurulmuş olan İncirlik üssü bu krizden sonrasında geliştirilmiştir. Böylece bölgede Türkiye'nin güvenlik çıkarları ile Amerika'nın bölgesel çıkarları büyük oranda örtüşmesinden dolayı Amerika'nın yardım oranlarında artışı da beraberinde getirmiştir (Bağcı, 2001: 133). Dolayısıyla bir bakıma 1959 senesi Amerika Türkiye arasındaki ilişkilerin en iyi olduğu yıldır. Özellikle başkan Eisenhower ve Amerika'nın diğer üst düzey yetkilileri tarafından Ankara'nın ziyaret edilmiş olması bu açıdan bakıldığında önemli bir gelişmedir. Amerika'nın oyuyla Türkiye ilk defa birleşmiş milletler güvenlik Konseyi'ne seçilmiştir (Kuneralp, 1999: 76). Buna ek olarak Amerika'yla aynı yılın 5 mart tarihinde ikili bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşma ile herhangi bir tehlike durumunda Türkiye'ye beyaz saray tarafından silahlı yardım yapılmasını öngören bir anlaşmadır. Yapılan bu anlaşmanın giriş kısmında söz konusu yardımı doğrudan ya

da dolaylı olarak yapılması olası saldırılar karşısında verileceği belirtilmekteydi. Ancak muhalefet kanadı anlaşma metninde geçen “dolaylı saldırı” ifadesinin iktidara yönelik olarak yapılması olası halk hareketlerini de içine alabileceğinden dolayı, Türkiye’ye Amerika’nın müdahale etme zemini ortaya çıkartacağı endişesi ile anlaşmaya karşı çıkmıştır (Oran, 2002: 570).

Türkiye Amerika ilişkilerinin bu boyutuna ek olarak 1959 yılında bahsedilmesi gereken farklı arayışlarında olduğunu görmek gerekir. Bir taraftan Amerika ile ikili ilişkilerin devam etmesi istenirken, diğer taraftan da Amerika dışında yer alan seçeneklerin Türk dış politikasında gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Aynı yılın dışişleri bakanlığının bütçe görüşme konuşması sırasında Amerika’ya bağımlı olan bir ülkenin soğuk savaş dönemindeki söylenen politik ifadelerden uzak, Sovyetler birliği ile ilişkilerin yanında üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerde zemin hazırlayacak nitelikte bir konuşmaydı. Daha önce bakanlık tarafından şiddetle karşı çıkılan tarafsızlar bloğuna bu konuşmada birçok kez atıfta bulunmuştur. Buna ek olarak Zorlu’dan sonra cumhurbaşkanı sıfatıyla Celal Bayar 1 Kasım’da mecliste yapmış olduğu konuşma benzer bir nitelik taşımaktaydı. Bu dönemden sonraki dönemlerde Menderes’in yapmış olduğu konuşmalarda artık iki kutuplu dünyanın ötesinde de gerçeklerin var olduğu teması işlenmeye başlamıştır (Mütercimler, 2004: 240).

Küresel olarak bakıldığında iki blok arasında devam eden krizler yanında blokların karşılıklı olarak birbirini ziyaret etmesi neticesinde belli bir oranda yumuşama havası yakalanmıştır. Örnek verilecek olursa 1959 yılında Kruşçev Amerika’yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında birçok batılı ülke Sovyetler birliği ile ekonomik anlamda işbirliği içerisine girmiştir. İki blok arasında bu gelişmeler yaşanırken Türkiye ulusal basınında Amerika’nın yanı sıra NATO üyesi olan ülkelerin Moskova ile ekonomik ilişkilerin geliştirildiği, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’nin NATO’nun ağır seyreden gemisi olmasından duyulan rahatsızlıklar dile getiriliyordu (Günver, 1980: 537). Söz konusu bu yayınlarda stratejik füzeler konusunda meydana gelen gelişmelerden ötürü Amerika’nın küresel politikalarında Türkiye’nin sahip olduğu stratejik önemi gittikçe azaldığı noktasında yazılar kaleme alınmaktaydı. Söz konusu yazılarda Türkiye’nin batı ekseninde ilerleyen duruşuna karşı bir eleştiri yapılmazken, artık dünyada yeni bir dönem içine girildiği ve Türkiye’nin strateji planlarında birtakım değişikliklerinde

olması gerektiğini ek olarak çok taraflı politikaların geliştirilmesi üzerinde durmaktaydı (Göktepe ve Seydi, 2015: 216).

Demokrat parti hükümeti bu dönemde dış politika anlayışında benzer bir mantıkla hareket etmesini sağlayacak hamileler yapmak gayretinteydi. 1959 yılının aralık ayında dönemin sağlık bakanı Lütfi Kırdar beraberindeki heyetle Moskova'yı ziyaret etmesi Sovyetler birliği hükümetine yapılan bir üst düzey gezi olmuş ve planlanan yeni hamleler hayata geçirilmiş oldu. Yapılan bu ziyaret ile Moskova ile ilişkilerin başlangıcı olarak anlaşılmaktadır. 1960 yılın ocak ayında Zorlu'nun mecliste yaptığı bir konuşmada Moskova ile ikili ilişkilerin kurulması ve bu yönde alınan kararların hükümetin bir politikası olduğunun altı çizilmiştir. Tarihler nisan ayını gösterdiğinde Kruşçev ve Menderes'in karşılıklı olarak birbirlerini ziyaret edecekleri açıklaması yapılmıştır. Açıklamadan sonra temmuz ayında ilk olarak Adnan Menderes Moskova'yı ziyaret etmiş daha sonrasında Kruşçev de Ankara'ya gelmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 217).

Zorlu'nun çalışma ekibi içerisinde bulunan Semih Günver Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmesinin altındaki fikre kendisinin sahip olduğunu belirtmektedir. 1958 yılında Çekoslovaklar ile takas anlaşması imzalanmış, Türkiye'nin clearing hesabından alacaklı olduğu miktarın ödenmesi maksadıyla Çanakkale'nin ve Sümerbank'ın porselen fabrikaları Çekoslovakya'ya yaptırılmıştır. Türkiye batı dünyasına karşı ticari bağlamda açık ilişkilerin olmasına rağmen sosyalist ülkelerden alacaklı ülke konumundaydı. Türkiye'nin alacaklı olduğu ülkelerde, Türkiye'nin ihtiyacı olan ürünlere neredeyse rastlamak mümkün değildi. Aynı durum Sovyetler birliği ile de söz konusuydu. Amerika başta olmak üzere, batılı ülkelerde Sovyetler birliği ile Türkiye'den daha fazla alışveriş yapmaktaydı. Günver, buradan hareketle Zorlu'ya, ülke olarak yatırım projelerini Moskova'ya neden finanse ettirmediğini sormuş ve ihracattaki hedeflenen noktaya yaklaşılabileceğini, ayrıca alacaklı hesabımızdaki bakiyelerin de artacağını ifade etmiştir. Ancak Günver ekonomik rotanın tamamen Sovyetler birliği odaklı olması taraftarı değildi. Sınırlı olarak yapılabilecek bir işbirliği ile iki önemli projenin hayata geçirilebilmesi Türkiye açısından faydalı olacağı düşüncesindeydi. Daha sonraki dönemde alüminyum fabrikası, 2 demir çelik fabrikası ve Aliğa rafinerisi bu politikaların sonucu olarak gerçekleşmiştir. Böylece Amerika kökenli

şirketlerinde bu projenin içerisinde yer almasıyla Türkiye ekonomisine katkıda bulunulması sağlanmıştır (Günver, 1985: 137).

Bu dönemde Türk dış politikası mimarı olan Zorlu, Türkiye'nin Amerika'ya bu kadar bağımlı bir ülke haline gelmiş olmasından rahatsızlık duymaktaydı. Bu dönemde Zorlu Adnan Menderes'e sık sık Amerika'nın uydusu konumundan çıkmak gerektiğini tekrarlanmıştır. Ancak başbakan Menderes Zorlu'nun ifade ettiği bu rahatsızlığa karşı net bir cevap vermemiştir. Türkiye'nin Amerika'ya bu kadar bağımlı olmanın önüne geçmenin bir yolu da Moskova ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine inanan Zorlu, aynı zamanda Sovyetler birliği ve tarafsızlar hareketi ile kurulacak ilişkilerin tek yanlı demokrasi anlayışını da geliştireceği inancını taşımaktaydı (Ayabakan, 2009: 27). Zorlu böyle bir hamle ile beraber Türkiye'nin gerek iç politikada gerekse de dış politikada sahip olduğu itibarın artacağına inanmaktaydı. Bu fikrin Menderes'e iletilmesi sonucunda Menderes bunu bir adım daha ileriye taşıyarak 1960 yılında siyasi ve ekonomik görüşmeler yapmak amacıyla Moskova'yı ziyaret etme kararı almıştır. Bu ziyaret öncesinde Menderes genelkurmay başkanı Rüştü Erdelhun ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın onayını almıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkileri bağlamında böyle bir ziyaretin gerçekleştirilmesi için ayrıca Washington hükümetinden de onay almak gerekiyordu. Ancak Washington'un bu ziyareti karşı çıkması endişesi ile Washington'a bilgi verilmesini ziyaretin kesinlik kazanmasından sonra yapılmasına karar verilmiştir. Zorlu bu dönemde Günver'i iktisadi konuların hazırlanması noktasında görevlendirmiştir. Günver daha sonra Ankara'da bulunan Sovyetler birliği büyükelçisi ile ziyareti şekillendirmiş ve Türkiye Sovyetler birliği ilişkilerinin hazırlık çalışmalarına başlamıştır. Türkiye'nin Sovyetler birliği ile bu denli bir ilişki içerisinde bulunmaya çalışması Amerika'yı ve onun himayesindeki müttefik ülkeleri ciddi anlamda endişelendiren bir gelişme olmuştur. Bu bağlamda Amerika Tahran'ı ziyaret etmiş ve Türk heyetinin Sovyetler ile yakınlaşma arkasındaki sebepleri öğrenilmesi için telkinde bulunmuştur (Yılmaz, 2004: 126).

Türkiye'nin Moskova ile yakınlaşmasından dolayı Washington'da yer alan bir kesim rahatsızlık duymaktaydı. Soğuk savaş başlangıcından bu zamana kadar Washington yönetimine danışmadan herhangi bir adım atmayan Türkiye'nin Amerika'yı bilgilendirmeden Moskova ile diyaloga geçmesinden rahatsız olmuşlardı. Amerikan dış işlerinde ve CIA'de yer alan bir grup, Türk hükümetinin

Moskova ile ikili ilişkilerini geliştirmek istediğini NATO içinde ve özgür dünya siyasi dalgalanmalarına neden olabilecek bir olay olarak algılamaktaydı (Günver, 1985: 138). Bu gelişme Türkiye'nin politika anlayışından bir eksen kayması olduğu anlamını taşımıyordu. Bu gelişmeden sonra Türkiye 1960'lı yılların sonlarına doğru benzer arayışlar içerisine girmiştir. Ancak bu arayışlar sonucu üretilen dış politika uygulaması Washington hükümetinde endişe kaynağı olmuştur. Türkiye'nin Sovyetler birliğini tehdit unsuru olarak görmemesi Washington'da yer alan bir kesimin görüşüne göre Amerika'nın Ankara üzerindeki etkisini azaltacağını bunun da Amerika'nın bölgesel çıkarları bağlamında sorunları da beraberinde getireceğini düşünmekteydi. Ancak 1960 yılının 27 Mayıs tarihinde, tarihe 27 Mayıs darbesi olarak geçen askeri müdahale ile demokrat partinin dış politikadaki bu arayışı sonuçsuz kalmıştır (Göktepe ve Seydi, 2015: 220).

İkinci dünya savaşı sonrasındaki Türk dış politikasına genel olarak bakıldığında ikinci dünya savaşı sonrasındaki Türkiye taşımış olduğu güvenlik endişelerinden dolayı batı eksenli bir politika izleyerek kendisini batıya ekleme arzusu Türk dış politikasının da tek yönlü bir çizgide devam ettirilmesini beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1947 yılında yayınlanan Truman doktrini ile beraber başlayan yardımlar ile birlikte Türk iç ve dış politikasında Washington yönetiminin etkisinin arttığını ifade etmek mümkündür. Ancak bu durum Türk dış politikasının sürekli Amerika yörüngesinde yürütüldüğü anlamını taşımamaktadır. Çünkü Türkiye'nin küresel bir güç şemsiyesi altında yer almış olsa da dönem dönem bölge siyaseti üzerinde kontrol edebilecek bir güce sahip olma gayreti içerisinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Nasır'ın orta doğu bölgesindeki siyaseti kontrol etme gayreti kurulan Bağdat paktı ile belli ölçüde sınırlandıran bir hamle olmuştur.

İkinci dünya savaşı esnasında ve hemen sonrasında Sovyetler Birliği'nin göstermiş olduğu tavır ve doğu Avrupa'daki uygulanan politikalar Ankara hükümetini endişelendirmekteydi. Coğrafi konumu olarak bakıldığında küresel güçteki ülkelerin bölge politikalarında kesişim noktası olan Türkiye için taraf bir devlet olma zorunluluğu kaçınılmaz olarak görülmüştür. Bu dönemde Ortadoğu'da yer alan rejimler ile zaman zaman birtakım gerilimler yaşanmış olsa da Ortadoğu'nun kaybedildiği ifade edilmiş ancak neredeyse tamamının istikrarsız bir

bölge olmasından dolayı Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkilerde iyi olmak pek de mümkün bir durum değildir.

Dış politika anlayışında Türkiye'nin kendi politikalarını soğuk savaş politika endeksi yürütmesi bir tercih durumundan daha çok zorunluluk olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye'nin batı ile olan ilişkileri Avrupa medeniyetine dahil olabilmek için bir delil olarak görmek mümkündür. Bu dönemde Türk ordusunun modernizasyon sürecine hazırlanması ve Türkiye'nin önemli ölçüde yalnız bir devlet olmasının önünü batı ile olan ilişkiler kapatmıştır.

2.3.Adnan Menderes Döneminde Türk Dış Politikasının Genel Durum

II. Dünya savaşı sonra erdiğinde dünya, büyük bir insanlık yıkımına sahne olan olaylara tanıklık etmiş oluyor ve uluslararası ilişkilerin güç dengelerinde değişim meydana geliyordu. Artık sömürge devletleri olan Fransa ve İngiltere, yaşamış olduğu ekonomik çöküntülerden dolayı sahnede yerini Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin yer alacağı Soğuk Savaş dönemine devrediyordu.

Türkiye açısından bu dönemde en önemli iç siyasi olaylar demokratik dünya etrafında kendisi şekillendirmek adına çok partili hayata geçiş denemeleri ve 14 Mayıs 1950 seçimleriyle o zamana kadar Türkiye cumhuriyetinde tek başına iktidar olmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidardan düşmesi ve yeni hükümetin Demokrat Parti tarafından kurulması iken, dış politikada ise Sovyet tehdidinin önlenmesi ve buna bağlı olarak Batıyla siyasi, ekonomik ve askeri anlamda işbirliği geliştirebilmektir. Bu anlamda gerek BM üyeliği gerekse NATO ve Bağdat Paktı gibi bölgesel paktlarda Türkiye'nin üyelikleri bizleri dış politikada bir aktif rol almak istediğimizin göstergesiydi.

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen Demokrat Parti, dış politikasının önceliği de komünizm tehdidinin savuşturulması adına Batıyla bölgesel paktlar çerçevesinde güvenlik anlamında işbirliğine gitmiş, Soğuk Savaş politikalarının bölgesel anlamında önemli bir oyuncu olmak konusunda inisiyatif almaktan kaçınmamaktadır. Kaldı ki Sovyet tehdidinden ötürü Washington ve Ankara'nın aynı çizgide olması Batının bölgedeki fiziki varlığında meşru bir zemine oturtması açısından da önemliydi.

Genel bir değerlendirme olarak Demokrat Parti'nin bu dönemdeki dış politikası, Osmanlı son döneminden beri geçerli olan büyük Türk Stratejisine yani Rusların toprak taleplerine karşı Batıyla kurulan ittifaklara dayalıydı. Bu yüzden DP, sosyalist ideoloji ve Rus tehdidine karşı duyarlıydı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise sosyalist kanadı korporatist yani anti-demokratik ve anti-liberal olmakla suçlandığından Rusya'dan şiddetle nefret eden fakat Almanya'ya büyük hayranlık duyan Batı yanlısı bir gruptu.

CHP, DP liderlerden daha çok Sovyet karşıtı görünseler de, hükümetin dış politikasına yönelik radikal bir tavır takınmadı. Demokrat Parti ise değişimden ziyade dış politikada sürekliliğe vurgu yaparak 1950'lerde diplomasi tarihinde dinamik sürece girmiş oldu. Bu bağlamda DP'nin önemli politik başarıları arasında şu konular yer aldığını söyleyebiliriz:

1. Türkiye'nin NATO üyeliği
2. Bağdat Paktı (CENTO)
3. Kuzey Kıbrıs Türk cemaatinin uluslararası ölçüde kabul görmesi ve garantörlük hakkının sağlanması
4. Ortadoğu'da bir önceki hükümete nazaran daha aktif bir dış politika benimsemiştir.
5. Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) tam üyelik başvurusunda bulunulmuştur.

Bu yüzden Menderes, dış politikada daha ciddi ve kalıcı uzun planlar eşiğinde ilerleme katediyordu. Diğer yandan Soğuk Savaş şartları Türkiye'nin Avrupa dışında Bağdat Paktı gibi oluşumlarında çok fazla etki alanı sunmadı. Bu paktın çerçevesinden yararlanarak, Türk etki alanı Sovyet Rusya ile rekabet eder biçimde Arap dünyasında ittifaklar aramaya yol açtı.

II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB Tehdidine maruz kalan Türkiye, Batı ittifakına yöneltmiştir. Türkiye, 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini ile ABD'den yardım almaya başlamıştır.

1945-1950 yıllarında CHP tarafında başlatılan ABD ve Batı eksenli dış politika Adnan Menderes tarafından da devam ettirildi. Bu politika, II. Dünya Savaşı sonrasında sadece Sovyet Tehdidinden dolayı değil aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, sosyal, sınıfsal ve ideolojik yapısından kaynaklandı. Yani yeni kurulmuş Cumhuriyet içinde bulunduğu durum ABD eksenli dış politika üretti. Bu durum Türkiye'yi, ekonomi, siyaset, yasama, yargı, gibi konularda olumsuz etkiledi. Askeri alanda ise, Amerikan ve Nato yardımlarıyla Türk silahlı

kuvvetlerini hem modernize edip güçlendirdi, hem de Türkiye'yi askeri alanında ABD ve Batı'ya bağımlı hale getirdi. (Turan,2018).

2.4.Süleyman Demirel Dönemi Türk Dış Politikası

Türk siyasetinin önemli isimlerinden birisi olan Süleyman Demirel Türkiye'de başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı görevlerini yürütmüştür. Dolayısıyla Türk siyasetinde önemli bir figür olan Süleyman Demirel'in Türk dış politikası ile ilgili bilgilerine yer vermek gerekmektedir. Dolayısıyla bu kısımda Süleyman Demirel'in dış politika anlayışına kısaca yer verilecektir.

1965 yılında yapılan seçimlerden sonra Süleyman Demirel iktidara gelmiş ve ekonomik kalkınma planlamalarını dış politikanın merkezine taşımıştır. 1965 yılında kurulan hükümet programında Demirel, memleketin ekonomik kalkınması için dış politikanın etkin şekilde kullanılacağını açık bir şekilde belirtmiştir. Belirtilen dönemde bu yaklaşıma ilişkin gösterilebilecek en somut örnek 25 mart 1967 tarihinde Sovyetler birliği ile ekonomik ve teknik işbirliği anlaşması imzalanması gösterilebilir. Yapılan bu anlaşma ülkenin soğuk savaş döneminde bir eksen kayması yaşayıp yaşamadığı tartışmalarında beraberinde getirmiştir. Bu durumun eksen kayması olarak görüldüğü ve bunun da Demirel'e sorulduğunda, Demirel bu durumu "kalkınma hadisesine önem veriyorduk, fakat batı bize ödeyemezsiniz diye kafi miktarda kaynak sağlamıyordu" şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Sovyetler birliği ile ticari ilişkileri yürütülmesi Ruslar ile yakınlaşma anlamına geleceğini ifade etmiştir (Oran, 2004: 782).

Türk silahlı kuvvetleri siyasi arenada 1965 yılı seçimlerinden sonra ön planda olmak yerine arka planda yer almayı tercih etmiş gibi görünse de iktidarda bulunan Süleyman Demirel hükümeti askeriye karşı almaya hazır değilken, askerin belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde yürütülen bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Siyasete 1971 yılında yeniden müdahale eden ordu 1973 yılına kadar siyasetteki seyri belirleyen unsur olmuştur. 1971 1973 yılları arası askeri yönetimin sivil ve politik alanı kontrol altında tuttuğu, tüm idari ve yasal düzenlemeleri doğrudan ele aldığı bir dönemdir (Özdilek, 2017).

Dış politika oluşturma bağlamında 1961 yılı iki önemli yeniliği de beraberinde getirmiştir. Bu yeniliklerden ilki politik anlayışın aktif olarak izlenmesini beraberinde getirecek Milli Güvenlik Kurulu'nun oluşturulmasıdır.

Anayasaya göre, güvenlik konuları ile ilgili önemli görülen kararların alınmasında askerlerin sahip olduğu görüşleri bakanlar kuruluna iletmekle görevli olan bu kurul, kurulduğu yıldan itibaren dış politika uygulamalarında temel olan kurumlardan birisi halini almıştır. Askeri yapılanmanın politika yapım sürecine dahil olmasını sağlayan bir diğer önemli kuruluş ise yine 1961 anayasası ile hayata geçirilen cumhuriyet senatosu olmuştur. Milli birlik komitesi üyeleri cumhuriyet senatosuna daimi üye yapılmış ve milli birlik komitesi üyeleri dışında emekli olan askerlerin de bu kuruma dahil olması mümkün hale getirilmiştir. Böylelikle demokratik bir seçim ile göreve gelen milletvekillerinden oluşan parlamento yanında parlamento tarafından alınan kararları denetleyen ve çoğunluğu askerlerin oluşturduğu bir kurum olarak politika üretme sürecine dahil edilmiştir. İkinci önemli yenilik ise dış politika yapımında 1961 anayasası ile sağlanan özgürlük ortamında kamuoyunun devreye girmesine imkan sağlanmıştır (Fırat, 1997: 274).

Bu dönemde tek yönlü olarak yürütülen dış politika uygulamalarına eleştiren akademisyenler tarafından yazılan yazılarda, sol hareket ve bu hareketin siyasi alandaki karşılığı niteliğinde olan Türkiye işçi partisinin benzer biçimde dış politika uygulamalarını eleştirmeleri dönemin dış politikasında yapımcı ve karar vereceklerini etkileyen unsurlar olmuştur. Dış politika ile ilgili konularda Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkileri bağlamında öğrenciler tarafından gösteriler yapılmış ve sivil toplum örgütlerine kamuoyunun dış politikaya katılmasına imkan sağlamıştır. Genelden özele gidildiğinde, Demirel'in başbakanlık dönemine denk gelen Kıbrıs olayları sonrasında dönemin Amerika başkan temsilcisi Vance'nin Kıbrıs meselesi ile ilgili devreye girmesi, halk tarafından Amerikan karşıtlığı tepkilerinde ortaya çıkmasını beraberinde getirmiş ve ülke içerisinde büyük bir gösteri yapılmasına neden olmuştur (Oran, 2004: 678).

Kamuoyu ve askerlerin yanında 1961 1965 yılları arasında İsmet İnönü dönemi, 1965 1971 yılları arasında Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde dışişleri bakanı olarak görev yapan İhsan Sabri Çağlayangil'in her iki dönemde de dış politika yapımında öne çıkan bir isim oldu görülmektedir (Bölükbaşı, 2001: 68).

Cumhuriyet tarihinin en uzun süre dışişleri bakanlığı görevini üstlenen Çağlayangil, dış politika yapımında öne çıkan en önemli isimlerden bir tanesidir. Diğer taraftan kriz dönemlerinde Çağlayangil, Demirel'in dış politika yapımında etkide bulunan bir isimdir. Amerika ile 1950 yıllarında yapılan 50'den fazla

anlaşmanın tek bir çatı altında toplanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Adalet partisi, Menderes'in aşırı Amerikan yanlısı politika izlemesi sonucunda Menderes'i darbeden kurtaramadığını görmüş, artık Amerika'ya bağlı olarak yürütülecek politikaların devam edilmesinden yana değildi. Bunun üzerine Çağlayangil 1966 yılında Amerika'ya nota vererek iktidar partisinin, ikili anlaşmalar sebebiyle yoğun bir baskı altında olduğunu ve devletler arasında yapılmış olan anlaşmaların bir araya getirilmesi gerektiğini ve basitleştirilmesi gerektiğini talep etmiştir. Bu dönemde Türkiye'de 24 binden fazla Amerika personeli görev yapmakta ve Türkiye'de bulunan üstlerin kullanımının meydana getirdiği problemlerin denetim altına alınması politikası Amerikan karşıtlığının arttığı dönem ile aynı zamana denk gelmiştir. 1966 yılında Amerika'ya verilen bu nota böylelikle sürekli olarak gündemde kalmış ve Demirel hükümetinin devam eden anlaşmaları gözden geçirme hususunda Amerika'yı ikna etmesini kolaylaştıran en önemli faktör kamuoyundan gelen baskılar olmuştur (Bölme, 2012: 129).

Kıbrıs meselesinde yalnız olunduğunun farkında olunması ve Johnson mektubu, Türkiye'de Amerikan vatandaşlarının varlığı ve üstlerden kaynaklanan problemlerin Türkiye'de Amerikan karşıtlığını arttırmasının yanında 1967 yılında Amerika'nın Vietnam'da sürdürdüğü savaş nedeniyle ekonomik sorunlar yaşayan Amerika, Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardımları sonlandırma kararı almıştır. Bu karar sonrasında 1968 yılında İstanbul'u ziyaret etmeye gelen Amerika deniz filosuna bir grup, öğrenciler tarafından saldırıya maruz kalmış ve Türkiye'deki Amerikan karşıtlığı en üst seviyeye ulaşmıştır. Buna ek olarak barış gönüllüleri projesi kapsamında 1965 yılından itibaren Türkiye'de okul ve üniversitelerde ders veren Amerikalı öğretmenler tepkilerin merkezi haline gelmiştir. Bu öğretmenlerin ülkeyi terk etmeleri için meslektaşları olan diğer öğretmenler derslerini boykot etmeye başlamışlardır. Sonuç olarak bakıldığında gerek kamuoyunun baskısı gerekse de ekonomik krizler ve çok boyutlu yürütülmesi planlanan dış politika çabaları Amerika ile ikili ilişkilerde kendisini göstermiş ve Amerika ile Türkiye arasında başlayan ikili görüşmeler sonucunda 1969 yılında ortak savunma işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Oran, 2004: 697).

Türkiye'de 1965 yılından sonra Demirel hükümetleri dönemi başlamış ve bu hükümetler döneminde dış politika bağlamında Türkiye Amerika arasında daha önceki dönemlerde izlenen tek taraflı bağımlı ilişki politika anlayışı yerini dengeli

bir bağımlılığa bırakmıştır. Ülkede Amerika etkilerini sınırlayan ve iki ülke arasındaki anlaşmalar tek çatı altında toplayan ortak savunma işbirliği anlaşması yanı sıra, Türkiye İsrail Arap savaşı sırasında Amerika'dan bağımsız bir politika izlemiş ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamıştır. Türk dış politikasında atılmış olan bu adımlara rağmen sol çevreler dış politikanın batı eksenli olması hususunun devamlı surette eleştiri konusu olarak sürdürmeye devam ettirmişlerdir. İzlenen yeni politikalar Türkiye'deki Amerika varlığına yönelik olarak ortaya çıkan tepkileri sona erdirmemiştir. Bunun aksine Türkiye'deki muhalif grupların daha da cesaretlenme sını beraberinde getirmiştir (Türkmen, 2012: 134).

1971 yılında Demirel hükümeti askeri muhtıra ile yönetimden alınmış ve başa gelen askeri yönetim iki ülke arasında başlayan dengeli bağımlılık politikasını sona erdirmiş ve Amerikan karşıtı eylemlerin yapılmasını yasaklamıştır (Fırat, 1997: 287).

Demirel döneminde izlenen dış politika ülkeye yeni bir Ortadoğu perspektifini de beraberinde getirmiştir. Demirel'in izlemiş olduğu dış politikada Amerika ile olan ilişkiler ve Kıbrıs sorununda ülke yalnız konma gelmiştir. Demirel Ortadoğu'ya batı ittifakı üyesi bir başbakan olarak Müslümanlık vurgusu yapmış ve Arap ülkelerinin İsrail'e karşı olan mücadelesini desteklemiştir. 1967 yılında İsrail Arap savaşı esnasında Amerika'nın İsrail'e yardım etmesi sebebiyle Türkiye toprakları içerisinde bulunan üstlerin kullanımına izin vermemiş, İsrail'e karşı savaşan Ürdün, Suriye ve Mısır'a yiyecek ve gıda yardımı yapmıştır. 1967 yılında Demirel Sovyetler Birliği'ne ziyarete gitmiş ve bu ziyaret esnasında ekonomik alanda önemli anlaşmaları da imzalamıştır. Türkiye'ye Sovyet sanayi tesislerinin kurulmasına ilişkin yapılmış olan bu anlaşmalar batı dünyasında endişe verici bir gelişme olarak görülmüştür. Bu dönemde Demirel, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasının temel nedeninin Amerika'nın bizzat kendisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kamuoyu tarafından rahatsızlık yaratan NATO ve Amerika çerçevesinde yapılan anlaşmalar Türkiye lehine yeniden düzenlenmiştir (Arcayürek, 1985: 126).

Dış politikada bu adımlar izlenirken Türkiye içerisinde sağ-sol kavgasından kaynaklanan öğrenci olayları gittikçe artıyor ve bu konuda hükümete yönelik olan eleştiriler dinmek bilmiyordu. Bu olayları ek olarak iş hukuku alanında yapılan değişiklikler kamuoyunda rahatsızlık yaratmış ve hazırlanan yasa DİSK tarafından

eylemlere neden olmuştur. Türkiye iç politikasında devam eden kargaşa ve dış politikada çok yönlülük ilkesinin benimsenmesi 1971 yılında askeri müdahaleyi de beraberinde getirmiştir (Özdilek, 2017).

1971 yılından 1980 ihtilaline kadar devam eden yıllar Türkiye'nin kriz yılları olarak adlandırmak mümkündür. Bu yıllar içerisinde Türkiye'nin iç ve dış politikasında istikrarlı bir dönem olduğunu söylemek oldukça güçtür. Dış politikada 1971 ve 1980 arası dönemde Amerika ile gerginlik denilebilecek düzeyde ilişkiler olmuştur. Amerika'nın haşhaş ekmesi konusunda kamuoyunun baskılarına dayanamayan hükümet 1971 yılında haşhaş ekimine yasaklama bağlamında karar almıştır. 1973 yılında yapılan genel seçimlerden sonra Ecevit başbakan olmuş ve kurulan koalisyon hükümeti 1971 yılında haşhaş ekiminin tekrar yapılmasına izin vermiştir. Amerika'nın verilen bu karara tepkisi sert olmuştur. Amerika borçların durdurulması, ekonomik ve askeri yardımları sona erdirilmesi ve Türkiye'ye karşı ambargo uygulanmasına karar vermiştir. Yine aynı yıl içerisinde batı tarafından onaylanmasa da Türkiye Kıbrıs'a çıkarma yapmıştır (Özdilek, 2017).

1971 1980 yılları arası Türk dış politikasına yön verilemediği son derece etkisiz bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde etkin bir dış politika yürütüldüğünü ifade etmek oldukça güçtür. Bu çalkantılı dönem sonrasında yine darbe ile yönetim el değiştirmiş ve 1983 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Turgut Özal başbakan olarak hükümetin başına geçmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde yürütülen dış politika 1. Bölümde verilmiştir. 2. Bölümde ise İkinci Dünya Savaşı'ndan Turgut Özal dönemine kadar olan Türk dış politikası anlayışı ve uygulamalarına yer verilmiştir nokta 3 bölümde ise Turgut Özal'ın dış politika anlayış ve uygulamalarına yer verilecektir.

2.5.1960-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile beraber savaş esnasında oluşan birliktelikler sona ermiş ve savaş sonucunda elde edilen nimetlerin paylaşılması sürecinde ülkeler arasında bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin özellikle Amerika ile olmak üzere batılı ülkeler ile savaşta birlikte hareket etmesini sağlayan en önemli faktör tehlikeli olarak görülen ortak düşman Nazi Almanyası idi. Nazi Almanyası tehlikesinin ortadan kalkması ile

beraber savaş sonrasında elde edilen nimetlerin bölüşümü sorunları ortaya çıkmış ve devletler arasında eski meseleler yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ideolojik farklılıklar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Sonuç olarak Sovyetler Birliği liderliğinde olan Doğu bloğu ve Amerika liderliğindeki Batı bloğu ortaya çıkmıştır. Farklı derecede gerçekteşmiş olsa da 1980'li yılların sonlarına kadar dünya gündemini meşgul edecek Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına rağmen savaşın sona ermesi Türkiye'yi rahatlatamamış aksine Sovyetler Birliği'nin talepleri sebebiyle yeni bir savaş ile karşı karşıya kalma riskini taşımaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin talepleri Türkiye'yi bu talepler doğrultusunda dengeleyici bir gücün arayışına itmiş ve Türkiye'nin NATO'ya girmesi ile beraber batının güvenlik çemberine dahil olmuştur. Atılmış olan bu adım Türkiye'nin batılılaşma ile ilgili olan hedeflerine uygun bir adımdır. Bu hedefler doğrultusunda Türkiye tüm batılı kurumlara tam üye olmayı amaçlamaktaydı. Örnek verilecek olursa bu hedeflere ulaşabilmek için Avrupa Ekonomik topluluğuna başvurmuş ve Avrupa Konseyi'ne üye olmuştur. 1945-1960 yılları arasında Türkiye Amerika ve Batı ülkeleri ile neredeyse sorunsuz olarak ifade edilebilecek ilişkiler yürütmüştür. Batı ile ve Amerika olan ilişkilerde bu dönemde sorunsuz bir dönem geçirmiş olsa da Sovyetler Birliği ve Ortadoğu ülkeleri ile yaşanan ilişkiler için aynı şey söz konusu değildi. Ancak 1960 yılı sonrasında özellikle de Kıbrıs sorunu ile birlikte Türk Amerikan ilişkilerinde birtakım krizler meydana gelmeye başlamıştır. Türkiye Yunanistan ilişkileri aynı dönemde zayıflamaya başlamış ve iki ülke arasında savaşa girebilecek kadar ilişkiler bozulmuştur. 1960-1980 yılları arasında Türk dış politikasında en temel gündem Kıbrıs sorunu olmuştur. Bu dönemde Kıbrıs sorunu Türk dış politikasına yönlendiren ve dış politikanın seyrini belirleyen temel faktör olmuştur. Bu dönemde Türk Amerikan ilişkileri Türkiye Yunanistan ilişkileri, Türkiye Sovyetler Birliği ilişkileri ve Türkiye Ortadoğu ilişkileri Kıbrıs meselesinin gölgesinde gerçekteşmiş ve temel belirleyici etken olmuştur (Bal, 2004: 2).

Bu bağlamda 1960-1980 yılları arasındaki Türk dış politikası bu kısımda ele alınacaktır. Dönemin dış politikasını Türkiye Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu, Türkiye Sovyet ilişkileri ve Türkiye Ortadoğu ilişkileri olarak ele alınacaktır.

2.6. Türkiye Yunanistan ilişkileri ve Kıbrıs Sorunu

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilere bakıldığında iki ülke arasında 1930'lu yıllardaki yakınlaşma dönemi haricinde ilişkiler sürekli olarak mesafeli olmuş ve iki ülke arasında işbirliğinden daha çok mücadele şeklinde gerçekleşmiştir. Ancak iki ülke arasında söz konusu bu mücadele dışında iki ülke toplumunu birbirine bağlayan yaklaşık 400 yıllık ortak bir geçmişi getirmiş olduğu ortak değer, yaşama biçimi ve gelenekler gibi bir takım ortaklıklar iki ülkenin işbirliğini teşvik edebilecek temel unsurlar olarak ifade edilebilir. Ancak iki ülke arasında işbirliğine teşvik edebilecek bu kadar ortak unsur varken iki ülkenin rekabet etmesi ülkelerin güvenliği ve dış politika uygulamalarının yanında iç politikadaki birtakım hesaplaşmaların da sebep olduğu söylenebilir. Türkiye Yunanistan arasındaki ilişkilerde 1974 senesine kadar temel problem Kıbrıs sorunu olmuştur. Kıbrıs sorunu sonrasında ise Ege sorunu adıyla iki ülke arasındaki problemler devam etmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma Atatürk döneminde gerçekleşmiş ve bu dönemden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler Kıbrıs sorunu ile yerini gerilime bırakmıştır. Yunanistan'ın Kıbrıs ile birleşmesine destek veren grupların büyük bir zafer ile 1952 yılında seçimle iktidara gelmesi, Yunanistan'da enosis olarak ifade edilen birleşme düşüncesinin halk tarafından giderek desteklenmesi, bu dönemde Türkiye'nin NATO'ya üye olması, Türk dış politikasının en önemli amacı olarak belirlenmesi ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesine Amerika'nın olumlu yaklaşacağı şeklinde olan düşünceler Yunanistan politikasının bu bağlamda değişmesini de beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge politikalarının giderek yayılmaya başlaması sonucunda Yunanistan'ın Kıbrıs'taki İngiltere hakimiyetine son verilip, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşme politikası ortaya çıktığı ifade edilebilir. Türkiye Yunanistan arasındaki ilişkiler bu dönemden sonra günümüze kadar 1930'larda iki ülke arasındaki olumlu havanın tekrar ortaya çıkmasına engel olmuştur (Demirtaş Coşkun, 2001: 202).

1578 yılında Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesinden sonra Osmanlı'nın adadaki hakimiyeti 1878 yılına kadar devam etmiştir (Gazioğlu, 2000). 1877-1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Osmanlı'nın içinde bulunduğu çaresiz durumu değerlendiren İngiltere yapılan anlaşma ile adanın yönetimini Osmanlı İmparatorluğu'nda geçici olarak devralmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında

yer alması sonucunda İngiltere 1914 yılında Kıbrıs'ı egemenliği altına almaya karar vermiş ve 1878 yılında yapılan anlaşma ve diğer anlaşmaların feshedildiğini ve Kıbrıs adasının açıkça İngiltere'ye devredildiğini ilan etmiştir. İngiltere'nin 1914 yılındaki Kıbrıs Adası'nı bağımsızlık altına alma kararı 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Türkiye'nin bu şekilde karar vermesinde iktidar yöneticilerinin dış politika sorunlarını ortadan kaldırarak reformlara yönelme politikasını ön plana almaları önemli rol oynayan bir etkidir (Uslu, 1992: 263).

Daha önceki yıllarda Kıbrıs ile bu kadar ilgilenmeyen Türkiye Cumhuriyeti 1950'li yıllarda tekrar adaya ilgi duymaya başlamıştır. İngiltere'nin birleşme yanlısı hareketi kontrol altında tutamaması Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri endişelendirmiş, ada halkının kendilerini yalnız hissetmelerine yol açmış, Türkiye'de derneklerin kurulmasını ve yaptıkları faaliyetler ile Türkiye'nin ilgisini tekrar Kıbrıs'a çekmeyi başarmışlardır. İngiltere enosis görüşüne sahip olan Yunan anlayışına karşı Türkiye ve Kıbrıs Türklerini yanına alarak onları dengelemek istiyordu. Bundan dolayı Türkiye'nin Kıbrıs sorununda taraf olmasını istiyordu. Bu bağlamda meydana gelen olaylar enosisçilere karşı en büyük cephenin Kıbrıs Türkleri olduğu ve onlara askeri destek ve moral gücünü sağlayan gücün ise Türkiye olduğunu göstermiştir. İngiltere Türkiye'nin kendi ülkesinin çıkarlarına uygun olarak davranacağını ummuş ve Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde gerçekleşen üçlü görüşmelere dahil etme kararı almıştır. Türkiye, 1956-1958 yıllarında Kıbrıs adasının Yunanistan ve Türkiye arasında paylaşılması, adadaki İngiliz hakimiyetinin sona ermesi durumunda ise Türkiye'ye bağlanmasını savunmaktaydı (Özdemir, 1995: 252).

Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunan mevkidaşı, Paris'te yapılan NATO zirvesinde bir araya gelmiş ve Kıbrıs meselesini görüşmüşlerdir. Türk tarafı adanın paylaşılmasında, Yunan tarafı ise enosisten vazgeçmesi durumunda bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması hususunda anlaşmaya varmışlardır. 11 Şubat 1959 günü Yunanistan ve Türkiye Dışişleri bakanları, Zürih'te ortak bir çözüm ve bildiri üzerinde anlaşma sağlamışlardır. Hemen arkasından Kıbrıs ve İngiltere'nin Rum ve Türk temsilcilerinin de yer aldığı Londra Konferansı gerçekleşmiş ve Londra Antlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısı, ittifak anlaşmaları ve garantörlük antlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşma Yunanistan ve Türkiye dışında adada bulunan Rum ve Türk temsilcileri yanında İngiltere tarafından da kabul edilmiştir. Anlaşma

kapsamında Cumhuriyet'in başkanı Rum, Başkan Yardımcısı ise Türk olacak ve cumhuriyetin resmi dili Rumca ve Türkçe olmak üzere iki dil olarak uygulanacaktır. Ayrıca kurulan cumhuriyetin Meclisi yüzde yetmişi Rumlardan, yüzde otuzu ise Türklerden oluşacaktır. Antlaşma kapsamında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başkanı Rum Makarios, Başkan Yardımcısı ise Fazıl Küçük seçilmiştir. 1960 yılının 16 Ağustos tarihinde ilan edilen Kıbrıs Cumhuriyeti aynı yılın eylül ayı sonunda Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmiştir (Özdemir, 1995: 253).

Kıbrıs Rum kesiminin enosisten vazgeçmemesi 1960 yılında Türklere tanınan hakların sindirilememesi sonucunda Kıbrıs Devleti'nin 1963 ve 1964 yıllarında krizlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Kıbrıs Devleti'nin kurulması ile beraber Rum Kesimi Türklerin Kıbrıs anayasasından elde ettiği hakları ilk günden itibaren ihlal etmeye başlamış ve başkan başta olmak üzere Rum kesiminin enosisten vazgeçmedikleri sinyali vermeye başlamışlardır. Hal böyle olunca Türkiye 1961 yılından sonra Rum kesimini uyarmış ve anayasayı ihlal etmemeleri gerektiğini hatırlatmıştır. 1960 yılında kabul edilen Kıbrıs Anayasası'nda Kıbrıs'taki beş büyükşehirde Rumların ve Türklerin ayrı belediyeleri olması öngörülüyordu. Ancak bu belediyelerin sınırlarını belirlemek, çalışma mekanizmalarını oluşturarak uygulamaya geçilmesi mümkün olmamıştır. 1962 yılında Makarios şehirlerde tek bir belediye korunmasını ve Türklerin bu belediyelerde Türk nüfusuna göre temsil edilmesi gerektiğini ortaya atmıştır. Ancak Makarios tarafından ortaya atılan bu teklif Türk yönetimi tarafından kabul edilmemiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin yeniden gerilme noktasına gelmesini de beraberinde getirmiştir (Armaoğlu, 2010: 785).

Kıbrıs Rum yönetimi ve başkan Makarios Kıbrıs'ta Türklere verilen haklardan rahatsızlık duymuş ve Kıbrıs Anayasası değiştirmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda başkan Makarios ve Dışişleri Bakanı 1962 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve değişiklik önerilerinin Türk toplumunun yaşama teminatı ile ilgili olduğundan yaptığı öneriler Türkiye tarafından kabul edilmemiştir (Özdemir, 1995: 256).

Makarios'un belediyeler ile ilgili yaklaşımına tepki olarak Türk tarafı 1962 yılının aralık ayının sonuna doğru yapmış olduğu açıklamayla 1 Ocak 1963 tarihi itibarıyla Kıbrıs'taki beş büyük şehirde kendi belediyelerini işleteceklerini açıkladı. Bu açıklamanın hemen sonrasında Kıbrıs Devleti başkanı Makarios bu belediyeleri

tanımadığını ve söz konusu beş şehrin hükümet tarafından kontrol altına alındığı açıklamasını yaptı. Ancak yapılan bu açıklama 1960 yılında uygulamaya konulan anayasaya aykırı bir durumdur. İki toplum arasında ikili ilişkilerin gerilmesi ile beraber Rum tarafı Türk tarafına karşı saldırılar düzenlemiş ve yıldırma politikaları uygulamaya başlamıştır. Yıldırma politikaları bağlamında başkan Makarios devletin daha rahat işlemesi ve gruplar arasında sürtüşmelerin ortadan kaldıracağı nedenleriyle 13 maddelik bir değişiklik önerisinde bulunmuştur. Bu maddeler incelendiğinde başkan ve başkan yardımcısının veto hakları ortadan kaldırılacak, başkanın yokluğu ve görev yapılmaması durumunda Başkan Yardımcısı başkanı temsil edecek, başkan ve başkan yardımcısı meclisin tüm üyelerini seçecek, bazı kanunlar için mecliste yer alan Türk ve Rum temsilcilerinin ayrı ayrı çoğunluk sağlaması şartı ortadan kaldırılacak, beş büyükşehirde ayrı ayrı belediyeler kurulması yerine ortak belediyeler kurulacak, yargı birleştirilecek, güvenlik güçlerinin jandarma ve polis olarak ikiye ayrılması uygulaması kaldırılacak, Ordu'nun ve güvenlik güçlerinin mevcudiyeti anayasa ile değil meclis tarafından kabul edilen kanunlarla belirlenecek, kamu hizmetleri komisyonu üye sayıları yarısına indirilecek, komisyonda alınacak kararlar basit çoğunluk usulü ile alınacak ve Türk cemaat Meclisi kendini fes edecek şeklinde maddeler önermiştir (Özdemir, 1995: 256).

Makarios tarafından önerilen bu anayasa değişikliği maddeleri Türk toplumu tarafından kabul edilmiş olsaydı adadaki Türk toplumu azınlık haline dönüşecekti. Türkiye'nin Makarios tarafından yapılan teklifin kabul edilmemesinden dolayı Rum Kesimi Diploması yoluyla elde edemediği başarıya terör ve şiddet uygulamalarıyla elde etmeyi planladılar. Bu bağlamda Rumlar 24 Aralık 1963 tarihinde Lefkoşa'da Türklerin bulunduğu bir bölgeye saldırmış ve 24 kişinin ölmesine ve 40'ın üzerinde Türk vatandaşının yaralanmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Türkiye kararlılığını sergilemiş ve Türk jetlerinin Lefkoşa üzerinde uçmaya başlamışlardır. Türkiye'nin sergilediği bu tavır Kıbrıs konusundaki kararlılığını, Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumunun koruma altına almaya çalıştığı ve Türk toplumunun Kıbrıs'tan yok edilmesinin önüne geçtiği şeklinde yorumlanabilir. Buna ek olarak Türkiye Garanti Antlaşması bağlamında İngiltere ve Yunanistan'a harekete geçirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ortak bir hareketli Lefkoşa'da meydana gelen çatışmaları durdurmak amacıyla bölgede yeşil hat olarak adlandırılan alanda yerini almıştır. İngiltere'nin

girişimi ile 15 Ocak 1964 tarihinde Yunanistan ve Türkiye yanında Kıbrıs Türk tarafı ve Rum Kesimi tarafından temsilciler ile Londra'da bir konferans düzenlenmiştir. Ancak konferansta olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Rum Kesimi tarafından gerçekleştirilen saldırılar Türk tarafının Rum tarafına olan güvenini sarsmıştır ve Türk tarafının adadaki varlığını devam ettirebilmesi için daha çok garantiye ihtiyaç duyduğu inancı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı öncelikle Türk tarafı, federal bir yönetim yapısının kurularak Türk tarafının Rum kesiminden bağımsız olacak şekilde kendisini yönetmesi ve Rum tarafından gelecek olası saldırılara karşı daha etkili güvenlik ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta daha etkili bir biçimde varlığını sürdürebilmesini savunmaya başlamışlardır. Buna karşılık olarak ise Rum tarafı Kıbrıs'ta Türklerin azınlık haline getirilmesi, adadaki Türklere ve Türkiye'ye hak veren tüm antlaşmaların feshedilmesi ve verilen hakların tamamen ortadan kaldırılması amacıyla enosisin hayata geçirilmesini istiyordu (Uslu, 2001: 215).

Londra'da yapılan konferanstan beklenen sonuç ortaya çıkmayınca Amerika ve İngiltere 10000 kişilik NATO kuvvetini adadaki istikrar ve barışı sağlamak amacıyla gönderme planını sunmuştur. Yapılan bu teklif Türk tarafı ve Türkiye yönetimi tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen Kıbrıs Devleti başkanı sıfatıyla Makarios bu teklifi kabul etmemiştir. Kıbrıs meselesinde İngiltere Amerika'ya Kıbrıs sorununa dahil etmek isterken, Türkiye'de Yunanistan'a baskı yapacağı düşüncesi ile Amerika'nın Kıbrıs sorununda taraf olmasına sıcak bakmıştır. Ancak Türkiye'nin beklediği şekilde Amerika Yunanistan'a gerekli baskıyı yapmamış ve bu da Türk tarafında sürpriz bir gelişme olarak kayda geçmiştir (Bal, 2004).

Kıbrıs'ta Rum kesiminin Türkleri yıldırma politikasının devam etmesi dolayısıyla Türkiye 1964 tarihinde adaya müdahale etmeyi düşünmüştür. Yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye'nin adaya müdahale etme düşüncesi konusunda karar vermeye itmiş ve Türkiye'nin adaya müdahalesi konusunda kararlılığını Amerika'ya bildirmiştir. Ancak Türk ordusu olası bir Kıbrıs müdahalesi için yeteri kadar hazır durumda değildi. İnönü Amerika'nın Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan'a baskı yapacağı inancını taşımaktaydı. Ancak Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi kararı konusunda Amerika'ya bildirilmesi sonucunda beklenmeyen bir gelişme olmuş ve tarihe Johnson mektubu olarak geçen ve Amerika başkanı tarafından 5 Haziran 1964 tarihinde kaleme alınan ve Türk başbakanına ağır tehditler içeren bir mektup yazmıştır (Bal, 2004: 12).

O güne kadar Kıbrıs sorunundan uzak durmak için gayret eden Amerika, Kıbrıs sorunu ile ilgili Türkiye'ye göstermiş olduğu sert tavır Türkiye'yi şaşırtmıştır. Ancak bundan daha da önemli olan husus Sovyetler tehdidine karşı Türkiye NATO'ya girmiş ve dış politika anlayışını batının güvenlik sisteminin amaçları doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Ancak Amerika Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi ve Türkiye'nin Sovyetler ile bir problem ile karşı karşıya kalması durumunda Amerika'nın Türkiye'yi savunmayacağı ifade edilmektedir. Bu durum NATO, Amerika ve Türkiye arasındaki ittifakın ne kadar güvenilir olduğunu tartışmaya açmış ve bu ilişkide ortaya çıkan kırılganlığın Türkiye açısından güvenilir olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde Johnson mektubu Truman Doktrini kadar önemli olmuş ve bir dönüm noktası niteliğini taşımaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda sahip olduğu hassasiyet ve Amerika'nın Kıbrıs konusundaki tutumu Türkiye'nin Amerika'ya karşı olan güvenini büyük ölçüde sarsmıştır (Erhan, 2001: 686).

1967 yılında Yunanistan'da askeri darbe sonucunda başa geçen hükümet programında Kıbrıs'ta yaşayan azınlıkların haklarının dikkate alınması, enosisçilerin müzakereler ile barışı sağlama gayesi amaçlanmaktadır ifadesi yer almaktaydı. Buna ek olarak aynı yılın Haziran ayından sonra Batı Trakya'da yaşayan Türklere yönelik baskı politikası artmaya başlamıştır. Batı Trakya Türkleri ve Kıbrıs karşılıklı pazarlık unsuru olarak kullanılmaktaydı. Amerika'nın Yunanistan'daki darbe yönetimini desteklemesi Türkiye'nin Sovyetler birliğine yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Yunanistan ile Türkiye arasında yaşanan tüm problemlerin görüşülmesi için başbakanlar düzeyinde 1967 yılında Keşan ve Dedeoğlu'da görüşmeler yapılmış ve Yunan tarafı Türkiye'nin enosis'e razı olmasının karşılığında Batı Trakya Bölgesi'nde yaşanan baskılara son verileceği pazarlık konusu olmuş ve Türk tarafı bunu reddetmiştir. Dolayısıyla görüşmeler sona ermiştir. 12 Eylül tarihinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından yapılan basın toplantısında *"Kıbrıs işini bugüne kadar barışçı bir çözüm yoluna kavuşmamasında Yunanistan'ın aday kendisine ilhaktan gayri bir hal şeklini mümkün görmemesi başlıca amil olmuştur"*, ve *"Türkiye Ada'nın ilhakına hiçbir zaman rıza gösteremeyecektir"* şeklinde yapmış olduğu açıklama görüşmelerden neden bir sonuç elde edilemediğini açıklaması şeklindedir (Oran, 1991).

1967 yılında Kıbrıs Türkleri 1960 Anayasası'nın tüm maddelerinin uygulanmasına kadar Kıbrıs'ta geçici Türk yönetimi kurmuştur. Bu gelişme

Türkiye'nin Kıbrıs'taki federal yönetim ile ilgili daha önce teklif ettiği istikamette atılmış olan bir adım niteliğindedir. Böyle bir adım atılmamış olsaydı adada Türklerin haklarını korumak daha zor olacaktı. Kıbrıs'ta yaşanan problemlerden dolayı Türk halkı zaten birlikte yaşamaya başlamışlardı. Antlaşmalardan sonra Türkiye Yunanistan ilişkileri başlamış ve ikili ilişkilerde bir yumuşama ortaya çıkmıştır. İki ülke arasında meydana gelen bu yumuşama Kıbrıs'taki Türk kesimi ve Rum Kesimi arasında da olumlu ilişkiler olarak yansımıştır. Rumlar 1968 tarihinden itibaren Türk bölgesinde uyguladıkları kısıtlamaları kaldırmışlardır (Bal, 2004).

1974 senesine gelindiğinde Çandarlı adındaki araştırma gemisi Ege'nin uluslararası sularında Petrol araştırma çalışmaları başlatması üzerine Yunanistan araştırma yapılan bölgenin kıta sahanlığı içerisinde olduğunu belirtmiş ve iki ülke arasında yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Aynı yılın içerisinde Başkan Makarios ile Yunanistan yönetiminin arası bozulmaya başlamış ve Yunan cuntası yapılan görüşmelerde rahatsız olmuştur. Kıbrıs'ın Yunanistan'a devredilmesi konusunda Yunan cuntası aceleci davranmış ve başkan Makarios'un bu hamleye karşı bir engel olarak görmüş ve yıpratma kampanyası başlatmıştır. Daha sonra Yunanistan'ın desteği ile Makarios'a darbe yapılmış ve Kıbrıs Elen Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Yapılan bu hamle Yunanistan'ın Kıbrıs'a fiilen sahip olması ve müdahalesi anlamı taşımaktaydı. Dolayısıyla 1974'te Kıbrıs krizi bu şekilde başlamış oldu.

1974 yılında gerçekleştirilen bu darbenin İngiltere, Türkiye ve Amerika tarafından onaylanmadığı açıklanmıştır. Garanti Antlaşması'nın 4. Maddesi uyarınca Türkiye İngiltere ile birlikte Kıbrıs'a müdahale etmeye karar vermiş olmasına rağmen, İngiltere olası bir Kıbrıs müdahalesine yanaşmamıştır. Ecevit yapmış olduğu İngiltere ziyaretinde İngiltere meselenin Birleşmiş Milletler ve NATO'da ele alması gerektiğini ifade etmekteydi. Amerika'nın Yapmış olduğu tüm baskılara rağmen Yunanistan geri adım atmamış ve Türkiye'nin olası bir müdahalesi durumunda NATO'nun bölgeye kuvvet göndereceğini belirtmiştir. Dönemin başbakanı Ecevit Londra'dan döndükten sonraki sabah Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk jetlerinin havadan desteğiyle Girne bölgesinden Kıbrıs'a girmiştir. Bu harekattan 2 gün sonra ateşkes ilan edilmiş, Türk Kuvvetleri Lefkoşa Girne yolunu kontrol altına almış ve Girne kıyılarında geniş bir yere sahip olmuştur. Kıbrıs Harekatı sonucunda Türkiye Kıbrıs'a yaklaşık 40000 kişilik bir kuvvet

yıgılmış ve 300 kadar tank göndermiştir. Ancak askeri açıdan bakıldığında bu durum yetersiz olduğu ifade edilebilir (Fırat, 2001: 743).

1974 Kıbrıs Barış Harekatı Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayacak ve bölge halkının kendi yönetimlerini kurmalarına imkan vermiş olsa da, Türkiye bağlamında Kıbrıs sorunu dış politika uygulamalarının temel sorunu haline geldiği yeni bir dönem niteliği taşımaktadır. Amerika kongresinde Türkiye'ye karşı uygulamaya konulan ambargo dolayısıyla Kıbrıs meselesi Türkiye Amerikan ilişkilerinin en önemli problemlerinden birisi haline gelmiştir. Kıbrıs sorunu nedeniyle Amerika Türkiye'yi baskı altına alırken, uygulanan ambargonun ortadan kaldırılabilmesi için Kıbrıs konusunda Türkiye'nin bazı adımlar atmasının istenmesi Türk yöneticilerini zor durumda bırakmıştır (Uslu, 2001: 264).

2.7.Türkiye-Amerika İlişkileri

1945 yılından 1960 yılına kadar olan dönemde Türk Amerikan ilişkileri oldukça sorunsuz bir dönem olmasına rağmen 1960-1980 yılları arasındaki dönem Türkiye Amerika ilişkileri açısından oldukça sıkıntılı bir dönem olma özelliğini taşımaktadır. 1964 yılındaki Johnson mektubu ve Kıbrıs Barış Harekatı sonucunda 1975-1978 yılları arasında Amerika'nın Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu ambargo Türk Amerikan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu politika sonucunda Türkiye'nin Ortadoğu ve Sovyetler Birliği konusundaki dış politikasını yeniden gözden geçirmeyi de beraberinde getirmiştir (Bal, 2004).

1962 yılında Küba krizi ve füze meselesi ortaya çıktığı dönemde Türkiye de gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin Küba'ya yerleştirdiği füzelerin geri çekmesine karşı Amerika'nın Türkiye'de konuşlandığı Jüpiter füzelerinin sökülmesi karşılığında bir çözüm yolu bulunmuştur. Dolayısıyla nükleer bir savaşın önüne geçilmiştir. Ancak söz konusu bu gelişme Türkiye'de Amerika'nın istediği zaman ülkenin varlığını ve güvenliğini tehlikeye atacak kararları almaktan çekinmediği inancını beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan bu olay Amerika'nın kendi güvenliği ile ilgili çıkarlarının müttefik olduğu ülkelerin çıkarlarından daha üstün tuttuğunu gösterdiği ifade edilmekteydi. Sovyetler Birliği'nin Küba'daki füzeleri geri çekmesini sağlayarak Amerika kendi güvenliği açısından tehdit olan bir unsuru ortadan kaldırmış, Türkiye'de konuşlandığı Jüpiter füzelerini sökmesi de Türkiye'nin olası Sovyetler saldırısına karşı ülke güvenliğini de tehlikeye atan bir durumdur. Bu dönemde Türkiye'de liberal ortamda sol akımlar gelişim

göstermekte ve Amerika'nın sahip olduğu bu tutum bu akınların gelişmesine yardım etmenin yanında sol akımların anti Amerikancı bir tutum sergilemesi ve propaganda unsuru olarak kullanmasında beraberinde getirmiştir (Vali, 1971 132).

1965 yılında iktidara gelen Adalet Partisi Dışışleri Bakanı Çağlayangil 1966 yılında yapmış olduğu açıklamada hükümetin Amerika ile ikili ilişkilerini gözden geçirmekte olduğunu açıklamıştır. Çağlayangil'in yaptığı bu açıklamadan bir hafta sonra Johnson mektubu olarak bilinen mektup Türk kamuoyuna açıklanmıştır. Hükümet, aynı yılın nisan ayında Amerika'ya müracaat etmiş, Türkiye Amerika arasındaki ikili ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye tarafından yapılan bu teklif Amerika tarafından kabul edilmiştir. Takip eden yıl içerisinde çalışmalar başlamış ve 1969 yılına gelindiğinde daha önce yapılmış olan tüm anlaşmaların yerini savunma işbirliği antlaşması almıştır. Gizli yapılan bu anlaşma ile ilgili kamuoyuyla sadece anlaşmanın temel prensipleri hakkında bilgilendirme şeklinde yapılmıştır. Bu temel prensiplerin en başında gelen prensip ise eşitlik ve karşılıklı egemenlik prensibidir (Armaoğlu, 2010: 823).

1968 yılına gelindiğinde Türkiye'deki üniversitelerde patlak veren sağ sol çatışmaları ve bu çatışmaları takip eden ve genel anlamda Amerikan vatandaşlarına yönelen anarşi ve terör olayları 1969 yılında yapılan anlaşmanın temel nedeni niteliğindedir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki öğrenciler Ankara Amerikan büyükelçisinin arabasını yakması bu anlaşmada en önemli olaylardan bir tanesidir. Yapılan antlaşma sonrasında, Türk kamuoyunun tepkisini azaltmak için Amerika, Türkiye'de yer alan 30000 kadar personel sayısını 7000'e indirmiştir. Ve bu personeli halk arasında üniforma yerine sivil kıyafetlerle dolaşması sağlanmıştır. Ayrıca 1962 yılından sonra Türkiye'de faaliyetlerini yürüten barış gönüllüleri Amerika tarafından 1970 yılında ülkelerine geri çağırılmıştır (Erhan, 2001: 824).

1970-1974 yılları arasında Türkiye ile Amerika ilişkilerinde ciddi bir hareketlilik söz konusu olmamıştır. Ancak Türkiye'nin iç politikasında yaşanan istikrarsızlık ve terör olayları Amerika tarafından rahatsız olunan unsurların başında gelmekteydi. 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı sonucunda 1975-1978 yılları arasında Amerika Türkiye'ye ambargo uygulamış ve savunma işbirliği anlaşması iki ülke ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. 1969 yılında Türkiye söz konusu antlaşmayı yürürlükten kaldırılmış ve 1975 yılından itibaren Türkiye'de yer alan tüm Amerikan tesis ve üstlerine el konulmuştur (Ibid, 2001: 825).

1978-1980 yılları arasında Türkiye'de yaşanan istikrarsızlık Amerika'yı rahatsız etmişti. Amerika 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi ve Türkiye'de de aşırı İslami hareketlerin artacağından korkmuştur. Diğer taraftan Sovyetler Birliği ordusu Afganistan'ı işgal etmiştir. Dolayısıyla Amerika İran ve Afganistan'dan sonra Türkiye'nin de komünist akımlar etkisinde kalarak kaybedilmesi korkusunu yaşıyordu. Bundan dolayı Amerika Türkiye'de 12 Eylül darbesini ihtilalin istikrarı getirdiği düşüncesiyle desteklemiştir. Amerika'da yapılan başkanlık seçimleri sonucunda Reagan Türk Amerikan ilişkilerinin gelişmesinde etkin rol almıştır. Söz konusu bu ilişkiler Soğuk Savaş dönemi sonrasında stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir (Armaoğlu, 2010: 809).

2.8.Sovyet Türk İlişkileri

Türk Sovyet ilişkileri 1960'lı yılların başında eskilerden miras kalan soğuk ilişkilerin etkisinde devam etmekteydi. Kıbrıs meselesi ve Makarios'un uyguladığı politikalar Sovyet yönetiminin hoşuna gitmiş ve Doğu Akdeniz'de istedikleri bağlamında Sovyet yönetimi Kıbrıs meselesinde yaşanan krizlerde Makarios yönetimini desteklemiş ve bundan dolayı Türkiye'nin adaya müdahale etmesini istememiştir. Çünkü Sovyet yönetiminin endişesi Türkiye'nin ada yönetimini kısmen de olsa kontrol altında tutması durumunda Kıbrıs adasının NATO'nun bir üssü konumuna geleceği endişesini taşımasıdır. Bundan dolayı Sovyetler Birliği yönetimi Kıbrıs'a dıştan müdahale edilmesine karşı durmuş ve adada yaşayan insanların kendi aralarında antlaşma sağlamasını öneren bir tavır sergilemiştir.

Johnson mektubu Türk Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olması niteliğinin yanında Türk Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde de önemli bir dönüm noktasıdır. Diğer bir ifade ile Johnson mektubu Türk Amerikan ilişkilerini gerilme noktasına getirmiş ancak Türk Sovyet ilişkilerinde olumlu adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye hem Sovyet yönetimi hem de Ortadoğu ile ikili ilişkilerinde ortada kalan bir politika izlemek istemiyordu. Bundan dolayı 50'li yılların sonlarından itibaren Sovyet yönetimi ile yumuşamaya yönelik politikalar izlemiştir. 1947 yılından itibaren Türkiye NATO'dan daha çok Amerika'ya dayanarak güvenlik politikaları oluşturmuş, ancak Johnson mektubu dolayısıyla Türkiye'nin Amerika'ya olan güveni sarsılmıştır. Böylece Türkiye diğer bir süper güç olan komşusu Sovyetler Birliği ile ikili ilişkilerinde soğuk bir politika izlemesinin gereksiz olduğunu anlamıştır. Bu bağlamda, Moskova yönetiminin

davet etmesi ile beraber dönemin Dışışleri Bakanı Cemal Erkin Sovyetler Birliğı'ne bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonucunda bir bildiri yayınlanmış ve yayınlanan bildiride Sovyet Türk ilişkilerinin barış içinde birlikte yaşama ve Sovyet yönetiminin Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye yakınlaşması anlamını taşıyordu. Bu ilk ziyaret sonrasında iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler ve ilişkiler artış göstermiştir. 1965 yılında Sovyet Dışışleri Bakanı Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ziyaret sonrasında vermiş olduğu bir demeçte, Kıbrıs meselesi ile ilgili Sovyetler Birliğı'nin enosise karşı olduğu ve Kıbrıs'ın sorunlarında çözüm şeklini federal sistemde gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Dışışleri Bakanı tarafından yapılan bu açıklama gerek Kıbrıs Rum kesiminde gerekse de Yunanistan'da tepkiyle karşılanmıştır (Bal, 2004).

1960-1980 yılları arasında Türkiye Sovyetler ilişkileri ekonomik ilişkiler yanında siyasi ilişkiler de gelişmiştir. Dönemin Sovyet başbakanı Ankara'yı ziyaret etmesi ve ziyaretin hemen akabinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in Moskova ziyaret etmesi bu ilişkilerin arttığını işarettir (Armaoğlu, 2010: 831).

1970'li yıllar Türk Sovyet ilişkilerinde söz konusu olumlu havanın sona ermeye başladığı dönemdir. Türkiye'de yükselmeye başlayan sol akımlar, terör olaylarına karışmış ve Sovyet kontrolünde olan Sosyalist ülkeler terör ve anarşi olaylarının kışkırtıcısı olmuştur. Dolayısıyla Sovyetlere karşı güvensizlik ve şüphecilik tekrar canlanmaya başlamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliğı yönetiminin Kıbrıs Barış hareketına karşı çıkmadı, Türk askerinin Kıbrıs'tan çekilmesini istemesi, Garanti Antlaşması'nı geçersiz olarak kabul etmesi ve Kıbrıs meselesinin uluslararası bir görüşmede ele alınması gerektiğini istemesi Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkinin gelişmesine engel olan diğer etkenlerdir. Amerika'nın Kıbrıs Harekatı sonrasında Türkiye'ye ambargo uygulaması Sovyet yönetimini mutlu etmiş olsa da, aynı döneme rastlayan Marksist hareketlerin artış göstermesi ve Sovyetler Birliğı'ne karşı güvensizlik oluşması nedeniyle Türk Sovyet ilişkileri istenilen düzeyde gelişmemiştir.

2.9.Türkiye Ortadoğu İlişkileri

Türkiye Ortadoğu ilişkilerine Türk tarihi ağısından bakıldığında ortak Osmanlı geçmişi olmasına rağmen Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkisi genellikle olumsuz olmuştur. Kıbrıs krizi sırasında ve daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin dış politika anlayışı tamamen batı eksenli olmasından dolayı bölgede

kendisini yalnız hissetmiş ve ülke için önemli olan konularda batı tarafından yeteri kadar destek almadığını görmüştür. Özellikle Johnson mektubu sonrasında Türk kamuoyunda gerek Batı ülkelerine gerekse de Amerika'ya karşı tepkilerin yanında şüpheler de meydana gelmiştir. Söz konusu bu şüphe ve tepkiler sonucunda Türkiye yürütmüş olduğu dış politika anlayışını yeniden gözden geçirmeye karar vermiş ve tek yönlü politikadan daha ziyade çok yönlü bir dış politika anlayışı uygulamak için gayret etmiştir. Bu süreçte Türkiye Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin yanında, Ortadoğu ülkeleri ile de yakınlaşmaya başlamıştır. 1973 yılında patlak veren petrol krizi sonrasında Türkiye enerjiye ihtiyaç duyması dolayısıyla dış politika uygulamalarında Ortadoğu ülkelerini temele alan bir politika anlayışı yürütmüştür (Bal, 2004).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerini yönelik olarak yürütmüş olduğu dış politika sonucunda Ortadoğu'ya yakınlaşma politika uygulamaları 1965'li yıllardan sonra meyvelerini vermeye başlamıştır. 1965 yılında yapılan İslam Konferansı'nda ilk kez Kıbrıs meselesinde Türk tarafının tezlerini destekleyen karar alınmıştır. Sonraki yılda Mekke'de yapılan başka bir konferansta verilmiş olan bu destek teyit edilmiştir (Ibid, 2001).

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine ilişkin izlemiş olduğu politikaları daha fazla önem vermesinin en büyük nedeni ihtiyacı olan enerjiyi karşılamak adına Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek suretiyle ülke ekonomisi bağlamında çıkar sağlamak amaçlanmış ve giderleri karşılayabilmek için pazara girmek hedeflenmiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği ordusunun Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da gerçekleşen rejim değişikliği tüm dünya ülkelerinin dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Yaşanan bu iki gelişme Amerika yönetimi için kayıp anlamına gelmekteydi. Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal ederken, Amerika'nın Orta Doğu bölgesindeki müttefiki konumunda olan Şah rejimi altında bulunan İran, İslam Devrimi ile Amerika ve batı karşıtlığının öncülüğünü yapmaya başlamışlardı. Ortadoğu'da yaşanan bu gelişmeler dünya ülkelerinin dikkatini çekmeyi başarmış ve İsrail ile Filistin arasında yaşanan sorun ikinci plan haline gelmiştir. Bölgede yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin stratejik öneminin ne kadar önemli olduğunu tekrar hatırlatmış oldu. Bölgede Sovyetler Birliği'nin adım atması ve yeni rejim

anlayışıyla İran devletinin ortaya çıkması Amerika ve batı politikalarına ilişkin dış politika anlayışının yeniden gözden geçirilmesini sağlamıştır (Bal, 2004).

1960 1980 yılları arası Türk dış politikasına yön verilemediği son derece etkisiz bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde etkin bir dış politika yürütüldüğünü ifade etmek oldukça güçtür. Bu çalkantılı dönem sonrasında yine darbe ile yönetim el değiştirmiş ve 1983 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Turgut Özal başbakan olarak hükümetin başına geçmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde yürütülen dış politika Birinci Bölümde verilmiştir. İkinci Bölümde ise İkinci Dünya Savaşı'ndan Turgut Özal dönemine kadar olan Türk dış politikası anlayışı ve uygulamalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Turgut Özal'ın dış politika anlayış ve uygulamalarına yer verilecektir.

BÖLÜM III

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3.1.Özal'ın Devlet Anlayışı

Turgut Özal döneminin dış politika anlayışına geçmeden önce Özal'ın devlet anlayışını ve bu konuya olan bakış açısını incelemek gerekir. Dolayısıyla bu kısımda öncelikle Özal'ın devlet anlayışı irdelenecektir.

Turgut Özal 1983 yılında Türkiye'de yapılacak olan genel seçimler öncesinde politik söylemleri ile dile getirdiği anlayış Türkiye'deki farklı toplumsal grupları da etkilemiştir. Bir taraftan düzen ve asayiş konularına vurgu yaparken diğer taraftan ekonomik dönüşümler ile ilgili vaatlerde bulunmuştur. Bu dönemde Anavatan Partisi, 1980 darbesi öncesinde farklı siyasi eğilimlere sahip olan bireyleri bünyesinde barındıran ve 1980 öncesinden kopuşu temsil gücüne sahip olan bir parti olarak ortaya çıkmıştır. Özal, farklı talep ve görüşlerin darbe sonrasında yapılan bir takım düzenlemeler ile engellenen siyasi temsilcilerin siyasi arenada olmamasından yararlanmak için, 1980 öncesinde dört temel siyasi eğilimi partisinin himayesinde toplamaya çalışmıştır. Diğer bir ifade ile Özal, daha geniş kitlelere hitap edebilmek amacıyla parti ideolojisini oluşturmuş ve bu ideoloji çerçevesinde farklı siyasi görüşlere sahip olan kişileri bir araya toplamaya gayret etmiştir. Sosyal adaletçi, muhafazakar, milliyetçi ve rekabete dayalı pazar ekonomisinin temeli alan bir parti oluşumu olduklarını ifade etmiştir. Özal, kurduğu partinin amacını ise halkı bu çerçeve içerisinde birleştirerek Barışın hakim olduğu, kavgasız ve yeni bir Türkiye'yi modern ve ileri bir konuma taşıyacak siyasi tablonun oluşturulması olarak ifade etmektedir (Özen, 2011: 128).

1980'li yıllar Özal'a göre tüm dünyada devletçilik karşı bir değişimin olduğu belirtilmekteydi. Devletin birey karşısında üstün tutulması anlayışının ortadan kalktığı yerine her şey fert için anlayışının geldiği yıllardı. 1979 yılında Ankara'da Aydınlar Ocağı tarafından düzenlenen bir toplantıda devlet ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir; *“Güçlü devlet, çok fazla memuru olan devlet değildir. Devlet bir istihdam kapısı olmadığı gibi mabut ya da baba değildir. Devlet yalnızca altyapı hizmetleri ile uğraşmalı, yasakçı olmamalı ancak yönlendirici olmalıdır.”* (Doğan, 1994: 36).

1983 yılında meclis açılış konuşmasında Özal devletin ana hedefinin huzur, asayiş ve milli birliğin sağlanması olduğunu ifade etmektedir. Böyle bir ortamın var edilebilmesi için öncelikle ekonominin devamlı ve düzgün bir biçimde iyileşmesinin sürdürülmesi gerekliliğinin mecburi olduğunu belirtmektedir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014 104). Özal'ın partisi hükümet programında istikrar ile gelişen bir ekonomide sosyal problemlerin daha hızlı ve kolay çözülebileceğini, huzursuzluk meydana getiren meselelerin büyük bir oranda kendiliğinden çözüleceğini belirtmektedirler. Bunun aksi durumunda ise toplumda refah seviyesinin yükselmeyeceği aksine fakirliğin artacağı ifade edilmektedir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 106).

Özal devletin millet için var olduğunu, devletin millet ile bütünleşmesinin esas olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sosyal adalet, sosyal yardımların sağlanması ve düzenlenmesi, sosyal güvenlik, sosyal hizmetlerin ve faaliyetlerin tanzim edilmesi, teşvik edilmesi ve yönlendirilmesi ve gerektiği durumlarda da bizzat devlet tarafından yapılması devletin asli görevleri arasında olduğunu ifade eder. Özal'a göre devletin zenginliği milletin zengin olması değil, milletin zengin olması sonucunda devletin zengin olması anlayışıdır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 144).

Buradan anlaşılacağı üzere Özal bireyi odak noktasına koymuş, ekonomik kalkınmada devletin birey ile rekabet içerisine girmemesi, aksine milletin tüm ihtiyaçlarını karşılamak için devletin tüm imkanlarını kullanmak gerektiğini ifade etmektedir.

Özal'a göre devlet, bireylerin gelişimi, vefanın arttırılması ve kalkınmasının kolaylaştırılması için akılcı hizmetleri sunmak durumundadır. Söz konusu bu hizmetlerin hayata geçirilebilmesi için ise devletin daha dinamik ve aktif bir yapılanmaya geçmesi gerekmektedir (Gökmen, 1993. 24).

Türkiye'deki geleneksel devlet anlayışına Özal karşı çıkmıştır. Geleneksel devlet anlayışı yerine Özal otoriter bir mekanizma kurmak için gayret etmiştir. Ancak devletin bürokratik gücü ve merkezîyetçi anlayışının zayıflatarak kendi iktidarını sağlamlaştırma ve daha güçlü kılma amacı taşımasından dolayı siyasi iktidarını güçlendirme girişiminde başarılı olamamıştır. Buna ek olarak Özal bürokrasiyi tasfiye etmeye çalışmış ve bürokratların, siyasal iktidarların kontrolü ve denetimi altına alınması bağlamında çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bürokrasinin

sahip olduğu gücü kırmak amacıyla KİT'leri özelleştirmek istemiş ancak bu özelleştirme çabaları istenilen düzeyde olmamıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 112).

Türkiye demokrasi ve insan hakları açısından oldukça olumsuz dönem olan 1980 darbesi sonrasında binlerce insan işten çıkarılmış, gözaltına alınmış ve yargılanmıştır. Bu dönemde çok sayıda kitap imha edilmiş, gazete ve dergiler kapatılmış, dernek, sendika ve siyasi partilere kısıtlamalar getirilmiş ve üniversitelerin özerklikleri ellerinden alınmıştır. Ayrıca askeri rejim tarafından hayata geçirilen 1982 Anayasası'yla, devletin otoritesinin sağlanması amacı taşıdığı gerekçesi ile siyasi oluşumların sınırları daraltılmış ve özgürlükleri kısıtlanmıştır (Özen, 2011: 159). Bu dönemde iktidara gelen Özal, demokratik olma konusunda, bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapacak bir biçimde liberal demokrasi anlayışı benimsemiştir. ANAP hükümeti tarafından katı ve merkezi bir planlama dışında demokratik kurum ve kuruluşların ve fertlerin yeteneklerini kullanma ve geliştirmelerine olanak sağlayan, denge kurucu, yönlendirici ve düzenleyici bir anlayışa sahip olduklarını belirtmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2014: 112).

Bu anlayış bağlamında Türk Ceza Kanununun 141. maddesi, 142. maddesi ve 163. maddeleri yürürlükten kaldırılmış, Avrupa İnsan Hakları mahkemesine yargı yetkisi tanınmış, Birleşmiş Milletler ve Avrupa işkence ve kötü muamele ile mücadele sözleşmesi onaylanmış ve Avrupa insan hakları mahkemesine bireysel başvuru hakkı tanınmıştır (Güner, 2014: 187). Ayrıca infaz yasası ve pişmanlık yasaları değiştirilerek hükümlülerin cezaevlerinde yatma sürelerinde azaltılmaya gidilmiştir (Büber ve Söğüt, 1993: 56)

Siyasi ve idari yapı bakımından bir diğer önemli yaklaşım olan federasyon sistemi ile ilgili Özal başkanlık sistemini savunduğunu, federasyon sistemine karşı olduğunu fakat bunun tartışılması gerektiğini, dolayısıyla federasyon sisteminin ve başkanlık sisteminin tartışılmadan Anlaşılmayacağını belirtmektedir (Kösecik, 2015: 39).

Bu kısma kadar Özal'ın devlet anlayışı incelenmiştir. Bu kısımdan sonra ise Özal'ın dış politika anlayışı incelenecek ve tartışılacaktır.

3.2.Turgut Özal Dış Politikası

Turgut Özal sahip olduğu kişilik özellikleri, politik uygulamaları, dönüştürücü etkileri, siyasi çizgisi ile Türk siyasi hayatının önemli figürlerinden birisi konumundadır. Politik uygulamaları ve siyasi çizgisi bağlamında en çok tartışılan isimlerden birisi olmuştur. Elit bir çevreden gelmemiş olmasına rağmen izlediği liberal politikalardan dolayı batılı, İslami hassasiyet ve söylemlerinden dolayı dindar, daha halktan gelmesinden dolayı Anadolu kimliğini barındıran ve neredeyse sahip olduğu tüm bu özelliklerden dolayı Türk siyasi hayatına kişiliğini yansıtan bir siyasetçi olmuştur. Özal'ın yürütmüş olduğu siyaset anlayışında pragmatizmden İslamcılığa, kimlikten ideolojiye kadar geniş bir alanda tartışılmasının en önemli nedenleri arasında gösterilebilir (Kurt, 2018: 158).

Turgut Özal'ın dış politikasının iki ana unsuru vardır. Bunlardan birincisi, 1960'lı yılların ikinci yarısından başlayarak 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin Amerikan düzen ile yaşadığı problemlerin maliyetini ortadan kaldırmak, diğeri ise Amerikan düzeni içerisinde kalarak Türkiye'yi bölgesel bir güç unsuru haline getirmek ve bu amaçla düzen içerisinde kendi otokontrolü arttırmaktır. Söz konusu bu iki amacı hayata geçirebilmek için Özal yönetimi iki stratejik planı devreye koymuştur. Bu planlardan ilki Türkiye ve Türk dış politikasını Amerikan düzenin çıkarları çerçevesinde yeniden kurgulanmasını sağlamaktı. Bu strateji planı ile daha önceki yıllarda ödenmiş olan mali yükümlülükler yerine Amerikan düzeninden en fazla biçimde faydalanılması amaçlanmıştır. İkinci stratejik plan ise uluslararası ve bölgesel gelişmelerin meydana getirdiği fırsatları ülkenin Amerikan düzeni içinde yerini tekrar gözden geçirilmesi ile ülkenin pazarlık unsuru olarak devreye sokulmasıdır. Bu plan ile Türkiye'nin düzen içerisinde otonomisi başka bir ifade ile bağımsız hareket etmesi olanağının artırılmasını sağlayacaktı. Özal'ın dış politikadaki bu iki motivasyon strateji planları önemli ölçüde kendinden önceki dönemin getirdiği miras üzerine kurulmuştur (Balcı ve Gülen, 2018 78).

1964 yılında İsmet İnönü'nün Time dergisine verdiği bir demeçte “yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur, Türkiye de bu dünyada yerini bulur” şeklinde bir ifade kullanmıştır. İnönü'nün kullandığı bu ifade Türk Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası niteliğindedir. İnönü'nün ifadesi Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında içinde bulunduğu Amerikan düzeninin tartışmaya açılması dolayısıyla

kritik bir öneme sahiptir. Türk devlet adamları 1970'li yılların sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri düzeni altında olmanın getirmiş olduğu sınırlı otonomi Amerika Birleşik Devletleri ile karşı karşıya gelerek çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Bu çaba Kıbrıs konusunda Ankara'nın hareket alanını genişletmek, Amerikan askerlerinin Türkiye'deki varlığının sınırlandırılmasını sağlamak ve Türk dış politikasının çeşitli alanlara yayılmasını sağlamak gibi kazanımları da beraberinde getirmiştir. Ankara bu dönemde Amerika düzeninin dışına çıkmasa da Amerika ile yaşanan krizler dolayısıyla Türk dış politikasındaki sahip olduğu otonominin önemli ölçüde genişlemesini sağlamıştır. Ancak elde edilen bu kazanımların ülkeye maliyeti ağır olmuştur. 1970'li yıllar boyunca ülke ekonomisi büyük bir kriz ortamına girmiş, Türkiye ile rekabeti dolayısıyla Yunanistan Batı ülkelerinin desteğini kazanmış ve Türkiye batıdan gelen ekonomik ve askeri yardımlarından mahrum bırakılmıştır. Ayrıca Amerika düzeni ile yaşanan krizler ve Ankara'nın Sovyetler Birliği ve 3. dünya ülkeleri ile yakınlaşması dolayısıyla iç politikada birtakım karşılıklar bulmuş ve şiddet dozu gittikçe artan sağ sol çatışmalarını da beraberinde getirmiştir (Sellers, 2004: 71).

Bu yakın tarihi miras değerlendirildiğinde Özal, Türk dış politikasında radikal değişimin temsilcisi niteliğindedir. Bir taraftan Türkiye'nin Amerikan düzeninde kalarak krizler üzerinden sahip olunan otonominin aktarılma çalışmalarının büyük maliyetlerini de beraberinde getirdiğini düşünen Özal, diğer taraftan da ülkenin yeniden Amerika düzeninin sadık temsilcisi haline getirerek ortaya çıkan maliyetleri ortadan kaldırmayı ve meydana gelen fırsatları da Amerika'nın desteğini alarak ülkenin bölgesel bir lider olmasını hedefliyordu (Balcı ve Gülenler, 2018: 79).

Özal'ın dış politikasında geçirdiği değişimde, uluslararası bağlama, ya soğuk savaşın bitişi ve Körfez Savaşı'nın başlaması ile beraber referans olmuş ya da ihmal edilmiştir. Oysaki Özal'ın iktidarda kaldığı önemli bir kısmı bu gelişmelerden daha önce yaşanmıştır. 1989 yılına kadar Özal'ın yürütmüş olduğu dış politika Sovyetler Birliği'nin Amerika karşısında taviz vermesi ve zayıflaması dolayısıyla iki kutuplu uluslararası sistemin etkisinin azaldığı bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu dönemde Sovyetler Birliği ile Amerika arasındaki ilişkiler 1970'li yılların sonunda olduğu gibi büyük tehdit unsurları üzerinden değil silahsızlanma anlaşmaları üzerinden şekil almaktadır. 89 yılından itibaren

Amerika'nın dünyada büyük bir güç haline gelmiş olması da değerlendirilmesi gereken şartlardan bir tanesidir. Özal'ın yürütmüş oldu politikalar tamamen uluslararası Güçler tarafından belirlendiği anlamı taşımamaktadır (Kurt, 2018: 158).

Uluslararası alanda gerçekleşen siyasi değişimleri gözlemleyen Özal, Amerika Sovyetler Birliği kutuplaşması gevşediği dönemde kısmen özerk ve daha çok ekonomi odaklı bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu tarz bir politikanın izlenmesindeki amaç sadece Türkiye'nin ihracatını arttırmak veya ülkeye döviz girişini sağlamak değil aynı zamanda karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ülkenin komşuları ile uzlaş ve barış kuşağı oluşturmaktır (Gürbey, 2001: 292).

Ülke ekonomi anlayışında başlayan liberalleşme hareketi dış politikaya da yansımıştır. Türkiye bir taraftan yakın coğrafyada yer alan ülkeler ile ekonomik ilişkilerini güçlendirirken diğer taraftan ithalat ihracat işlemlerine ilişkin birtakım yeni hukuki düzenlemeler getirmiştir. Böylece Turgut Özal dönemi ile beraber darbe sonrasında dış politikada yaşanan kesintiler yeniden hareket kazanmış ve yeni bir takım atılımlar hayata geçirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile beraber gerek sistematik boşlukların doldurulması gerekse de Amerika'nın güç unsuru olma durumunu dikkate alan bir politika sürdürülmüştür. Bu boşluğu doldurmak adına Orta Asya ülkelerine yönelik birtakım açılımlar yapılmış, körfez savaşı sırasında izlenen politika ile de Amerika'nın egemenliğini izleyen bir örnek teşkil etmiştir (Kurt, 2018: 158).

1983 yılında Özal'ın iktidara gelmesi ile beraber Türk siyaseti de önemli değişimler göstermiştir. Bu dönemde sadece günlük tartışmalar içerisinde değil, aynı zamanda uluslararası ve ulusal düzeyde yürütülen akademik tartışmalarda da Özal odak noktalarından birisi haline gelmiştir. Bu dönemin diğer dönemlerden daha fazla tartışması aynı zamanda 70'ler ve 90'larda Türkiye'nin dış politika, ekonomi ve siyaset alanlarında yaşamış olduğu krizler ve içe kapanık olmasından dolayıdır. 1970 yıllarının Türkiye'sine bakıldığı zaman kırılğan bir siyasi süreçten geçtiği görülecektir. Siyasi koalisyonlardan dolayı yaşanan istikrarsızlık, sokak çatışmaları güvenlik ve önü alınamayan enflasyon ise ekonomik krizin somut göstergeler arasında gösterilebilir. 1990'lı yıllara bakıldığında benzer bir süreçten geçildiği görülecektir. Bu dönemde de geçen dönemlerde olduğu gibi dış politikada söz konusu olan bağımlılık, ekonomik krizler ve siyasi koalisyonlar göze çarpar.

Söz konusu bu tablo Türk siyasi tarihinde de birtakım değişimlerin olması gerektiğini tartışmaya açmış ve dönemin ilgi ile takip edilmesi sonucunu doğurmuştur. Birçok krizle beraber anılan 1970'li yıllar ve 1990'lı yıllar arasında dış politikada karşılıklı bağımlılık ve çok boyutluluğa daha fazla önem verilmesi gerektiği konusunda atılan adımlar değişimin somut göstergeleridir. Bölgesel faaliyetleri aktif olarak katılma, Avrupa Birliği'nin darbeden dolayı askıya aldığı üyelik başvurusunun yeniden yapılması, 1979 devriminden dolayı Amerika ile gerginlik yaşayan İran ve diğer orta doğu bölgesi ülkeleri ile ticari boyutta yaşanan yoğunlaşma bu değişimdeki dikkat çeken örneklerdendir. Bu dönemde Amerika ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi, bağımsızlıklarını ilan eden orta Asya ülkelerine yönelik açılımların yapılması, Musul ve Kerkük topraklarının geri alınması merkezine oturtulan ifadeler ve Körfez Savaşı'ndaki revizyonist tutum başlıca değişim alanları arasında ifade edilebilir (Kurt, 2018: 159).

3.3.Özal ve Dış Politikada Değişim

Özal'ın iktidarda olduğu dönem bir değişim ve dönüşüm dönemidir. İktidara gelmesiyle birlikte Özal dış politika, ekonomi ve siyasi alanlarda ortaya çıkan değişim çeşitli açılardan değerlendirilmesi gerekir. Özalan sahip olduğu sıra dışı özellikler dış politikada geleneksel çizginin dışında hareket ettiğini göstermektedir. Siyasi gücün tek başına belirleyici olması, vizyonu ve kişisel fikirleri bu politika çizgisinde rol oynayan etkenlerdir. Dolayısıyla dış politikada Özal'ın bürokrasi ile nasıl hesaplaştığı, hangi konularda kesiştiği ve ayrıştığı, uluslararası siyasi konjektör dönüşümünde nasıl bir pozisyon aldığı ile ilgili analizlerin yapılması gerekir (Mor, 2016). Diğer bir ifadeyle dış politikadaki dönüşümün önünü açan unsurların neler olduğunu tartışılması gerekir ancak bu unsurlara, olgulara bağlı kalacak şekilde yapılmalı, seçmeci yöntemlerle değil bütüncül bakış açısıyla değerlendirmekte fayda vardır.

Devletlerin dış politikalarını nasıl belirledikleri ile ilgili sorular bu ilişkileri analiz etme seviyesi ile bağlantılıdır ve birey, uluslararası sistem ve devlet eksenleri üzerinden açıklamaya çalışılır (Holsti, 1974: 17). Buradan da anlaşılacağı gibi dış politikada yönetici bireylerin tercihleri, ideolojisi veya karizmaları doğrultusunda oluştuğunu ifade etmektedirler. Karar vericiler o kadar etkili ve güçlüdürler ki, devlet düzeyinde yürütülen dış politika gibi bir alanı etkilemektedirler. Diğer bir

ifadeyle dış politikanın merkezinde olan kişiler genellikle kuruculardır. Buna ek olarak karar vericilerin kişisel özellikleri ve ideolojik yaklaşımları da araştırmaların odak noktaları olabilmektedir.

3.4.Turgut Özal'ın Liderlik Özelliği ve Dış Politika

Özal'ın iktidarında izlemiş olduğu politikanın geleneksel dış politikadan birçok açıdan nasıl farklılık gösterdiğini açıklamaya çalışan yaklaşımlar genel anlamda Özal'ın liderlik özelliğine yoğunlaşmışlardır. Özal'ın kişisel özelliklerini analiz yapmayı tercih eden araştırmacılar Özal'ın karizmasını ön plana çıkarmışlar veya dış politika ile kimlik arasında bir bağlantı kurarak ideolojik bir çerçeveden değişimi anlamlandırmaya çalışmışlardır. Özal'ı merkezi olarak yapılan açıklamalar, dış politika tercihleri ve liderlik özelliklerini yeni bir anlayışla ele alınabileceği varsayımını da ifade etmişlerdir (Ataman, 2002: 121).

Özal'ın liderliğinde 1970'lerdeki başarısız koalisyonlar ve kırılgan siyasi atmosferden tek parti iktidar olarak çıkmış ve bu durum Özal'ın kendisinin ön plana çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Özalan karizmatik liderlik özelliği, iradesi, siyasi stratejisi ve kişisel özellikleri onun başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemlerde Türk dış politikasına yön verdiği kabul edilen görüşlerdendir (Sak, 2001). Profesyonel olarak siyasi arenaya girmeden önce bürokraside üst düzeyde ve uluslararası kurumlarda görevler yapmış olması Özal'ın bu şekilde davranmasını da sağlamıştır (Gözen, 2009).

Türkiye'de devletin gerek içerideki işleyişinde gerekse de dışarıdaki işleyişinin tekrar düzenlenmesine ilişkin vizyon ve sahip olduğu irade Özal'ın dış politikada daha etkili olmasını beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş döneminin şartlarına ülkenin ideolojik ve siyasi ilişkiler düzeyinde iyi olmadığı, İran, Sovyetler Birliği ve Irak ülkeleri ile ticari ilişkilerin artması önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurt, 2018: 161).

Dış politika araçlarından geleneksel bürokrasiyi farklılaştırarak kullanması Özal'ın kendisini de öne çıkartan bir başka unsurdur (Dündar, 2016: 3-4). Dışişleri Bakanlığı ve askeriye'nin etkisi altında olan geleneksel dış politika çizgisinden ayrılıp farklı uygulamalara imza atmasını Abramowitz Özal'ın liderlik ve kişisel özelliğine bağlamıştır (Abramowitz, 1993). Özal'ın uluslararası gelişmelerde ve iç

politikadaki liderliğine cevap oluşturma bağlamında bağımlılıktan kurtularak çok yönlülüğü hareket etmesi ve daha etkili bir hale gelmesindeki yeniden yapılanması yolunda ilerlediğini ortaya çıkartan etkenler uluslararası değişimleri dikkate almış olsa da aslında Özal'ın kendini merkeze almasını beraberinde getirmiştir (Ataman, 2003:50).

3.5.Özal'ın İdeolojik Kimliği ve Dış Politika İlişkisi

Dış politika ile kişisel kimlik arasında bağlantı kuran ve sosyal inşacılık esaslarını temele alan açıklama biçimleri genel anlamda ideolojik çerçeveleri kullanmaktadırlar. Ancak kimliksel yaklaşım anlayışı sadece Özal dönemini açıklamak için kullanılan bir anlayış değildir. Türkiye dış politikasında süreklilik gerektiren en temel unsurlardan bir tanesi olan kimliksel unsurların varlığı olduğu iddiası baskın ve geleneksel bir düşünce tarzıydı. Diğer bir ifade ile dış politikayı büyük ölçüde şekillendiren kimlik Kemalist kimliktir. Özal'ın döneminde dış politikadaki dönüşümü Bu bağlamda ortaya koymaya çalışan araştırmacılar kimliksel değişimden de söz etmişlerdir. Kapitalist gelişim ve demokratikleşme sürecinde Osmanlı İslamcı dünya görüşü yakın çevreden merkezi çevreye intikal etmiş ve dış politikada merkeze doğru hareket eden bu siyasal kesimin tercihleri doğrultusunda değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda Bunun ilk örneği Türkiye'de Özal'dır. Eski Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında Özal kültür vurgusu, etnik kimlik ve din ile Özal'ın yaklaşımları dış politikada belirleyici olan bir yönelim unsuru haline gelmeye başlamıştır (Yavuz, 2001: 35-36). Yeni Osmanlıcılık kimlik algısının karşısına yerleştirilen Kemalist kimlik anlayışı, ülkeyi İslam dünyasında liderliğe taşıyacak ve yeni imparatorluğu merkezi hale gelmesi imkanının da beraberinde getirecek bir politika halini alacaktır (Yavuz, 1998: 23). Kişisel kimlik anlayışı ile beraber Türkiye kimliğinin oluşumu da söz konusudur.

3.6.Türkiye kimliği ve Özal

Kimlik ile dış politika arasında bağ kuran yaklaşım, Özal'ın kendi kimliğiyle değil Türkiye'nin kimliğine odaklanması ile oluşan bu yeni kimlikte Özal'ın merkezde olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre Özal ülkeye liberal ve demokratik bir kimlik kazandırması ölçüsünde dış politikada belirlenen hedeflere ulaşılabilceğini belirtmektedir (Kösebalaban, 2014: 235). Gerek

Türkiye'yi algılama biçimi gerekse de Özal'ın kişisel kimliği dolayısıyla Özal'ın şahsi dış politika araçlarında ve siyasi vizyonunda oldukça önemlidir. Ancak dış politika tercihlerinde belirtilen kimlik anlayışlarının etkili olduğunu söylemek oldukça zordur.

Ancak Özal'ın zaman zaman kullanmış olduğu söylemlere bakıldığında dış politikada kimlik temelini de etkili olduğunu ifade eden yorumların geçerliliğini beraberinde getirmektedir. Bunun yanında Özal'ın net bir kimlik tanımlaması yapmaması ve genelde kimlik unsurlarını pragmatik bir düzeyde kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu Balkanlar olduğunda İslam, Orta Asya olduğunda ise Türklük vurgusunun daha fazla yapılmış olması pragmatizmin temel göstergesi olarak ifade edilebilir. 1980'lerin başında Soğuk Savaş paradigmalarının hala geçerli durumda olduğu düşünüldüğünde, dönemin sistematik yapısı içerisinde liderlerin sosyal kimliklerinin dış politika tercihlerinde oldukça etkili olduğunu ifade etmek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Buna ek olarak Özal'ın kültür ve kimlik gibi unsurları Soğuk savaş sonrasındaki dönemlerde daha çok dile getirdiğini ifade etmek gerekir. Özal'ın öncesinde ve sonrasındaki sahip olunan kimlikten bağımsız bir biçimde Batı ilişkilerinde olduğu gibi bir takım örtüşmelerinin olması da oldukça dikkat çeken bir unsurdur.

3.7.Özal'ın Bürokrasi Anlayışı ve Dış Politika

Devlet düzeyinde dış politika ile ilgilenen Bürokrasi kademesi genellikle karar vericilere göre değil ülkenin sahip olduğu jeopolitik konuma ve tehdit unsurlarını nasıl tanımladığını odaklanır. Örnek verilecek olursa Türkiye'nin Avrupa, Kıbrıs veya Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde belirlemiş olduğu bir dış politikası vardır ve belirlenen bu dış politikada devletin sahip olduğu kimlik veya tehdit unsurlarına ilişkin yapmış oldukları tanımlamalar değişmediği sürece dış politikada da bir değişimin olması söz konusu olmaz. Bu bağlamda karar vericilerin dış politika üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenemez. Söz konusu bu değişimlerde şayet farklı bir dış politika izleme ile ilgili bir değişiklik söz konusu olacaksa bu devletin bir tercihi olarak algılanır ve yönetici kademesi bu bağlamda sadece uygulayıcılardır. Türk dış politikasına ilişkin yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu bu anlayış içerisinde yapılmaktadır. Yapılan araştırmalarda araştırmacılar Türk dış politikasının sahip olduğu temel ilkelerini ön plana çıkartır

ve söz konusu ilkelerin temel kaynağı olarak ülkenin ekonomik, jeopolitik konumu ve kimliğini vurgularlar (Sander 2000: 82). Bürokrasi bu süreklilik unsurlarında ana taşıyıcı görevi yapmaktadır ve karar alıcı siyasilerin bunlarda etkisi oldukça azdır. Diğer bir ifade ile Bürokrasi sadece bir politikanın uygulayıcısı değil, aynı zamanda devletin biçmiş olduğu kimliğin koruyucusu görevini de üstlenmektedirler. Siyaset üzerinde kurulan laiklik vurgusu buna örnek olarak gösterilebilir (Kurt, 2018: 162).

Bürokrat geçmişi olan Özal'ın esasen 12 Eylül'de yaşanan askeri darbenin önünü açtığı programları uyguladığı ve bürokrasinin siyaset üzerinde var olan belirleyiciliğini devam ettirdiği ileri sürülmektedir. Buna gösterge olarak da 1978'de Serbest Piyasa ekonomisi zeminini hazırlayan IMF Anlaşmasının 12 Eylül askeri darbesinden sonra ekonomik altyapının yapılan anlaşma ile yapılandırılması gösterilebilir (Zurcher, 2000: 388-390). Buna ek olarak 1980 kararlarını Özal'ın uygulayabileceği bir aktör olarak görülmesi sonucunda askeri darbe sonrasında Başbakan yardımcılığı görevine getirildiği iddia edilmektedir. Fakat söz konusu olan bu yaklaşım gerek uluslararası siyasetin iç siyasetteki dönüştürücü etkisi gerekse de liderlerin değişim potansiyeli göz ardı edilmektedir (Gourevitch: 1978).

12 Eylül'de yaşanan askeri darbe ile politik olmayan bir siyasi ortamın oluşturulmasının hedeflenmesi ile toplumun sahip olduğu dinamiklerin bastırılması üzerinden askeri yönetim anlayışının yeniden ve daha güçlü bir biçimde kurulması amaçlanmaktaydı (Kahraman, 2010: 222-223). Darbenin hemen sonrasında kabul edilen 1982 Anayasası'nda dış politika uygulamalarında karar alma mekanizmalarına askeri ve sivil Bürokrasi alanlarında geniş yetkileri de tanımıştır. Kenan Evren Atatürk'ün ilkeleri uyarınca yurttan sulh cihanda sulh, NATO ittifakı ile ilişkiler ve barışçıl şekilde yapmış olduğu açıklamalar dış politikanın hem askeri Bürokrasi etkisi altında hem de geleneksel parametreler ekseninde devam edileceğine dair önemli bir ipucudur. Kenan Evren'in Türk dış politikasına müdahale etmesini benimseyen temel ilkelerin belirlenmesi ile sınırlı kalmamış 1983 yılında yapılan seçimin hemen arkasından Dışişleri Bakanlığı görevine Vahit Halefoğlu'nun atanmasını istemiştir (Tezcan, 2008:731).

Yapılan yasal düzenlemeler ile bürokrasinin etkisi kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu bağlamda cumhurbaşkanına başkomutan sıfatıyla acil durumlar söz konusu olduğunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kullanılması ve meclisin tatilde olduğu dönemlerde de savaş kararı almasına imkan sağlanması dikkat çekici

unsurdur. Buna ek olarak 1983 tarihinde kabul edilen 2945 sayılı yasa ile Milli Güvenlik Kurulu'nun güçlendirilmiş olması da ayrıca önemli bir konudur (Sönmezoğlu, 2006: 388). Milli Güvenlik Kurulu'nun dış politika ve güvenlik konularında eşitleyici yaklaşım izlemesi, kurulun dış politika üzerindeki sahip olduğu etkeni oluşmasına 2945 sayılı yasaya zemin hazırlamıştır. Bu zihniyet ve kurumsal yapıya karşı dış politikada özel bir anlayış sergilenmesini engellenmiştir. Siyasi rejimin bu yapısal etkisi ile Özal dış politikada sınırlanan bir lider olmuştur.

Türk siyasi rejimi 1961 yılında yaşanan askeri darbe sonucunda askeri yapının ağırlığı altında kalmış, bu durum da iktidara geldiği ilk yıllarda dış politikada Özal'ın ekonomik içerikli konularda ön plana çıkmasına olanak sağlamış, güvenlik ve askeri konularda Özal'ın inisiyatif kullanmasına da sınırlandırıcı bir etkiyi beraberinde getirmiştir. Amerika ile imzalanan stratejik işbirliği Anlaşması, hükümetten habersiz asker sayısında artış yaşanması, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve Yunanistan ile ilişkiler konularında askeri yetkililerin daha ön planda bulunmaları bu açıdan değerlendirilmelidir (Özcan, 1984: 294). Dış politika stratejilerinin belirlenmesinde özellikle 1980'li yıllarda süreklilik unsuru olarak siyasal rejimin etkisini devam ettirdiğini ifade etmek mümkündür (Erol ve Ozan, 2011). Özal fırsat buldukça ve gücünü daha belirgin hale getirdikçe yerleşik olan bu Bürokrasi anlayışın dışında dış politika ve güvenlik konularında kendi ağırlığını ortaya koymuştur (Kurt, 2018: 164).

Özal'ın dış politika üzerinde Dışişleri Bakanlığı'nın sahip olduğu yetkileri az da olsa azaltacak bir biçimde politikalar izlemesi bu durumun bir sonucudur. Bulgaristan'dan gelen göçmen ailelerin 1989 yılında Bakanlığın bilgisi haricinde ülkeye kabul edilmesi Dolayısıyla Mesut Yılmaz, 1991 yılında Amerika başkanı Bush ile yapılan görüşmedeki heyete yer almamasından dolayı Ali Bozer'ın istifa etmeleri dış politikadaki Özal'ın rolünü göstermektedir Bunun yanında 1987 ve 1990 yıllarında genelkurmay başkanlığı yapan isimleri istifalarını vermeleri de güvenlik konusunda Özal'ın ağırlığının arttığına ilişkin işaretlerdir (Gözen, 2009: 75). Burada yer alan bilgilere bakıldığında ise askeri sivil bürokrasi arasında var olan güç mücadelesi hükümetin dış politika anlayışlarına da yansımış ancak Özal'ın zamanla etkisinin arttırdığı ifade edilebilir.

Bu bağlamda gerek Bürokrasi merkezde gerekse de liderlik merkezi olan yaklaşımlar sonucunda Özal'ın sahip olduğu kişilik özelliklerinin daha ön plana

çıktı ifade edilebilir. Bu dönemde Özal bir taraftan askeri ve sivil vesayet güçleri ile hesaplaşma mücadelesi verirken diğer taraftan da bir takım değişimlere imza atmıştır.

Kurt (2018) Turgut Özal 1982 yılında partisinden istifa ederek yeni bir parti kurması Özal'ın geleneksel Bürokrasi anlayışı ile var olan uyumsuzluğunun bir işaret olduğunu ifade etmektedir. Özal Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çankaya'ya çıkan ilk sivil kişi olması Özal'ın bürokrasiye karşı yürütmüş olduğu mücadelenin bir sonucu olduğunu belirtmektedir.

3.8.Özal'ın Dış Politikası ve Ekonomi

Özal Türkiye'yi birinci sınıf ülkeler arasına dahil edebilmek için ülkenin ekonomik kalkınmasında bir araç olarak dış politikayı kullanmak istiyordu. Özal'a göre ülke ekonomisinin öncelikli hale gelmesi, yakın komşular ile kronik sorunlar yaşayan Türkiye'nin sahip olduğu problemleri de çözüme kavuşturacak ve dış politikada Türkiye'nin sarf edeceği enerjiden de kurtulacaktı. Bu bağlamda Özal 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Yunan vatandaşlarının Türkiye'den mülk alabilmeleri ve Yunanistan ile vizelerin kaldırılması gibi Türk dış politikasındaki kronik hale gelmiş olan 2 problemi ekonomik ilişkiler aracılığıyla çözmek istemiştir (Mufti, 2009: 60-61). Özal söz konusu bu iki problemin çözümü için 1988 yılının Ocak ayında Davos'ta Yunanistan başbakanı Papandreou ile görüşme zemini oluşturmuştur (Balcı, 2017: 199). Taraflar bu görüşme esnasında Türk-yunan iş Konseyi'nin kurulması için karar alınmış ve aynı yılın haziran ayında Özal, 26 yıl sonra Yunanistan'ı ziyaret eden ilk Başbakan olmuştur. Suriye ile kronik hale gelen güvenlik problemini benzer bir biçimde “su diplomasisi” aracılığıyla çözmeye çalışmıştır ve 1987 yılında Özal'ın Şam ziyaretinde Suriye'nin PKK'ya olan desteğini sona erdirmesi karşılığında ihtiyacı olan Fırat suyunu bırakacağını söyleyerek çözmeye çalışmış ancak yapılan bu görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Sonuç olarak 1990'lı yıllara gelindiğinde hem Suriye hem de Yunanistan Türkiye'yi güvenlik tehdit unsuru olan ülke olarak görüşlerini sürdürmüşlerdir (Maden, 2011: 37).

Özal, Türkiye'nin büyük güç olması ve siyasi sorunların ekonomik yaklaşımların sonucunda meydana gelebileceğini, dolayısıyla ekonomik kapasitenin artmasının büyümekten geçtiğini düşünmekteydi. Ekonomideki bu

odaklı görüş, tek süper güç olan Amerika ile yapılacak ittifak ile de tutarlı olan dış politika yaklaşımıdır. Türkiye için önemli bir merkez olan ekonomi ile ilgili görüşlerinde Özal, uluslararası ticaret yollarının dışında kalması Osmanlı'nın yıkılışındaki en büyük sebeplerden biri olduğunu ve imparatorluğun son döneminde deniz gücüne sahip olan bir ülke ile ittifak yapmak yerine Almanya'ya ittifak yapmasıdır. Özal'a göre 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın uluslararası ticaret anlayışı deniz gücü ile ittifak yapılması anlamındadır. Bundan dolayı Özal dış politikanın temel eksenini olarak Amerika'yı saymıştır. Amerika düzeni içerisinde yer almak Türkiye'yi yeniden Ticaret Devleti haline getirecek, böylece dış politikada otonomi kazanma ve büyük güç olmanın önü açılacaktı. Özal'a göre ülkenin ekonomik olarak sağlamlaşmanın tamamlanması için komşu ülkeler ile iyi geçinilmesi ve istikrar ve barış ortamının oluşturulması şarttır. Jeo stratejik konumu nedeniyle istikrar ortamında Türkiye Asya Avrupa hattında Akdeniz Karadeniz eksenlerinde serbest bir ticari geçit ve bağlantı bölgesi haline gelebilir (Çandar, 1993: 32).

Dünyanın en önemli bölgesinde bulunan Türkiye'yi Özal lider ve en güçlü ülke konumuna getirmek istiyordu. Özal'ın hedefi dünya siyasetinde ülkeyi ağırlıklı bir yere sahip olan ülke konumuna getirmektir. Bu hedefi hayata geçirebilmenin yolu ise Türkiye'nin bölgesel ülkeler ile ekonomik ilişkiler aracılığıyla entegre olmasını sağlamak ve ülke ekonomisini daha güçlü hale getirmekten geçiyordu. Özal bu hedef doğrultusunda, İran, Pakistan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı verilen ekonomik bir oluşuma önem göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerinin de bu ekonomik oluşum içerisinde yer almalarına önayak olmuştur. Özal'a göre karşılıklı ekonomik bağımlılık ile Orta Asya ve güneybatı Asya'daki problemlerin çözülmesinde Türkiye kritik bir rol üstlenecek ve ekonomik temellerinin güçlenmesini de beraberinde getirecekti. Bu bağlamda ülke ekonomisinin güçleneceğini düşüncesiyle ve kuzey ve kuzey batı arasındaki bağa katkı sağlayacağı düşüncesiyle Karadeniz ekonomik İşbirliği örgütünün kurulmasına önem vermiştir. Ancak 1991 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Süleyman Demirel'in Başbakan olarak seçilmesi dış politikadaki Özal'ın hareket alanını daraltmıştır. Bundan dolayı Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütünün 1992 yılında İstanbul'da düzenlenen toplantısında Özal, Süleyman Demirel ile bir kriz yaşamış ve kurucusu olduğu

örgütün düzenlediği bu etkinliğe katılmaktan vazgeçmiştir (Balcı ve Gülener 2018: 93).

Özal'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütünden beklentisi, bölgede yer alan ülkelerin ekonomik anlamda serbest piyasa düzeninde bir araya gelmesini sağlanmasıydı. Ekonomik bütünleşme ve ekonomik işbirliği ile gerçekleştirilen menfaat birliği olarak kurulan istikrar ve barışın sadece Türkiye ekonomisini besleyecek bir unsur olmadığını, dış politikadaki krizler için harcanan ülke enerjisinin başka problemlere karşı harcanacağını ve böylece ülkenin büyük güç olma yolunda bir fırsat olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Özal'ın ekonomi temel olarak işbirliği oluşturma çabası, onun ekonomik kalkınma aracılığıyla ülkenin büyük bir güç haline gelmesi fikrinin bir uzantısıdır (Yalman, 2018: 155).

3.9.Özal'ın Dış Politikası ve Uluslararası Siyaset

Özal'ın gerçekleştirdiği dış politika anlayışında bir diğer önemli unsur uluslararası siyaset anlayışıdır. Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru uluslararası siyasete ortaya çıkan bir takım değişimler ve Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile beraber meydana gelen dönüşümün ülkenin dış politikası üzerinde bıraktığı etki göz ardı edilemez. Oysa ki gerek dış politika gerekse de iç politikada 1980 sonrasındaki Türkiye'de yaşanan siyasi değişimin etkisinin en çok görmezden gelinen alan uluslararası siyasettir. Uluslararası siyaset ve dış politika ile ilgili yapılan çalışmalar 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı'nın etkileri üzerinde durmakta ve önceki dönemlerin uluslararası siyaset atmosferini ise görmezden gelen çalışmalardır (Kurt, 2018: 165).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber ortaya çıkan yeni paradigma anlayışı ve değişim Özal'ın yürütmüş olduğu dış politika anlayışını bir bütün halinde anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı Özal'ın dış politikasını iki şekilde değerlendirmek gerekir. Bunlardan bir tanesi Soğuk Savaş dönemi öncesi Özal dış politikası ve Soğuk Savaş sonrası dönemin dış politikasıdır. Özal'ın dış politikada sürdürdüğü anlayış, herkesin önemli olduğunu içeren, Özal'ın dış politikalarında attığı adımları uluslararası siyasetin temel dinamiklerini göz önünde bulundurarak hareket etmiş olmasıdır. Özal bu dönemde ilgili olarak çağın temel dinamiklerini doğru okuma ve dünya ile bütünleşme dönemi olduğunu ifade ettiği dış politikada önemli etkenlerdir (Balcı: 2010).

1970'li yılların başında Amerika ile Sovyetler Birliği arasında silahsızlanma yarışının sınırlanması ile yumuşama başlamış, ancak bu yumuşama 1970'li yılların sonlarına doğru yerini tekrar gerginliği bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1977 yılında Avrupa topraklarına yeni geliştirilen füze bataryalarının yerleştirme isteği ve sonrasında yaşanan Afganistan işgali söz konusu bu gerginliğin temel nedenlerinden bir tanesidir. 1979 yılında gerçekleşmiş olan İran devrimi, Amerika'yı Ortadoğu'da sahip olduğu bir müttefikten daha yoksun bırakmıştır. 1981 yılında Ronald Reagan'ın iktidara gelmesi ile beraber Sovyetler Birliği'ne karşı müzakereler hız kesmeksizin ve sert bir politika ile izlenmesi kısa bir süre içerisinde kendisini göstermeye başlamıştır. Uzun yıllar boyunca ülke savunmasına çok fazla miktarda bütçe ayıran Sovyetler Birliği, ülke ekonomisinin kötüleşmesi ile beraber silahlanma planlamalarda sekteye uğramıştır. Komünist Partisi Genel Sekreterliği mi 1985 yılında Mikhail Gorbachev'in gelmesiyle Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı daha taviz veren bir siyaset izlenmeye başlamıştır. Ülke içinde liberalleşmeler, Doğu Avrupa'daki askeri varlığın azaltılması ve Afganistan'dan çekilme gibi politikaların hayata geçirilmesi bu bağlamda gösterilebilecek en somut örneklerdir. Bu çöküş süreci 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla nihayet bulacaktır. Sovyetler Birliği ile Amerika var olan çekişmenin Amerika'nın tahminlerini daha yakın bir şekilde sonuçlanmaya başladığı 1980'li yıllar Özal'ın Türkiye'de iktidara geldiği dönemdir (Kurt, 2018: 166).

Özal'ın iktidara geldiği ilk dönemde dış politikadaki amacının, dış politikayı ekonomik çıktılar haline dönüştürmeyi düşündüğü kabul edilmektedir. Bu görüşün kabul edilmesindeki sebep ise askeri güvenlik alanında yerleşik bürokrasinin daha çok hakim durumda olması ve Özen tarafından uygulamaya konulan serbest pazar sisteminin dış politika sayesinde güçlendirilmesidir. Buna ek olarak karşılıklı ekonomik bağımlılığı güvenlik alanlarında da ortaya çıkan problemleri çözümüne katkı sağlayacağına inanmaktaydı. Bu dönemde Türkiye İran, Irak ve Yunanistan gibi ülkelerle geliştirmiş olduğu ikili ilişkiler bu anlayışın bir ürünüdür. Özal söz konusu olan bu dönemi entegrasyon ve dış dünyaya açılma dönemi olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda yurtdışı gezilerinin sayısı Özal döneminde oldukça artış göstermiş ve diplomasi anlayışına farklı bir boyut kazandırmıştır. Yapmış olduğu yurtdışı gezilerinde işadamlarının da bu gezilere dahil edilmesi önemli bir göstergedir. Ayrıca bu dönemde ekonomik odaklı kuruluşlara da ağırlık verilmiştir. İslam Birliği Teşkilatı ve Karadeniz İşbirliği Örgütü ile daha yoğun hale getirilen

ilişkiler ülkenin dış politikada yeniden aktif bir hale geldiğinin somut işaretleridir (Tuncer, 2015:33).

Soğuk savaşın 1989 yılında sona ermesi ile beraber uluslararası siyaset anlamında bir değişim meydana gelmekteydi. Hem ideolojik olarak hem de nükleer güç olarak Amerika'nın karşısında yer alan Sovyetler Birliği'nin yıkılması Amerika'ya dünyadaki küresel güç pozisyonuna getirmiştir Fukuyama'nın tarihin sonu olarak adlandırdığı bu dönemde, dönemin Amerika başkanı Bush da Irak işgalinin hemen sonrasında yapmış olduğu bir konuşmada yeni dünya düzeninin başladığını ifade etmektedir. Özal'ın bu yeni dönem ile ilgili olarak sahip olduğu yaklaşımlar benzer bir çerçevededir. 1990 sonrasındaki dönemde Özal, Soğuk Savaş şartlarının geride kaldığını ifade etmekte, batı blokunun üstün olduğunu ve belirsizlik döneminin başlangıcı olarak nitelendirmektedir (Kurt, 2018: 167).

Uluslararası alanda meydana gelen değişimden ciddi kriz ve hızlı değişim bağlamında en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmiştir. Kendi içinde dini veya etnik ya da farklı düzeylerde çatışmaların ortaya çıkmasına rağmen 1990 sonrasında Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan bölgelerde çatışmaların başlamış olması Türkiye'nin de önemli olarak ifade edilebilecek düzeyde farklı ülkelerin meydan okumaları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Kuveyt'in Irak tarafından işgali sonucunda meydana gelen Amerika müdahalesi, çekiç gücün Türkiye topraklarına yerleşmesi, Kuzey Irak Bölgesi'nin yeniden hareketlenmeye başlaması Balkanlarda meydana gelen parçalanmalar, Türkiye'yi yakından ilgilendiren gelişmelerdir. Yakın çevrede ortaya çıkan bu gelişmeler ülkeyi fazlasıyla ilgilendirdiği ve bu durumun fırsata çevrilmesi gerektiğini düşünen Özal'a göre, Sovyetlerin çevresinde, Türkiye'nin bir kuşak ülke olarak görüldüğünü ve Türkiye'nin Sovyetlerin yıkıldığı bu dönemde sahip olduğu stratejik önemini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını ifade etmektedir (Uslu, 2006:22). Soğuk savaşın bitmesini bir fırsat olarak gören Özal, Sovyetlerin yıkılışı ile meydana gelecek boşluğun doldurulması ile elde edilebilecek kazanımlardan bahsetmektedir.

Bu bağlamda fırsat olarak değerlendirilen en önemli gelişmelerden bir tanesi Körfez Savaşı yaşandığı dönemdir. Körfez Savaşı'nda en çok dikkat edilmesi gereken husus, Amerika'nın Ortadoğu'da egemen bir güç haline gelmeye başlamasıdır. Ortadoğu bölgesine Amerika'nın müdahalesi Ortadoğu haritasının değişmesini de beraberinde getirebilecek kadar önemli sonuçlara gebeydi. Özal bu

durumu fırsat olarak değerlendirmenin yanında ciddi bir risk unsur olarak da görmekteydi. Özal'ın Ortadoğu bölgesinde risk olarak algıladı unsur, Irak'ın bölünmesi ile beraber Kuzey Irak bölgesinde bağımsız bir yapının ortaya çıkabileceği ihtimalidir. Fırsat olarak görünen şey ise Ortadoğu haritası Türkiye'nin istediği şekilde değişime uğramasıdır. Musul ve Kerkük meselesinde sürekli olarak spekülasyonların yapılması altında yatan gerçek neden budur. Kuveyt'in işgal edilmesi ile beraber Amerika'nın Irak yönetimine karşı caydırıcı önlemleri ve harekete geçirilen askeri güç Amerika'nın pozisyonu karşısında Özal'a gerçekçi bir tavır almayı da gerektirmişti. Özal bu durumu istemese de, Amerika güçlü bir ülkeydi ve Irak'a müdahale etme konusunda oldukça kararlıydı. Bu bağlamda Özal Amerika'nın Savaşı kazanacağı üzerine savaş senaryosu kurmasının temel sebebini oluşturmaktadır. Bu dönemde Amerika ile Türkiye birlikte sıcak çatışmalar içerisinde bulunmamıştır. Fakat genelkurmay başkanının istifa etmesine varacak düzeyde Türk Silahlı Kuvvetleri ile anlaşmazlık olmasına rağmen Irak'a uygulanan ambargonun kabul edilmesi, İncirlik üssünün Amerika tarafından kullanılmasına izin verilmesi ve Türk Irak petrol boru hattının kapatılması Türkiye ile Amerika'nın yaptığı işbirliği boyutunu göstermektedir (Gözen, 2000).

Özal'ın Amerika ile yapmış olduğu işbirliği realist olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda Amerika ile Türkiye'nin yapacağı her türlü ittifak Türkiye'nin aleyhine sonuçlanabilecek olayların önüne geçmek için seçilen en etkili yoldur. Ancak savaşın hemen sonrasında Irak yönetimine Saddam Hüseyin iktidarının devam etmesi Türkiye için ciddi risk olan Kuzey Irak meselesinin ortaya çıkması gibi sonuçları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu bu sonuçlar Amerika ile Türkiye'nin beraber hareket etmesinden kaynaklanan bir sonuç değil, egemen güç olan Amerika'nın tercih ettiği politikaların sonucudur. Bundan sonraki süreçte ise Özal'ın temel hedeflerinden bir tanesi de savaşın ortaya çıkarttığı güvenlik ve ekonomi alanlarında maliyetlerin hafifletilmesidir. Bu bağlamda atılmış olan adımlar amacına ulaşmış olsa da beraberinde yeni meydan okumaları da getirmiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan mültecilerin maliyetinden kaynaklanan yükten kurtulmak için oluşturulan planlar, çekiç gücün oluşturulması ve İncirlik'e çekiç güç birliklerinin yerleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Amerika'nın Irak'a girmesi ve yerleşmesi Türkiye'nin dış politikasında PKK gibi terör örgütleri ile mücadelesinde yeni bir etken olmuştur.

3.10.Özal'ın Bölgesel İşbirliği ve Komşu Ülkelere Yönelik Dış Politikası

Savaşların, çatışmaların ve belirsizlikleri en çok yaşandığı bölge Ortadoğu'dur. Ortadoğu'ya yönelik olarak Özal'ın izlemiş olduğu dış politika uygulamalarındaki temel unsur ekonomik işbirliğinin hayata geçirilmesidir. Bu bağlamda Özal, başta İran ve Irak devletleri olmak üzere diğer Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik işbirliği içerisinde bulunmuştur. Böylece yine ekonominin temeli dayandığı işbirliğinin yayılmasını hedefleyerek güvenlik, sosyal kültürel ve siyasi alanlarda da işbirliği hedeflenmiştir (Çalış, 2001: 25).

Özal'ın iktidara gelmesinden önceki dönemlerde hükümeti temsilen dış politika yürüten yöneticiler Ortadoğu ülkeleri ile sosyal kültürel, siyasi ve ekonomik alanlarda kopukluklar yaşamıştır. Söz konusu olan bu kopukluk Özal iktidarda olduğu dönemde ortadan kaldırılması için çalışılmıştır. Özal'a göre, Türkiye'nin de Ortadoğu ülkesi olduğunu ve Suriye, İran ve Irak gibi ülkelerde ortaya çıkacak olan problemlerin zaman içerisinde Türkiye'nin de problemi olacağına ve Ortadoğu'da yer almamış olan bir Türkiye'nin güçlü bir devlet olamayacağını savunma kaydı (Gönlübol, 2014: 191).

İran'da yaşanan mollalar rejimi ve İran devrimi Türkiye bağlamında endişe verici gelişmelerdir. Kökten dincilik için kötü bir izlenim olan ve sadece Türkiye değil aynı zamanda İslam alemi tarafından da benimsenmeyen inanç, İran hükümeti tarafından resmi olarak kabul edilmiş ve bu durum Türkiye'yi de endişelendirmiştir. İran Türkiye arasında yaşanan birtakım gerginlikler Özal'ın izlediği barışçıl politikalardan dolayı büyümeden kapanmıştır (Eştürk, 2006).

Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler başta olmak üzere diğer İslam dünyası ile Türkiye'nin güvenlik, askeri, ekonomik ve siyasi alanlardaki ilişkiler Özal döneminde artış göstermiştir. Ortadoğu'ya yönelik hedeflerini Özal, 24 Ocak kararları doğrultusunda izlenen politikalar ile genişletmiş ve İslam devletleri ile de paylaşmıştır. Özal'ın İslam dinine vurgu yapmış olması yanında dine olan ilgisi de diğer İslam ülkeleri ile ikili ilişkilerde kolaylık sağlamıştır (Gönlübol, 2014: 193).

İslam Konferansı Örgütü ile olan ilişkiler Özal döneminde en üst seviye çıkartılması için gayret edilmiş ayrıca Orta Asya'da yer alan Müslüman Türk devletlerinde bu örgüte üye olmaları için çaba sarf etmiştir. Pakistan, İran ve

Türkiye tarafından 1984 yılında kurulan ekonomik İşbirliği Örgütü söz konusu ülkeler arasında ticaretin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Orta Asya'da yer alan Türk cumhuriyetlerinin bu örgüte üye olmasında Özal önemli derecede katkı sağlamış ve böylelikle Türkiye Özal döneminde, ekonomik işbirliği örgütünün bölgesel anlamda gerçek bir örgüt olmasına katkı sağlamıştır (Gürbey, 2003: 296).

Bu bağlamda Özal, Balkan bölgeleri ve Kafkas ülkelerini de kapsayacak bir biçimde ve burada yer alan ülkeler arasında serbest ticaretin sağlanması amacıyla, Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütünü kurmuştur. Bu örgüt sayesinde Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum sebebiyle hem Kafkaslar hem de Balkanlarda çıkması olası gerginliklerin önüne geçmeye çalışmış ve bölgeler arasındaki işbirliğinin de gelişmesini sağlamıştır (Gürbey, 2003: 297).

3.11.Özal'ın Sahip Olduğu Görüşlerin Dış Politikaya Etkileri

Özal izlemiş olduğu dış politika anlayışı ile hem Türk siyasi hayatını etkilemiş hem de önemli gelişmelere imza atmıştır. Diğer bir ifade ile Özal günümüzdeki siyasetin şekillenmesinde önemli izler bırakmıştır. Özal'ın benimsediği düşünceler ve sergilediği tavırlar Türk siyasi hayatında Özal'a ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu bağlamda Özal, siyasi hayatı olumlu yönde etkileyecek hedeflere öncelik vermenin yanında yapmış olduğu icraatlar ile kendinden önceki siyasilerden ayrılmaktadır (Ataman, 2003: 349).

Özal'ın çok yönlü bir görüş yelpazesine sahip olması, ekonominin politika serbestliği anlayışını içine alan liberal bir fikre sahip olması, tüm kesimleri kucaklayan bir ideolojik görüşü benimsemesi, yeni Osmanlıcılık görüşlerini yeniden harekete geçirmeye yönelik olarak birtakım politikalar izlemesi Özal'ın günümüz siyasetinde ön plana çıkmasını beraberinde getiren özelliklerdir (Çavdar, 1992: 150). Özal benimsediği yeni Osmanlıcılık fikri ile dönemin cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel ile ulaşabilmiştir. Farklı görüşlere sahip olsalar da bu ortak hayal çerçevesinde birlikte hareket etmişlerdir. Süleyman Demirel ile Turgut Özal'ın ortak hareket ettiği hayallerden bir tanesi de Adriyatik'ten Çin denizine Türk dünyası hedefidir. Bu görüş çerçevesinde Özal, dış politika uygulamalarında yapılması gereken çok fazla iş olduğunu vurgulamaktadır. Buna ek olarak yeni Osmanlıcılık planın hayata geçirilebilmesi için ilk adım olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütünün kapsamını genişletmiştir (Akıllı, 2016: 74).

Özal'ın sahip olduğu bir diğer önemli görüş ise medeniyetin herhangi bir topluma ait olmamasıdır. Bu bağlamda Özal, Türkiye'yi medeniyete katkı sağlayacak bir devlet olarak görmektedir. Türkiye, hem Yahudilik hem de Hristiyanlık dinine, diğer taraftan bu dinlere bağlı olan okul ve mezheplere hoşgörü anlayışı ile yaklaşmıştır. Özal medeniyetlerin Türkiye için önemli bir parça olduğunu belirtmektedir (Çınar, 2011: 6). sahip olunan bu düşünce ve yaklaşım Türkiye'nin her ülke ile ikili ilişkilerde iyi bir durumda olacağı ve çok kültürlü yapıya sahip olmanın önünü açmaktadır. Böylelikle Özal, dış politikada medeniyetin önemli bir unsur olarak gördüğü anlayışa sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

3.12.Turgut Özal'ın Sivilleşme Yönelik Dış Politikası

Özal, dış politika anlayışına ekonomik temellere dayandırmaktadır. Bunun yanında, komşu ülkeler ile yaşanan problemlerin çözümünü çatışma ortaları ile değil, ekonomik işbirliği çerçevesinde barışçıl yöntemler kullanılarak çözülmesini hedeflemiştir. Bu bağlamda Özal, uluslararası ilişkiler kapsamında ekonomik işbirliğine önem vermiş ve sorunları Bu çerçevede çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde özellikle komşuları ile problemlerin çözüme kavuşturulmasında Türkiye sivilleşmeye yönelik bir dış politika izlediği görülmektedir (Saybaşıllı, 1986: 17).

Yunanistan'da yapılan genel seçimler sonrasında iktidara geçen Sosyalist hükümet, Türkiye'nin Yunanistan için büyük bir problem ve tehdit oluşturduğuna dair bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor sonrasında Türkiye'ye karşı Yunanistan'da büyük bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu bu rapora rağmen Özal, Yunanistan vatandaşlarına uygulanan vizeyi tek taraflı olarak kaldırılmasına karar vermiştir. Özal'ın vermiş olduğu bu karar neticesinde hem parti içerisinde hem de muhalif kanadından tepkiler gelmiş olmasına rağmen kararın arkasında durmuş ve uygulamaya geçmiştir (Gündüz, 2001: 63). Özal'ın vermiş olduğu bu karar aslında ekonomik nedenler dolayısıyla verilmiş olan bir karardır. Çünkü Yunan vatandaşlarının Türkiye'ye ziyaret etmeleri durumunda turizmde birtakım gelişmeler yaşanacak ve bu da ülkeye döviz sağlamanın yanında ekonomik hareketlilikte getireceğini ifade etmiştir. Ayrıca ülkeye gelen Yunan vatandaşlarının kalıcı olarak ülkemizde olmayacaklarını yalnızca gezi amacıyla ülkemize geldiğini belirtmiştir. Özal, yapılan böyle gezilerin iki devlet arasında var

olan bağların güçleneceği ve sağlamlaşacağı inancını taşımaktaydı. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde devletler arasında var olan sorunların vatandaşlara yansıtılmaması gerektiği inancını taşımaktadır. Özal'ın sahip olduğu bu anlayış yalnızca Yunan vatandaşlarına özgü bir anlayış olmaktan öte ülkenin diğer komşuları içinde geçerli bir durumdur (Çalış, 2001: 24).

Dış politikada sivilleşme süreci ile ilgili Özal'ın bir başka adımı da Yunanistan ile yaşanan Ege karasuları sorunu olmuştur. 1987'nin Mart ayında Türkiye ile Yunanistan arasında patlak veren Ege karasuları ile Ege Denizi üzerinde hava kontrolü meseleleri iki ülke arasında anlaşmazlıkları beraberinde getirmiştir. Özal yine barışçıl bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Özal, Yunanistan'ın altı deniz mili mesafesini geçmediği sürece Türkiye'nin de bu mesafenin dışına çıkmayacağını dile getirmiş ve bu yaklaşımı sayesinde olası bir savaşın çıkmasının önüne geçerek saldırgan bir ifade kullanmamayı tercih etmiştir (Erdoğan, 2003: 19).

Özal'ın sürdürdüğü bu barışçıl politika sayesinde Yunanistan ile Türkiye Davos zirvesinde bir araya gelmiştir. Bu zirvede iki ülke arasında söz konusu olan problemleri savaş ve şiddete dönüşmeyeceği, diğer taraftan da iki tarafın birbirini tehdit etmeyecekleri bir anlaşma üzerinde mutabakat sağlanmıştır (Eralp, 2002: 243).

3.13.Turgut Özal'ın Batıya Yönelik Dış Politika Anlayışı

1983 yılında yapılan seçimle iktidara gelen Özal, Türk siyasi tarihinde önemli dönüm noktalarından birisi haline gelmiştir. 1983-1989 yılları arasında Başbakanlık, 1989-1993 yılları arasında ise Cumhurbaşkanlığı görevlerini yapmıştır. Yaklaşık 10 yıllık bu süre içerisinde Özal Türkiye'yi hem ekonomik anlamda hem de siyasi anlamda uluslararası arenada önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Dış politikada Özal'ın önemli parametreleri arasında siyasal dönüşümler, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır (Kalaycıoğlu, 2000: 42).

Özal dış politika anlayışında gerek İslam ülkeleri, gerek Türkiye'nin komşuları gerekse de batılı ülkeler ile işbirliği içerisinde politika sürdürmeyi hedeflemiştir. Batı pazarına açılabilmek için Avrupa Güvenlik ve işbirliği

Konferansı, Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Topluluğu gibi kurumlar ile ülkenin ilişkilerini en üst seviyede yürütmeyi hedef haline getirmiştir. Özal, Türkiye'nin güçlü bir ülke haline gelebilmesi için Batı ile ilişkilerin daha iyi olması gerektiğine inanmaktaydı. Bu bağlamda Avrupa topluluğuna Türkiye'nin üye olabilmesi için her türlü adımı atmıştır (Kansu, 1994: 20).

Özal, Batı ile olan ilişkilerini dış politika ekseninde yoğun bir biçimde sürdürmeye gayret etmiştir. Avrupa topluluğuna 1987 yılının nisan ayında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Üyelik başvurusu sonucunda olumlu bir netice alınmamış olsa da Özal döneminde, Türk dış politikasında batıya verilen önem daha önceki dönemlere göre belirgin bir biçimde olduğu ifade edilebilir. Amerika ile Türkiye ilişkilerinde olumlu gelişmelerin olması yine Özal döneminde görülmektedir. Çünkü Özal tarafından benimsenen liberal düşünce ilkesi, Türkiye'nin diğer dünya ülkeleri ile önemli adımlar atmasını beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak Özal'ın Amerika'da eğitim almış olması da, Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkileri olumlu yönde gelişmesinde katkıda bulunmuştur (Kansu, 1994: 27).

3.14.Turgut Özal'ın Dış Politikada Liberal Merkezli Ekonomi Anlayışı

Özal'ın dış politikada başarılı olmasındaki etkenlerden bir diğeri de dış politikaya liberal ekonomi anlayışı ile bakmış olmasıdır. Dış politika, devletin menfaatlerini kapsayacak biçimde sosyal kültürel değerler, güvenlik, ekonomi ve siyasi alanlarda korumaktır. Özellikle söz konusu olan bu varsayımların arasında yer alan ekonomi, Özal hükümetinin iktidara gelmesi ile beraber daha ön plana çıkmıştır. Özal'ın siyaset arenasındaki yerini belirleyen temel unsurlardan bir tanesi de ekonomi alanında izlediği politikalarlardır. Özal'ın ekonomi alanında izlemiş olduğu politikalar Özal'ı daha önceki siyasilerden ayırdığı gibi Türk tarihinde de önemli bir yerde bulunmasını sağlamıştır. Özal'ın ekonomi politikalarında bu kadar önemli bir yere sahip olmasının temel nedeni olarak iki neden gösterilebilir. Bu nedenlerden bir tanesi Özal'ın liberal ekonomi ilkelerini uygulama gayreti içerisinde olması, diğeri ise ekonomi dünyasının içinden geliyor olmasıdır (Çavdar, 1992: 119).

Özal'ın meslek yaşamı ve eğitim hayatı ekonomi alanında başarılı olmasının sebepleri arasında gösterilebilir. Özal Teksas teknoloji Üniversitesi'nde ekonomi

alanında eğitim almış ve bu konuda ihtisaslaşmıştır. Bu eğitim süreci kuşkusuz Özal'a önemli katkı sağlamıştır. Özal bu bağlamda birçok proje geliştirmiş ve farklı yerlerde çalışma imkanı bulmuştur (Güldemir, 1992: 346). Sabancı Holding gibi önemli şirketlerde çalışmış olması, Dünya Bankası Sanayi dairesinde 1971-1973 yılları arasında danışman olarak görev yapmış olması, dünya planlama teşkilatında müsteşar olarak görev alması, planlama komisyonunda Sekreteryaya olarak çalışması ve ülkemizde de elektrifikasyon üzerinde farklı projeler geliştirmiş olması Özal'ın ekonomist kişiliğine önemli katkı sağlamıştır ve bu tecrübeler sayesinde ekonomi alanında belli bir uzmanlığa kavuştuğunun bir göstergesi niteliğindedir (Erdoğan, 2003: 18).

Çok geniş bir kavram olmasının yanında ekonomi özelinde incelendiğinde liberalizm, siyasi bağlamda yönetimler açısından daha faydalı bir ideoloji olarak görülmektedir. İnsan haklarını temel ve bireysel özgürlükleri temel alan bir siyasi ideoloji olsa da liberalizm ekonomi alanında önemli gelişmelerin olmasını da beraberinde getirmiştir (Gündüz, 2001: 17). Liberal görüşe sahip olan liderler basın özgürlüğü, serbest ticaret, inanç özgürlüğü, sivil haklar ve ifade özgürlüğü gibi birçok konuda geniş perspektifleri sahip olan kişilerdir. Bu liberal görüşe sahip olan liderler düşünceleri sayesinde girmiş oldukları seçimlerde yüksek oy almayı ve uzun süre iktidarda kalmayı başarmışlardır (Kalaycıoğlu, 2000: 41).

Tarihi 24 Ocak kararları olarak geçen gelişme Özal'ın siyasi hayatını olumlu yönde etkileyen bir gelişmedir. 24 Ocak kararları sadece Özal'ın siyasi hayatını etkilememiş aynı zamanda Türkiye açısından da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 24 Ocak kararları dünya ticaret alanına Türkiye'nin girmesini sağlamıştır. Buna ek olarak bu kararlar sayesinde Türkiye'yi yabancı sermayeye tam olarak açan ve tek taraflı ticaretin gelişmesine imkan sağlayan kararlardır (Güldemir, 1992: 351).

24 Ocak kararları IMF'nin istekleri çerçevesinde hazırlanan kararlardır. 24 Ocak kararları Türkiye'nin dışa açılmasını sağlamanın yanında ithalat liberalizasyonu ile dış alımlarda serbest ticaretin de yapılmasını sağlamıştır. Bu kararlar uzun vadede ve kısa vadede birçok amacı bünyesinde barındırmaktadır. Kısa vadede ödeme güçlüklerini ortadan kaldırma, ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlama ve enflasyonun düşürülmesi gibi hedefleri varken uzun

vadede piyasa ve özelleştirme alanlarında devletin müdahale etmesini engellemeyi öngören kararlardır (Öztürk, 2008: 16).

SONUÇ

Yapılan bu araştırmada amaç Turgut Özal'ın liberal ekonomi anlayışı, liderlik özellikleri, ideolojik kimliği, bürokrasi anlayışı, ekonomi anlayışı, uluslararası siyaset, komşu ülkeler ile ilişkiler ve bölgesel işbirliği, sahip olduğu görüşler ve sivilleşme hareketleri ve anlayışları bakımından dış politika uygulamalarında ne kadar etkili olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Özal'ın darbe sonrasındaki var olan bürokratik anlayışının Türkiye'de yeniden batıcılık eksenine oturduğu göz önünde bulundurulduğunda, Özal dış politikada çok taraflı ve çok boyutlu bir ilişki tercih etmiştir. Zihniyetler farklı olmasına rağmen Özal'ın Avrupa topluluğuna girebilmek için tam üyelik başvurularının yapılması Özal'ın geleneksel bürokrasi anlayışıyla örtüşmektedir.

1990'lı yıllara yaklaştıkça Özal'ın dış politika uygulamaları ve vizyonu bir anlamda Soğuk savaş sonrasındaki dönemin hazırlığı niteliğinde olduğu düşünüldüğünde, Özal zaman zaman uluslararası siyaset zaman zaman ise yerleşik bürokrasi kısıtlamalarını yaşamış olsa da kendinden önce ve kendinden sonraki dönemde meydana getirdiği değişim, Türk dış politika anlayışı ve Türk siyasetinde önemli bir yer tuttuğunun bir göstergesidir. Bu bağlamda Özal bürokrasinin ve ideolojik yapılanmanın getirdiği dar anlayıştan ülkenin dış politika anlayışını çıkarmak için çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür.

Özal'ın iktidara geldiği dönem uluslararası siyasette birtakım değişimlerin de meydana geldiği dönemdir. Özal bu dönemde siyaset hedeflerini değişim siyasetine odaklandığı anlayışla değişimi mümkün hale getirmiştir.

Özal dış politika uygulamalarında zaman zaman kişisel becerileri ve sahip olduğu vizyon sayesinde, zaman zaman ise asgari veya sivil bürokrasideki inisiyatif ile hareket etmiştir. Dolayısıyla Özal bazı dış politika uygulamalarında bürokrasi ile uyumlu çalışmış, bazı uygulamalarda ise ters düşmesinden rağmen taviz vermiştir. Dolayısıyla dış politika uygulamalarında Özal'ın sabit bir uygulamasının olmadığını söylemek mümkündür. Ancak bunun yanında Özal'ın en çok benimsediği anlayış ve gelişme uluslararası siyasetin gerekli olan değişim

anlayışıdır. Özal dış politikaya ilişkin vermiş olduğu kararları oluşturma esnasında bu anlayışı dikkate aldığını söylemek mümkündür.

Uluslararası siyaset bağlamında yapılan vurguda iç siyasetin dönüştürülmesi ve ekonomik kazançları da elde edilmesi gerekir. Dolayısıyla Özal, uygulamış olduğu dış politika anlayışlarında bunu göz ardı etmediği ifade edilebilir. Özal'ın aldığı kararları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Amerika'nın egemen güç haline aldığı soğuk savaş döneminden sonra Özal, dış politikada özellikle Amerika eksenli bir dış politika yürütmüş, bu dış politika anlayışı Özal'ın ülkeyi gerek ekonomik gerekse de bölgesel bir güç haline getirmek için göstermiş olduğu çabaların bir neticesidir. Diğer bir ifade ile Özal yalnızca politik bir hedef olarak değil aynı zamanda uygulamalarında ülkenin kazanç sağlamasını hedeflediğini söylemek mümkündür.

Özal'ın daha önce yürütülen dış politika anlayışlarına bakıldığında dış politikayı ideolojik hedeflerin dışına çıkartmayı ve vizyonlu bir biçimde yürütülmesini amaç edinmiştir. Geçmiş dönemlerde yapılmış olan dış politika uygulamalarına bakıldığında Özal Atatürk'ün yurttan sulh cihanda sulh anlayışıyla hareket ettiğini, gerek komşu ülkeler gerekse de Ortadoğu ülkeleri ile yürütmüş olduğu dış politika anlayışı bu ekseninde olmuş ve gerilime müsaade etmeyen bir anlayış sergilemiştir. Diğer bir ifade ile Özal olası savaşları sergilemiş olduğu ılıman ve barışçıl söylem ve politikalarla engellemiştir.

Özal'ın ekonomist bir kimliği olması ve ekonomi alanında çok fazla tecrübeye sahip olmasından dolayı dış politikayı genellikle ekonomi eksenli yürütmüş, bu bağlamda başta 24 Ocak kararları olmak üzere ülkenin dünya ticareti içerisinde önemli bir yer edinmesi için düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca Özal ekonomik işbirliği teşkilatı ve Karadeniz ekonomik işbirliği örgütü gibi örgütlerin kurmalarına öncülük etmiş, bu örgütleri komşu ülkelerin yanında İslam ülkelerinde örgütün içerisinde yer almasını sağlayarak ekonomik işbirliği adımlarını atmıştır.

Özal 1980 darbesi sonrası yapılan seçimler sonucunda iş başına geldiğinden dolayı dış politikada sivilleşme anlayışını getirmeye çalışmış ve bu bağlamda hareket etmiştir.

Özal çok yönlü bir görüş yelpazesine sahiptir. Özal'ın görüşleri farklı ideolojik görüşler ile zaman zaman çarpışmış olsa da ülkenin gerek politik gerekse de ekonomik anlamda daha iyi olabilmesi adına farklı görüş sahibi olan yöneticilerle çatışma içine girmemiştir. Bunun en bariz göstergesi Süleyman Demirel'dir

Genel olarak bakıldığında Özal'ın ikili ilişkileri, liberal ekonomi anlayışı, ılımlı bir İslam kimliğine sahip olması, rasyonel ve aktif bir bakış açısına sahip olması, barışçıl bir ortam sergilemeye çalışması Özal'ın dış politika uygulamalarına etki etmiştir. Özal dış politika anlayışlarında sergilediği tavırlar sayesinde ülkeyi ekonomik anlamda daha kötüye götürebilecek sonuçların önüne geçmiş ve ülkenin olası bir savaşa girmesini engellemiştir. Amerika gibi güç sahibi olan bir ülkenin uygulamalarının yanında yer aldığı düşünüldüğünde önemli olan ülkenin çıkarları olduğunu gerisinin ise teferruat olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca Özal sergilediği politikanın yanında sahip oldu İslam anlayışı da diğer İslam ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkinin güçlenmesine sağlamış ve atılan adımlar sayesinde İslam ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik işbirliği içerisinde hareket etmesi sağlanmıştır. Tüm bu açılardan değerlendirildiğinde ise Özal'ın günümüz siyasetini önemli bir miras bıraktığı ve bu mirası günümüz siyasetçileri tarafından da benimsenmesi gerektiği, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, savaşçı değil barışçı, ekonomi merkezli, halkın refahını yükseltecek politikaların izlenmesi gerektiğini, böylece ülkenin kademe atlayacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, M. (1993). "Dateline Ankara: Turkey After Özal", *Foreign Policy*, Summer (91), 164-181.
- Akıllı, Erman *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, (2. Basım), Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s. 74-77.
- Albayrak, Mustafa (2002). "DP Hükümetleri'nin Politikaları (1950-1960). Ankara: Yeni Türkiye Yay. C. 16. 855-877.
- Ali Balcı, "1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği Ve Kıbrıs Örneği", Cüneyt Yenigün Ve Ertan Efegil (Ed.), *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, 87-99, S. 89.
- Ali Rıza Cihan, Engin Karapınar, İsmet İnönü'nün Tbm'm'deki Konuşmaları 1920-1973, Iı, Tbm'm Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayın, Ankara, 1993, S. 2
- Arcayürek, Cüneyt Demirel Dönemi: 12 Mart Darbesi, 1965-1971, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985
- Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Armaoğlu, Fahir "Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri", Atatürk'ün Milliyetçilik Ve Devletçilik Anlayışı,
- Ataman, Muhittin "Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm, İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s. 349-352.
- Ataman, M. (2002). "Leadership Change: Özal Leadership And Restructuring İn Turkish Foreign Policy", *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, Vol.1, No.1, 120-153.
- Ataman, M. (2003)." Özalist Dış Politika: Aktif Ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 49-64.
- Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C. I., Ankara, 1989, S. 82.

- Atatürk, M. Kemal *Söylev Cilt: I-II*, Çev. H. Veldet Velidedeoğlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2005, S. 228-229.
- Atay, S. Özsağış “Klasik Jeopolitik Yaklaşımlar Ve Eleştirel Jeopolitik Söylem”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt:8, Sayı:2, 144-155, S. 145
- Ayabakan, Levent (2009). Fatin Rüştü Zorlu’nun hayatı ve Kıbrıs Meselesi. Yüksek Lisans tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi.
- Aydın, Mustafa “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori Ve Analiz”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1996, Cilt:51, Sayı:1, 71-114, S. 75.
- Ayın Tarihi, 18 Haziran 1941, S. 91, S. 66; İ. Soysal, Türkiye’nin Siyasi Andlaşmaları, S. 645-647.
- Ayman, Büber ve Söğüt, Mine “Siyaset Merdivenleri ve Özal”, O. Ayman Büber ve Mine Söğüt (ed.), *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi*, Tempo Kitapları, İstanbul, 1993, 51-72, s. 56-57.
- Bağcı, Hüseyin (2001). Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar. Ankara: METU press.
- Baharççek, Abdulkadir Ve İnan, C. Emek “Dış Politikanın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2013, Cilt:4, Sayı:1, 101-120, S. 104
- Balcı, Ali, (2010). “1990 Sonrası Türk Dış Politikası Üzerine Bazı Notlar: Avrupa Birliği Ve KıbrısÖrneği”, Ed. Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, İstanbul, Nobel, 87-99.
- Bölme, Selin M. İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012,
- Bölükbaşı, Süha Barışçı Çözumsuzlük: Ankara’nın ABD ve BM ile Kıbrıs Macerası, İmge Kitabevi, 2001, s. 68

- Büyükbaş, Hakkı “Kimlik, Güç Ve Dış Politika: 1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2013, Cilt:8, Sayı:1, 245-276, S. 249.
- Çalış, Şaban Halis “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, Şaban Halis Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen (der), *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s.24-27.
- Çandar, C. (1993), “Dış Politikada Özal”, Özel Ek: Turgut Özal 1927-1993, 17 Nisan
- Çavdar, Tevfik *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992, s. 150-152.
- Çınar, Yusuf “ Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:26, Eylül-Ekim 2011, s.6-8.
- Demirci, Ali “Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü Ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2005, Cilt:1, Sayı:12, 1-16, S. 4.
- Doğan, Kutlay *Turgut Özal Belgeseli*, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara, 1994, s. 15.
- Doğan, Salih Ve Kavak, Şeref ,“Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı”, A. Behiç Özcan Ve Yusuf Çınar (Ed.), *Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Hükümdar Yayınları, İstanbul, 2014, 239-272, S. 240.
- Duman, M. (2018). 1945-1950 Döneminde Türk Dış Politikasının Propagandası Üzerine Bir Girişim: New York Haberler Bürosu. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*. Yıl/Year: 2018 • Sayı/Issue: 31 ss/pp. 204-221 • ISSN: 2630-6220 DOI: 10.17829/turcom.499669
- Duman, Mehmet “Hegemonya Ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset Ve İktisat İlişkileri”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2002, Cilt:1, Sayı:4, 1-16, S. 15.
- Dündar, L. (2016). “Özal Dönemi Dış Politikasında Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi*, 1-20

- Edward, Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, (Çev: M. Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, S. 1-4.
- Eralp, Atila "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (ed.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 243-246.
- Erdoğan, "Türk Politikasında Bir Reformist: Özal", İhsan Sezal ve İhsan Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s.18-21.
- Eroğlu, Cem Demokrat Parti (Tarihi Ve İdeolojisi), Ankara, 1970, S.68-69
- Erol, M. Ve Ozan, E. (2011). "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış*, 13, Cilt 4, Sayı 8, 13-39. Fukuyama, F. (1989). "The End Of History?", *The National Interest*, Summer, No.16, 3-18.
- Eştürk, Özlem *Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, 2006, s.113.
- Ferenc A.Vallbridee Across The Baspours The Foreign Policy Of Tarkey, London, 1971, S.U6.
- Feyzioğlu, Turhan "Atatürk'ün Dış Politikasının İlke Ve Amaçları", Atatürk Türkiyeğinde Dış Politika Sempozyumu, İstanbul, 1984, S. 5.
- Fırat, E. (2018). Türkiye Dış Politikasının Tarihi Ve Değişimi. Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal Of Social Science, Yıl: 5, Sayı: 32, Aralık 2018, S. 84-102.
- Gourevitch, P. (1978). "Second Image Reversed: The International Sources Of Domestic Politics", *International Organization*, Vol. 32, No. 4, 881-912.
- Gök, Mehmet "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç Ve Dış Kaynakları" Atatürk Türkiyeğinde Dış Politika Sempozyumu, İstanbul, 1984, S.56-57; Haluk Gerger, "Türk Dış Politikası (1946-1980)", Cda, C.2, S.543-544
- Gökay, Bülent, Soviet Eastern Policy And Turkey, 1920-1991, Routledge, New York, 2006.

- Gökmen, Yavuz “Değişim Rüzgarları Eserken”, O. Ayman Büber ve Mine Söğüt (ed.), *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi*, Tempo Kitapları, İstanbul, 1993, 13-50, s. 24-25.
- Göktepe, Cihat (1999). “The ‘Forgotten Alliance’? Anglo-Turkish Relations and CENTO, 1959-65” *Middle Eastern Studies* 35 (4): 103-129
- Göktepe, Cihat ve Seydi, Süleyman (2015). Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası. Bilig. Sayı: 12
- Gönlübol, Mehmet "Atatürk'ün Dış Politikası, Amaçlar Ve İlkeleri", Atatürk Yolu, Ankara, 1987, S. 276.
- Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Kitabevi, Ankara, 1995.
- Gönlübol, Mehmet vd. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995 (10.Baskı)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s.191-193.
- Gönlübol, Mehmet Ve Kürkçüoğlu, Ömer "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I Sayı. 2 (1985) S. 462
- Gözen, R. (2001). “Özal Ve Körfez Savaşı: İdealler Ve Gerçekler Açmazında Dış Politika”, İhsan Dağı, İhsan Sezal (Ed.), *Kim Bu Özal?: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yay., 307-351.
- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türk Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gürbey, G.(2001). “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, İhsan Dağı, İhsan Sezal (Ed.), *Kim Bu Özal Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yay., 285-307.
- Gürbey, Gülistan “Özal’ın Dış Politika Anlayışı”, İ. Sezai ve İ. Dağı (ed.), *Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2003, s. 296-298.
- Güldemir, Ufuk *Texas-Malatya (2.Baskı)*, İstanbul: Tekin Yayınları, 1992, s.346-350.
- Gündüz, Süleyman, *Türkiye’de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*, Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2001, s. 17-20.

Güner, Engin *Özal'lı Yıllarım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 29.

Haluk, Ulman, "Nato Ve Türkiye" Sbfd C.Xxiı, No.4 S.143-İ50; Yusuf Sarınay, Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi Ve Nato¹ya Girişi, Ankara, 1988, S.70-99

Harris, George (1972). *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in historical Perspective, 1945-197*. Stanford: American Enterprise Institute for Public Policy Research.

Holsti, K.J. (1974). *International Politics: A Framework For Analysis*, London: Prentice Hall.

İlyas, Ahmet Ve Turan, Orhan (2012). İnönü Dönemi Türk Dış Politikası. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi 2012 1 (1).

Kahraman, H.B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I: Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*, İstanbul: Agora Yay.

Kalaycıoğlu, Ersin “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s. 41-43.

Kansu, Aykut *The Rise of The Modern Stateand Politics in Western Europe*, Ankara: METU Yayınları, 1994, s.20-24.

Karal, Enver Ziya Atatürk’ten Düşünceler, Ankara, 1956, S. 123

Koçak, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Kösecik, Muhammet “Özal’ın Kamu Yönetimi Vizyonu ve Politikaları”, Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş (ed.), *Turgut Özal: Değişim, Dönüşüm*, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, 19-56, s. 37.

Kuneralp, Zeki (1999). *Sadece Diplomat*, Diplomat. İstanbul: Isis.

- Kültür Ve Turizm Yay., Ankara, 1992, S. 61., Geniş Bilgi İçin Bkz., Abtülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri Ve Diplomasisi, T. T. K. Yay., Ankara, 1991., S. 123-145.
- Kürkçüoğlu, Ömer “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünyü Ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1980, Cilt:35, Sayı:1, 309-335, S. 309.
- LaFeber, Walter (1980). *America, Russia and the Cold War 1945-1980*. New York. John Wilery and Sons.
- Levy, Jack S. “Political Psychology And Foreign Policy”, David O. Sears Et Al. (Eds.), *Oxford Handbook Of Political Psychology*, Oxford University Press, New York, 2003, 253-284, P. 255.
- Maden, T. E. (2011). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Suyun Rolü, *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, C.3, S. 35, Ss. 33-40.
- Melek, Fırat, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Mufti, M. (2009), *Daring And Caution In Turkish Strategic Culture: Republic At Sea* (New York: Palgrave Macmillan).
- Mütercimler, Erol ve Mim Kemal Öke (2004). *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. İstanbul: ALFA Yay.
- Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cilt 8*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 104.
- Oran, Baskın (2002). “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2”. *Türk Dış Politikası*. Ed. Baskın Oran. C. I. İstanbul: İletişim Yay.
- Oran, Baskın (Ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Özcan, G. (1994). “Türkiye’de Siyasal Rejim Ve Dış Politika ”, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yay., 511-535.

- Özdilek, Ali Serdar (2017). Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası (1993-2000). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans.
- Özen, Hayriye “Turgut Özal”, Emre Toros (ed.), *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, 121-177, s.128.
- Öztürk, Şinasi ,Fethi Nas ve Ergün İçöz, “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2008, s.16-17.
- Pazarcı, Hüseyin *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, S. 5.
- Purtaş, Fırat “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”, *Gazi Akademik Bakış*, 2013, Cilt:7, Sayı:13, 1-14, S. 4.
- Sak, H. (2001). “Webergil ‘Karizmatik Otorite Tipolojisi’ Çerçevesinde Özal Ve Demokrasimiz “ İhsan Dağı, İhsan Sezal (Ed.), *Kim Bu Özal? : Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İstanbul: Boyut Yay., 33-89.
- Sander, O. (2000). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme (1923–1999), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Sayı: 48 (Kasım–2000), S. 857–886.
- Saybaşıllı, Kemali *Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s. 17-19.
- Sellers, H. G. (2004). Turkish-American Relations Since The Truman Doctrine, *Turkish-American Relations: Past, Present And Future*, Edt: Mustafa Aydın & Çağrı Erhan, (Londra Ve New York: Routledge): 66-90.
- Sever, Ayşegül (1997). Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958. İstanbul: Boyut Kitapları.

- Seydi, Süleyman “1939-1945 Dönemi İç Ve Dış Politika”, Ed: Adem Çaylak Vd., Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, S. 267.
- Sonyel, Salahi R. Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika I, Ankara, 1973, S. 183-195; Lütfullah Karaman "Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika Bağlamında Din Ögesi Ve Hinistan Müslümanları”, Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, 1999, S. 231-241.
- Sovyetler İstekleri İçin Bkz. Feridun Cemai Erkin. Tiirk-Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968. S. 246-247. Cemil Bilsel, Türk Boğazları, İstanbul. 1948 S. 62-65. Metin Toker, Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu, Ankara, 1971
- Sezer, Duygu *Kamuoyu Ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972, S. 30-31.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Stefanos, Yerasimos, Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul, 1979.
- Sümer, Gültekin “Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi”, *Uluslararası Hukuk Ve Politika Dergisi*, 2010, Cilt:6, Sayı:23, 73-98, S. 86.
- Tayfur, M. Fatih, Dış Politika, Atilla Eralp (Ed.), Devlet Ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tezcan, E. (2008). “Dönemin Dış Politika Sorunları”, Haydar Çakmak (Ed.) *Türk Dış Politikası: 1919-2008*, İstanbul: Platin Yay.
- Tuncer, H. (2015). *Özal’ın Dış Politikası (1983-1989)*, İstanbul: Kaynak Yay.
- Türk-Abd İlişkileri İçin Bkz. Orai Sander, Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964), Ankara, 1979; Dankwart A.Rustow "Abd-Türk İlişkileri (1946-1979), Türkiye Ve Müttefiklerinin Güvenliği, Ankara, 1982, S.93-103; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.Iı (1980-1990), Ankara, 1991, S.296-308; Hasan Koni, "Yeni

Uluslararası Düzende Türk-Abd İlişkileri" Yeni Türkiye Yıl:L,Sayı:3 (Mart-Nisan 1995),S.427-435

Türkmen, Fusun Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa Türkiye ABD İlişkileri, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012

Yavuz, M. H. (1998). "Turkish Identity And Foreign Policy In Flux: The Rise Of Neo-Ottomanism", *Critique:Journal For Critical Studies Of The Middle East*, 7/12, 19-41.

Yavuz, M. H. (2001). "Değişen Türk Kimliği Ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Ankara: Liberte Yay. 35-63.

Yayman, H. (2018), *Türkiye'ye Yön Veren Konuşmalar: Turgut Özal'ın Mirası*, (İstanbul: Doğan Kitap)

Yıldırım, Y. (2018). Orta Doğu Politikaları Özelinde Türk Dış Politikasında Değişim; Turgut Özal Dönemi (1983 – 1989). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, Levend (2004). Barışın Büyükelçisi Mahmut Dikerdem. Ankara: Bileşim Yay.

Yılmaz, Mustafa; "Atatürk Dönemi Dış Politikası", Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

Yüceer, Saime (2002). "Tarihsel Perspektif İçerisinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclisteki Yankıları". Atatürkçü Bakış (I): 71-89.

Gökalp, Ziya *Türkçülüğün Esasları*, Çev. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2004, S. 145.

Zurcher, E. J. (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.